

159830

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİÇAĞ DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ
(SUMEROLOJİ)
ANABİLİM DALI

**ASUR TİCARET KOLONİLERİ DÖNEMİNDE ANADOLU'NUN ETNİK
VE SOSYAL YAPISI**

Yüksek Lisans Tezi

Esmâ Öz

Tez Danışmanı
Doç.Dr.İrfan Albayrak

Ankara-2005

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİÇAĞ DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ
(SUMEROLOJİ)
ANABİLİM DALI

**ASUR TİCARET KOLONİLERİ DÖNEMİNDE ANADOLU'NUN ETNİK
VE SOSYAL YAPISI**

Yüksek Lisans Tezi

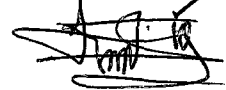
Tez Danışmanı:

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Cahit. Gönbatlı
Doç. Dr. İrfan. Albayrak
Doç. Dr. Turgut. Yiğit
.....

İmza

Tez Sınavı Tarihi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR	IV
BAZI İŞARETLER VE ÖZEL KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	VII
I. BÖLÜM	
A. PROTOHİSTORİK DÖNEMDE ANADOLU - MEZOPOTAMYA İLİŞKİLERİ	1
B. ANADOLU'DA ASUR TİCARET KOLONİLERİ DÖNEMİ	2
C. ASURLU TÜCCARLAR İLE YERLİ HALK ARASINDAKİ İLİŞKİLER	4
D. ÇİVİ YAZILI BELGELER IŞIĞINDA ANADOLU KAVİMLERİNİN SINIFLANDIRILMASI	9
a) Şahıs Adlarına Göre	9
b) Tanrı Adlarına Göre	14
E. TARİHİ DEVİRLERİN BAŞLANGICINDA ANADOLU KAVİMLERİ	19
a) Hattiler	20
b) Hurriler	23
c) Luviler	26
d) Palalar	27
e) Kaşkalar	28
F. M.Ö. II. BİNDE ANADOLU'DA HİTİTLER'İN VARLIĞI	29

II. BÖLÜM

ASUR TİCARET KOLONİLERİ DÖNEMİNDE ANADOLU'NUN SOSYAL

YAPISI 34

A. KĀRUM EVLERİ 34

B. ANADOLU'DA AİLE HAYATI 36

C. ANADOLU'DA YÖNETİM VE MESLEK ÖRGÜTLERİ 79

D. ANADOLU KAVİMLERİNDE DİNİ HAYAT 92

SONUÇ 96

ÖZET 104

ABSTRACT 105

KAYNAKÇA 106

İNDEKS 113

a) Şahıs Adları 113

b) Tanrı Adları 118

c) Yer Adları 120

d) Kısmen ya da Tamamı Kullanılan Metinler 120

ÖNSÖZ

M.Ö. 1970-1750 yılları arasına tarihlenen “Asur Ticaret Kolonileri Dönemi”, Anadolu’nun eski çağ tarihi içerisinde çok önemli bir yere sahiptir. Bu devri, Asurlu tüccarların hem yerleşim yeri hem de ticaret merkezi olarak seçtikleri Kültepe’den ele geçen çivi yazılı belgeler sayesinde yakından tanımaktayız. Bu merkezden çıkarılan çivi yazılı belgeler daha çok ticari içerikli olsalar da, bazı belgelerde Anadolu’nun o çağlardaki etnik yapısı hakkında bilgi veren çeşitli ifadelerle rastlamak mümkündür. “Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu’nun Etnik ve Sosyal Yapısı” konulu yüksek lisans tezimi, Kültepe tabletleri ışığında ve Hitit metinlerinin yardımı ile hazırlamaya çalıştım.

Çalışmalarım süresince yardımlarını benden esirgemeyen başta Hocam Doç.Dr.İrfan Albayrak’a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tezimi hazırlarken her zaman desteklerini aldığım Hocam Prof. Dr. Cahit Günbattı’ya da teşekkürlerimi bildiriyorum.

Esmâ Öz

KISALTMALAR

AHw	Akkadisches Handwörterbuch
AKT	Ankara Kültepe Tabletleri
Ar.An	Archivum Anatolicum
ARM	Archives Royales De Mari
ATHE	Die Altassyrischen Texte des Orientalischen Seminars in Heidelberg und der Sammlung Erlenmeyer.
AÜDTCFD	Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi
BIN	Babylonian Inscriptions in The Collection of J.B. Nies
CAD	The Assyrian Dictionary of the University of Chicago
CCT	Cuneiform Texts From Cappadocian Tablets in The British Museum
CDA	A Concise Dictionary of Akkadian
CRRAI	Compte Rendu de la Rencontre Assyriologique Internationale
EL	Die Altassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe
HG	Die Hethitischen Gesetze
HUCA	Hebrew Union College Annual
I	Tafelsignatur der Kültepe Tafelsammlung der Prager Karls Universität
ICK	Inscriptions Cunéiformes du Kültépé
JCS	Journal of Cuneiform Studies
KBo	Keilschrifttexte aus Boghazköy
KKS	Kappadokische Keilschrifttafeln mit Siegeln

KTH	Die Kültepetexte aus der Sammlung Frida Hahn.
KTk	Klinopisnye Tektyiz Kjesl'Tepe v Sobranijach
KTP	The Cappadocian Tablets in The University of Pennsylvania Museum
Liv	The Cappadocian Tablets Belonging to the Liverpool Institute of Archeology
OIP	Oriental Institute Publications
RA	Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale
StBoT	Studien zu den Boğhazköy-Texten
TC	Tablettes Cappodocienes
TCL	Textes Cunéiformes Musée du Louvre
VAT	Tafelsignaturen der Vorderasiatischen Abteilung der Berliner Museen
ZA	Zeitschrift für Assyriologie

Bazı İşaretler ve Özel Kısaltmalar

[]	Kırık işaretler
[]	Kısmen kırık işaretler
< >	Tablette eksik olduğu düşünülen ve yazar tarafından tamamlanan kısımlar
<< >>	Tablette fazladan yazıldığı düşünülen işaretler
Bkz	Bakınız
c.	Cilt
vd.	ve devamı
Kt.	Kültepe
T.A	Tanrı adı
Ş.A	Şahıs adı
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.e.	Adı geçen eser
ay.	Arka yüz
k.	Kenar
sk.	Sol kenar
s.	Sayfa

GİRİŞ

Tarih boyunca, çeşitli kavim ve kültürlerle ev sahipliği yapmış olan Anadolu, M.Ö. 2000’li yılların başında, Yukarı Mezopotamya’dan, Orta Anadolu’ya ticaret yapmak amacı ile gelen Asurlu tüccarlar sayesinde tarihi devirlere girmiştir. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi olarak tanımlanan ve yaklaşık 200 yıl kadar sürdüğü tahmin edilen bu devir,¹ Eski Anadolu kültür tarihi bakımından son derece önemlidir. Çünkü, Anadolu tarihine ışık tutan en eski belgeler bu devre aittir. Bu belgeler, Asurlu tüccarların, hem yerleşim yeri hem de ticaret merkezi olarak seçtikleri Kültepe’de ele geçmiştir. Kültepe’de 1948’den bu yana devam eden kazılarda,² 20 binden fazla çivi yazılı belge³ ortaya çıkarılmıştır. Asurlu tüccarların özel arşivlerinden oluşan Akadca’nın Eski Asurca lehçesi ile yazılan bu belgeler, bilim dünyasında “Kültepe Tabletleri” olarak bilinmektedir.

Asurlu tüccarlar, önceleri Asur’a yakın bölgelerde ticarete başlamışlar, zaman içerisinde bu ticari ağı genişleterek, Anadolu’ya kadar yayılmışlardır. Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde büyüğü *kārum* küçüğü *wabartum* olarak adlandırılan ticaret merkezleri kurmuşlar ve Asur’dan getirdikleri malları, bu ticaret merkezlerinde pazarlamışlardır. Yapılan

¹ Veenhof, 2003:57’de Asur Ticaret Kolonileri Dönemini, 1974 İ. İrişum ile başlatıp, 1776 İ. Şamši-Adad ile sonlandırmaktadır.

² 1948’den bu yana, T.Özgüç’ün başkanlığında devam eden Kültepe kazısı raporları için bkz.Özgüç, 1986.

³ Kültepe, Acemhöyük, Alishar ve Boğazköy kazılarında ortaya çıkan Eski Asurca metinlerin bibliyografyası için bkz. Michel, 2003.

kazılar neticesinde, bu pazar yerlerinin sadece ticarî amaçlar için kullanılmadığı, aynı zamanda insanların ikamet ettikleri yerler olduğu ortaya çıkmıştır.

Asurlu tüccarlardan kalan Kültepe tabletlerinin içeriği, tüccarların Anadolu'ya geliş amaçları doğrultusunda, çoğunlukla Asurlu tüccarların kendi aralarında veya yerliler ile düzenledikleri borç senetleri, birbirlerine gönderdikleri iş mektupları ve yaptıkları harcamaları gösteren masraf listeleri gibi ticarî belgelerden oluştuğu için, dönemi daha çok iktisadî bakımdan iyi tanırken, devrin etnik ve sosyal yapısı hakkında yeterince bilgi sahibi olamamaktayız. Kazılarda yerli tüccarlara âit arşivler ortaya çıkarılmışsa da, bunların da hemen hemen hepsi borç senetlerinden ibaret olduğundan, bu belgelerden o çağdaki etnik yapı hakkında aydınlatıcı bilgi elde edilememektedir.

Kültepe tabletleri içerisinde, Anadolu'nun M.Ö.2000'li yıllardaki etnik yapısı ile ilgili doğrudan bilgi veren metinler bulunamasa da, belgelerde geçen farklı kültür ve halklara âit şahıs isimleri ve tanrı adları, Koloni Dönemi'nde, Anadolu'da farklı etnik grupların yaşadığını ortaya koymaktadır. Hitit metinlerinde de değişik kültürlerle özgü şahıs isimleri ve tanrı adlarının varlığı, Koloni Dönemi'nde, Anadolu'da homojen bir nüfus yapısının olmadığını göstermektedir.

Yerli şahıs isimleri, Kültepe tabletlerinin büyük bir kısmını oluşturan borç vesikalarında, genellikle borçlu taraf olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültepe'nin Ib safhasına tarihlenen belgelerde,⁴ yerli şahıs isimlerinin arttığı ve bunlardan önemli bir kısmının daha

⁴ Yapılan kazılar neticesinde, Kültepe'de IV yapı katı tespit edilmiştir. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne tekabül eden 2. tabakada ele geçen metinlerde Asurca isimlere sık rastlanırken, Ib katı metinlerinde Asurca isimlerin azaldığı, buna karşın yerli isimlerin arttığı görülmektedir. Bunu, Kültepe'nin Ib safhasında, Asur-Anadolu arasındaki ticari ilişkilerin zayıfladığı ve Asurluların yavaş yavaş Anadolu'dan veya Kaniş'ten ayrıldığı şeklinde yorumlayabiliriz. Ib tabletleri üzerinde Donbaz'ın önemli çalışmaları bulunmaktadır. Bu konuda bkz. Donbaz, 1989:75-98; 1990:433-451; 1993:131-154;2001:106-114.

çok *rabi'* li (GAL) "büyük, amir" meslek unvanları ile geçtiği görülmektedir. Aile hukuku, köle ve gayri-menkul alım-satımı ile ilgili metinlerde de yerli şahıs adlarının ağırlıklı olarak kaydedildiği görülmektedir.

Yerli şahıs isimleri ile birlikte, Anadolu'nun Koloni Dönemi'ndeki etnik yapısını aydınlatmada, metinlerde bazen tek başına bazen de teofor isimler ile geçen tanrı adlarından da faydalanmaktayız.⁵ Tanrı adları, sadece Koloni Dönemi'nin etnik yapısını aydınlatmada değil, aynı zamanda Anadolu'da kutsal sayılan ve tapınım gördüğü anlaşılan tanrılar hakkında da bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Kültepe tabletleri arasında, doğrudan dini içerikli belgeler bulunmadığı için, tanrı isimleri konusunda, özellikle bu döneme ait bilgilerin arttığı Hitit metinleri büyük önem arz etmektedir. Çünkü Hititçe metinlerde, tanrılar adına düzenlenen bayramlar ve dini törenlerden, bu bayramlarda ve törenlerde tanrılara sunulan adaklardan, Anadolu'da kutsal sayılan tanrıların mabetlerinden ve bu mabetlerde görevli rahiplerden sık bahsedilmektedir.

M.Ö. 2000'li yıllarda, Anadolu'da hangi kavimlerin bulunduğu konusunda çeşitli fikirler ileri sürülmüş,⁶ coğrafi bölgeler ve oralarda yaşayan eski kavimler arasında bağlantılar kurulmaya çalışılmıştır. Anadolu halklarının tespiti ile ilgili ilk çalışmaları Hrozny⁷ ve Forrer⁸ başlatmışlar, daha sonraki yıllarda da bu konu hakkındaki çalışmalar devam etmiştir. Tezimizle ilgili önemli kaynaklar arasında Garelli⁹, Laroche¹⁰ ve Bilgiç'in¹¹ yerli şahıs isimleri konusundaki çalışmaları başta gelmektedir. Yayınlanmış ve yayınlanmamış metinler incelenerek oluşturulmuş, ancak henüz neşredilmemiş olan

⁵ Teofor isimler için bkz. Hirsch, 1961.

⁶ Bu konuda bkz. Bilgiç-Bayram-Günbattı-Sever, 1990:3.

⁷ Hrozny, "Mitteilungun der Deutschen Orient-Gesellschaft 56" 1915; "Boghazköi – Studien", 1920.

⁸ Forrer, "Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, philosophisch – historische Klasse 53", 1919; "Zeitschrift der Deutschen Morgen Landischen Gessellschaft 76", 1922.

⁹ Garelli, "Les Assyriens En Cappadoce", 1963.

¹⁰ Laroche, "Les Noms Des Hittites", 1966.

¹¹ Bilgiç, "Kapadokya Tabletlerine Göre Anadolu Kavimleri Üzerinde Araştırmalar", 1943

Dercksen'in "*Old Assyrian Personal Names*" adlı çalışması da, konumuzu çalışırken faydalandığımız önemli bir kaynaktır.

Tezimizin I. Bölümünde, Koloni Dönemi'nde, Anadolu'da hangi etnik grupların yaşadığına açıklık getirmek için, bahsetmiş olduğumuz kaynaklar çerçevesinde, Kültepe metinlerinde geçen şahıs ve tanrı adlarını etimolojik yönden inceleyerek ve varsa Hitit metinlerindeki varyasyonları ile karşılaştırarak birtakım sonuçlar elde etmeye çalışacağız.

Tezimizin II. Bölümünde, Kültepe tabletleri ışığında, Anadolu'nun sosyal yapısını ele alacağız. Asurlu tüccarların kişisel arşivlerinden oluşan Kültepe tabletlerinin çoğunluğu, yukarıda sözünü ettiğimiz üzere, daha çok ticarî belgelerden oluştuğu için, dönemin sosyal hayatına dâir bilgi veren metinlerin sayısı sınırlıdır. Bunun sebebi, Asurlu tüccarların, Anadolu'da meydana gelen sosyal olayları, kendilerini ilgilendirmedikleri sürece, belgelerinde belirtme gereği duymamalarından kaynaklanıyor olmalıdır.

Kültepe tabletleri arasında yer alan aile hukuku, köle ve gayri-menkul alım veya satımı¹² ile ilgili metinlerden, dolaylı olarak Anadolu'nun sosyal hayatına dair birtakım bilgiler elde etmemiz mümkün olmaktadır. Kültepe'nin Ib Dönemi'nde sıkça geçen memuriyet unvanları ve meslek grupları da, Anadolu insanın uğraşı alanlarını, halkın kendi aralarında ve sarayla olan ilişkilerinde nasıl bir düzen kurduklarını göstermesi bakımından sosyal yapı içerisinde değerlendirilecektir.

Ele geçen tabletler içerisinde, Asurlu-Asurlu, Asurlu-yerli ve yerli-yerli arasında düzenlenmiş olan evlilik ve boşanma gibi aile hukukuna ilişkin metinlerin bulunması, Anadolu halklarının aile hayatını tanımamıza yardımcı olmaktadır. Bu metinlerden, Anadolu

¹² Köle ve gayri-menkul alım-satımlarıyla ilgili metinler üzerinde en geniş kapsamlı çalışmalardan birini Kienast yapmıştır. Bu konuda bkz. Kienast, 1984.

halklarının, Sumer, Babil, Asur¹³ ve Hititler'de¹⁴ olduğu gibi sosyal düzeni sağlamaya yönelik yasaları bulunmamasına karşın, kendilerine has bir takım gelenek ve göreneklerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Şu ana kadar ele geçmiş olan aile hukuku ile ilgili metinlerde, Anadolu'da kadın-erkek eşitliği konusunda, doğrudan bilgi veren ifadeler yer almasa da, bazı boşanma vesikalarında¹⁵ kadınların da, erkekler ile aynı haklara sahip olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, metinlerde *rabi*¹⁶ ile geçen memuriyet ünvanlarının hep erkek isimleri ile zikredilmesi, Anadolu toplumlarında erkek egemenliğinin hakim olduğu fikrini uyandırmaktadır.

Kültepe'nin Ib tabakasında ele geçmiş olan, kral ve merdiven büyüğünün tasdiklediği ölüm ve para cezalarının birlikte uygulandığı *iqqāti* adı verilen vesikalar sayesinde, isimleriyle geçen önemli mevki sahiplerini öğrenme şansımız bulunmaktadır. Dolayısıyla, Anadolu saraylarında halkın ve kralın işlerini daha kontrollü yürütebilmek için oluşturulmuş örgütlü bir idari sistemin varlığını öğreniyoruz.

Anadolu halklarının dinî inançları hususuna gelince, daha önce bahsettiğimiz gibi Kültepe metinleri içerisinde doğrudan dini içerikli metinler bulunmadığı için, yerlilerin dinî yaşamlarına dâir net bilgilere sahip değiliz. Metinlerde geçen tanrı adları ve mühürlerde¹⁷ tasvir edilen mitolojik sahneler, Anadolu halklarının dinî inançları hakkında kısmen de olsa bilgi vermektedir.

¹³ Tosun-Yalvaç, "Sümer , Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduga Fermanı", 1975.

¹⁴ Imperati, "Hitit Yasaları", 1992

¹⁵ TC III, 214, Kt k/k 1, TCL 242, Kt n/k 1414.

¹⁶ *rabi*"li memuriyet ünvanları için bkz. Bilgiç, 1948:506-508.

¹⁷ Mühür baskıları konusunda en kapsamlı çalışmaları Özgüç ve Teissier yapmışlardır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Özgüç, 1965; Teissier, 1994.

A. PROTOHİSTORİK DÖNEMDE ANADOLU – MEZOPOTAMYA İLİŞKİLERİ

Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticarî ilişkiler protohistorik dönemlerde başlamıştır. Anadolu, ulaşımın kolaylığı ve daha önemlisi başta madenler olmak üzere, sahip olduğu doğal kaynakların zenginliği bakımından, tarihin ilk devirlerinden itibaren Mezopotamya'da oturan kavimlerin ilgisini çekmiştir. Bu konudaki ilk bilgiler, Adap kralı Lugal-Anne-mundu ve Uruk kralı Lugal-zaggessi'nin, Amanos dağları ve yukarı memlekete kadar gittikleri şeklindedir.¹

II. Lagaş hanedanı beyi Gudea, Lagaş'ta inşa ettiği ünlü tapınağının yapımında kullanmak üzere Urfa bölgesinden taş, Amanos dağlarından sedir kerestesi getirmiştir. Yine Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde bir *kārum* merkezi olarak karşımıza çıkan ve 2001 yılında Kültepe'de bulunan bir metinden, Dicle üzerinden olduğu kesinleşen Hahhum'dan da altın tozu getirmiştir.

Akad Devleti'nin kurucusu Sargon (M.Ö 2334–2279) zamanında Akadlı tüccarların, Anadolu'ya gelmeye başladıklarını biliyoruz. Akadca yazılmış nüshası Tel-El-Amarna'da, Hititçe nüshası Boğazköy'de bulunan ve Anadolu'nun protohistorik dönemine ilişkin en eski bilgilerin mevcut olduğu “*šar tamhari*”² “muharebenin kralı” adı ile anılan tablette, Sargon'un Puruṣhanda'ya yaptığı askerî sefer ve başarısından söz edilmektedir. Konusu itibari ile Kültepe belgelerinden farklı olan ve *šar tamhari* metninden 400 yıl öncesine tarihlendirilen, Eski Asurca

¹ Bilgiç, 1948 : 493.

² Westenholz, 1997 : 103 vd.

yazılmış Sargon'a âit bir başka belgede (*Kt j/k 97*),³ Sargon, kazandığı askerî başarılarını, ele geçirdiği ülkeleri ve krallarını nasıl cezalandırdığını anlatmaktadır. Anadolu'da bulunan Kaniş ve Hatti gibi beylikler de Sargon'un ele geçirdiği yerler arasında olmalıdır.⁴ Naram-Sîn'e âit bir belgede, kendisine isyan eden 17 kral arasında Kaniş kralının da olduğu yazmaktadır.⁵

Görülüyor ki, Asurlu tüccarların gelişmiş bir ticaret ağı kurmaları hemen gerçekleşmemiş, prototipleri Akad kralı Sargon zamanında oluşturulmaya başlanmıştır. Sargon ve torunu Naram-Sîn'in, Anadolu'ya seferler düzenlemelerinin ve Anadolu ile bu kadar yakından ilgilenmelerinin temelinde de ekonomik sebepler yatmaktadır.

B . ANADOLU'DA ASUR TİCARET KOLONİLERİ DÖNEMİ

(M . Ö 1970 – 1750)

Son yıllarda tespit edilen limun listelerinin⁶ incelenmesi ile 200 yıldan fazla sürdüğü tahmin edilen Asur Ticaret Kolonileri Dönemi, Anadolu'nun tarihi süreci içerisinde önemli bir yer tutar. Çünkü bu dönemde, Anadolu halkı yazı ile tanışmış ve böylelikle Anadolu, tarihi devirlere girmiştir.

Asurlu tüccarlar, önceleri Asur'a yakın bölgelerde ticarete başlamışlar, daha sonra bu ticarî ağı genişleterek Anadolu'ya kadar yayılmışlar ve buralarda ticaret

³ Günbattu, 1997: 131–151.

⁴ Kt j/k 97 no.lu metnin 59. satırında "*Kâ-ni-šî-<e>*" ve 61. satırında "*Ha-tim*" ifadeleri geçmektedir.

⁵ Westenholz, 1997: 250–251:7.

kolonileri kurmuşlardır. Anadolu'da kurulan ticaret kolonilerinin merkezi Kaniş *kārumu*'dur. Yapılan kazılar neticesinde Kaniş *kārumu*'nda 4 yapı katı ortaya çıkarılmış ve *kārum*'un II. tabakadan itibaren, Asurlu tüccarlar tarafından iskân edilmeye başlandığı anlaşılmıştır. *Kārum*'un IV. ve III. tabakalarında, hangi halkların oturduğunu ve onların mevcut ekonomik kurumlarının neler olduğunu ve bu kurumların nasıl işlediğini bilemiyoruz, fakat bu eski tabakaların Güney Mezopotamya ve Anadolu arasındaki en eski ticarî ilişkileri yansıtır olması muhtemeldir.⁷

Asurlu tüccarlar, Babil'den kumaş ve bakır, Afganistan'dan ise kalay getirerek, bunları eşek kervanlarıyla Anadolu'ya taşımışlar, karşılığında ise altın, gümüş ve çeşitli madenleri Asur'a götürmüşlerdir. Asurlu tüccarlar, ticaretin daha sistemli yürütülebilmesi için Kuzey Suriye ve Anadolu'da *kārum* ve *wabartum* denilen pazar yerleri kurmuşlardır. Bu *kārum*'lar'ın en büyüğü Kültepe olup, Hattuşaş (bugünkü Boğazköy) ve Alişar'da da Asurlu tüccarlara ait pazar yerleri olduğu yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Koloni Dönemi'nde, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde kurulan *kārum* ve *wabartum*'ların sayısı 40 civarındadır. Bunlardan Kaniş ve Hattuş *kārum*'larının yerleri tam olarak bilinmektedir. Son yıllarda yapılan çalışmalarla da Alişar'ın Amkuva, Acemhöyük'ün ise Puruşhattum olduğu kuvvetle tahmin edilmektedir. Ancak, diğer *kārum*'lar ve *wabartum*'ların yerleri tam olarak tespit edilemediği için, güneyde Asur'a kadar uzanmış olan Koloni

⁶ Şimdiye kadar Kültepe'de 5 limum listesi bulunmuştur. Bu konuda bkz. Veenhof, 2003: 3 vd. 6. liste 2001 yılı Kültepe kazılarında bulunmuş olup, C. Günbattı tarafından neşredilecektir.

⁷ Larsen , 1976 : 366.

teşkilatının, kuzey ve doğu-batı istikâmetlerinde nereye kadar yayıldığını bilemiyoruz.

Kārum'un II. tabakasının bir felaketle sona ermesinden 30–50 yıl kadar sonra, en az 20–30 yıllık son bir iskân katı (Ib) görülmekte⁸ ancak Ib döneminde Asur–Anadolu arasındaki ticarî ilişkilerin eskisi kadar yoğun olmadığı, giderek zayıfladığı, bu tabakadan ele geçen belgelerden anlaşılmaktadır. Asur–Anadolu arasındaki ticarî ilişkilerin niçin giderek zayıfladığı ve M.Ö 1750'lerde de sona erdiği konusunda tabletlerde kesin bir bilgi bulunmasa da, kuzeyde Hititler'in güçlenerek nüfuzlarını Kaniş'e kadar genişletmeleri, bu sırada yaşanan bazı iç siyasî olayların, Asurlu tüccarları endişe ve korkuya sevkettiği ve netice olarak ticarî bağlantılarını azalttıkları akla getirilebilir.

Asurlular'ın Anadolu'yu terketmeleri ile sadece ticarî ilişkiler sona ermemiş, aynı zamanda Anadolu halkları tarafından öğrenilen ve kullanılan Eski Asur çivi yazısı kaybolmuştur.⁹

C . ASURLU TÛCCARLAR İLE YERLİ HALK ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Asurlu tüccarlar ile yerli halk arasındaki ilişkiler çoğunlukla ticarî niteliktedir. Özellikle borç vesikalarında, borçlu olan tarafın yerliler olduğu görülmektedir. Asurlu tüccarlar, kendi aralarında düzenledikleri ticarî belgelerde, borcun ödeneceği zamanı ifade etmek üzere “*tūmum*”, “*warhum*”, “*hamuštum*” adlarını; yerliler ile olan borç vesikalarında ise ziraî tâbirleri ve yerli tanrı adlarını

⁸ Larsen , 1976 : 366.

⁹ Veenhof, 1977: 3.

kullanmışlardır. “*ina niggallim išaqqal*” “orak zamanında ödeyecek”, “*ana harpi išaqqal*” “hasat zamanına kadar ödeyecek”.... gibi ziraî tabirlerin kullanılması, yerlilerin büyük bir kısmının tarımla uğraştıklarını göstermektedir.

Borcun ödeneceği zamanı ifade etmek amacı ile kullanılan diğer bir unsur ise, yerli tanrı adlarının yer aldığı “*ana / ina ša T.A* (tanrı adı)” kalıbıdır. Bu kalıpta geçen yerli tanrılar şunlardır: Harihari, Tuhtuhānum, Parka, Ni/apas, Anna.

Ticari belgelerde, Anadolu’da meydana gelen tarihi ve sosyal olayların da tarihlemede kullanıldığını görüyoruz. Kt n/k 1429¹⁰ numaralı metnin ilgili satırları şöyledir: “....¹⁰⁾ 2 *ma – na URUDU KI Ha – d [a – ...]* ¹¹⁾ 1 *GÍN KÙ .BABBAR KI Ú – sù – [...]* ¹²⁾ 10 *ma – na URUDU KI A – šur – ba – ni* ¹³⁾ *DUMU Ha – zu – zi – im iš – tù* ¹⁴⁾ *nu – ku – ra – tim ša Kà – ni – iš* ¹⁵⁾ 1 *ma – na.TA šì – ib – tám ú – š[a – áb]* ¹⁶⁾ *IGI Šu – ma – bi – a IGI [.] – zi – a..*” “¹⁰⁻¹²⁾ 2 mina bakır Hada [...] ile dir. 1 šeqel gümüş Usu [...] ile dir. ¹²⁻¹⁵⁾ 10 mina bakır, Hazuzum’un oğlu Aššur-bāni ile dir. Kaniš savaşından itibaren birer mina faizi ilave edecek. ¹⁶⁾ Šumī-abīya’nın huzurunda, [.]zīya’nın huzurunda...” Bu ifadelerden, Kaniš şehrinde savaşların olduğu ve Asurlular’ın bunu bir tarihleme olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Yine Kt n/k 1339¹¹ numaralı metnin 10–14. satırlarında “... ¹⁰⁾ *iš – tù / mu – ta – ni* ¹¹⁾ *ša Pu – ru – uš – ha – tim* ¹²⁾ 4 *GÍN.TA AN.NA ½ ma – na.TA* ¹³⁾ *TÚG^{HLA} i – ta – aš – lám* ¹⁴⁾ *i – ta – di – mu...*” “... ¹⁰⁻¹⁴⁾ Puruštattum’daki veba salgınından itibaren kalayı 4’er šeqel üzerinde, kumaşları ½ minadan peşinat olarak veriyorlar...” şeklinde geçen cümlelerden yola çıkarak, Asurlu tüccarların,

¹⁰ Çeçen, 1991 : 49–55.

¹¹ Çeçen, a.g.m: 55–59.

Puruṣhattum'daki bu hastalığı, borcun ödeneceği tarih olarak belirlediklerini söyleyebiliriz.

Asurlu tüccarlar, Anadolu'da istedikleri gibi ticaret yapamamakta, yerli beyler ile yapmış oldukları antlaşmalar¹² çerçevesinde ticarî faaliyetlerini sürdürmekteydiler. Bu antlaşmalar sayesinde, yerli beylerin idaresindeki Anadolu sarayları, ihtiyaç duydukları ürünleri elde etmekte ve Asurlu tüccarlar da mallarını satabilmek için geniş bir pazar yeri bulma şansına sahip olabilmekteydiler. Ancak, Asurlu tüccarlar ile Anadolu sarayları arasındaki ilişkilerin her zaman olumlu yönde olmadığı, zaman zaman bazı anlaşmazlıkların çıktığı görülmektedir. Asurlu tüccarların, yerli idareciler tarafından alınan birtakım vergilerden kurtulmak ve yasaklanmış bazı malların ticaretini yapmak için yasadışı yollara başvurdukları ve gümrük izni olmadan malı şehre sokmak için “*harrān suk/qinnim*”¹³ “gizli yol, dar yol” adı verilen yolları kullanarak kaçakçılık yaptıklarını metinlerden öğrenmekteyiz. Asurlu tüccarların kaçakçılık yaptıklarını ATHE 62 numaralı metinde¹⁴ geçen ifadeler açıkça ortaya koymaktadır.¹⁵

Metnin ilgili satırları şöyledir: “..²⁸⁾ *pá – zu – ur – tù – šu DUMU Er – ra – a a – šé – er* ²⁹⁾ *Pu – šu – ke – en₆ ú – šé – ri – am – ma* ³⁰⁾ *pá – zu – ur – tù – šu*

¹² Günbattı, 2004: 249–264'de, Asurlu tüccarlar ile yerli krallar arasında düzenlenmiş iki antlaşma metnini sunmaktadır.

¹³ Günbattı, 1998: 483 – 484'de, *harrān suk/qinnim*'in, *qaqqadātum* ve *šaddū'ātum* vergileriyle geçtiği metinlerden örnekler vererek bu yolların sadece kaçakçılar tarafından kullanılan kontrol dışı yollar olmadıklarını, fakat sıkça gidilip gelindiği anlaşılan, asıl güzergâh dışındaki yollar olduklarını söylemektedir.

¹⁴ Kienast, 1960 : 86 – 89.

¹⁵ Bayram, 1998: 285 – 289'da, Kültepe'den kaçakçılıkla ilgili metinler sunmaktadır.

i – ří – bi – it – ma ³¹⁾ *Pu – řu – ke – en* ₆ *É.GAL^{lím}* *iř – ba – at – ma* ³²⁾ *a – na ki*
– řé – er – ří – im i – dí. ” ⁽²⁸⁻²⁹⁾ ...onun kaçak malını Erraya'nın oğlu Pūřu-kēn'e
sevk etmişti ve ³⁰⁻³²⁾ onun kaçak malı yakalandı ve saray Pūřu-kēn'i hapse attı...”
Metinden anlaşıldığı kadarıyla, Anadolu sarayları, kaçakçılık hususunda Asurlu
tüccarlara karşı oldukça sert tutumlar içerisinde idi. Benzer şekilde **kt n/k 559** ¹⁶
numaralı metinde de borcundan dolayı bir Asurlu'nun firmasına, sarayın el koyduğu
görülmektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: “ ¹⁾ *řu – Be – lím DUMU^{me-er-e}* ²⁾
Da – lá – ář iř – al – řu – nu ³⁾ *um – ma řu – Be – lím – ma* ⁴⁾ *É a – bi – ku – nu*
É.GAL^{lím} ⁵⁾ *iř – ba – at – ma* ⁶⁾ *a – bi KÙ.BABBAR a – na* ⁷⁾ *É.GAL^{lím}* *iř – qíl..* ”
“ ¹⁻³⁾ řu-Bēlum, Dalař'ın oğullarına sordu. řu-Bēlum şöyle (söyledi): Babanızın
firmasını saray tuttu ve babam gümüşü saraya tarttı...”

Asurlu tüccarlar ile yerli halk arasındaki ilişkiler çoğunlukla ticarî nitelikli
olmakla beraber, az sayıda aile hukukuna ilişkin metinler de ele geçmiştir. Bu
belgelerden bir kısmını tezimizin “Anadolu’da Aile Hayatı” adlı bölümde ayrıntılı
bir şekilde ele alacağız.

Asurlu tüccarların, Eski Asur dilini bilmeyen Anadolu halkı ile metinlerde
“*targumannum*” ¹⁷ şeklinde geçen “tercüman”lar vasıtası ile iletişim kurdukları
anlaşılmaktadır. *BIN IV, 193*’de geçen “*GAL ta- ar – gu₅ – ma – ni*” “tercümanlar
âmiri” ifadesi, o dönemlerde tercüman olarak görev yapan kişilerin bulunduğunu;
rabî (büyük) ile derecelendirilmesi de bunun bir meslek grubu olduğunu
göstermektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Asurlular ve Anadolu’lular arasında iletişim

¹⁶ AKT II’de 16 numaralı metin olarak işlenmiştir.

¹⁷ *targumannum*’un geçtiği metin yerleri şunlardır: CCT IV, 296: 7, 30; Kt m/k 2 : 56; AKT III.
30: 19, 20.

zorluğu yaşanmamış, tercümanlar vasıtasıyla iki tarafın anlaşmaları sağlanmıştır. Veenhof¹⁸, tercüman olarak görev yapan kişilerin, yerli saray ile Asurlu tüccarların arasındaki ticarî ve siyasî ilişkilerde ve aynı zamanda tüccarların, başka şehir devletlerinin temsilcileriyle olan temaslarında da önemli rol oynadıklarını belirtmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, metinlerde çoğunlukla borçlu olan tarafın yerliler olması, Asurlular'ın, onları ekonomik olarak kendilerine bağımlı kıldıklarını göstermektedir. Asurlular, yerli halka karşı ekonomik üstünlüklerini kabul ettirseler de Asurlular'ın yerliler ile yapmış oldukları senetlerde yerlilere âit bazı ziraî tâbirleri ve yerli tanrı isimlerini kullanmaları, onların yerli halkı ne kadar benimsediklerini de göstermektedir.

¹⁸ Veenhof , 1982 :2.

D. ÇİVİ YAZILI BELGELER İŞİĞİNDA ANADOLU KAVİMLERİNİN SİNİFLANDIRILMASI

a) **Şahıs adlarına göre:** Anadolu'da, M.Ö 2000'li yıllarda hangi halkların yaşadığını, Kültepe metinlerinde geçen yerli şahıs isimleri sayesinde kısmen öğrenebilmekteyiz. Çünkü, Anadolu halklarının, birbirleriyle olan kültürel etkileşimleri ve yakınlık dereceleri özellikle dilde bâriz bir şekilde hissedilmektedir. Şahıs isimlerini yapısal olarak ele aldığımızda, bir isimden yeni bir isim türetme şekillerinin pek çok yolu olduğunu görmekteyiz.

Laroche,¹⁹ şahıs ismi türetme şekillerinin 7 tipini şu şekilde sıralamaktadır:

Tip 1 : Temel tek heceliler:

Ba , Ma.....

Tip 2 : Temel ikilemeler:

Kaka / Gaga , Nana / Nini , Tata / Dada gibi

Tip 3 : *ata / ana* eklerinin tekrarlanmasıyla oluşan şahıs isimleri:

Anana , Atata , Amama.....

Tip 4 : Temel iki heceli kelimelerin tekrarı ile oluşan şahıs isimleri:

Hadahada , Nuwanuwa , Kulakula

Tip 5 : İlk hecenin tekrarı ile oluşan şahıs isimleri:

Kukuni , Papala , Pupuli , Zuzuli.....

Tip 6 : İkinci hecenin tekrarı ile oluşan şahıs isimleri:

Kunana , Kurara , Palala , Pitata.....

Tip 7 : *-a , -ya , -wa* son eki ile yapılan şahıs isimleri:

¹⁹ Laroche, 1966: 240-246.

Hanu - Hanuwa

Marri - Mariya

Laroche'un verdiği eklere ilaveten, Bilgiç²⁰ de şahıs adı yapmaya yarayan önemli eklerden bazılarını şu şekilde vermektedir: *-uman* veya *-umna* (nispe edatı), *-ahšu*, *-šar* (*-ahšu*'lu erkek adlarından kadın adı yapmaya yarayan ek), *-ilka* (sadece kadın adları türetmede kullanılan bu ekin *-alka*, *-al / nika*, *-i / aška* şekillerinde varyasyonları bulunmaktadır), *-sia* (kadın adları türetmede kullanılan bir ektir), *-ala*, *-ara*, *-ašu*, *-anta*, *-kuni*, *-a / ipra*. Bu eklerden bir veya birkaçıyla birleşen köklerin başlıcaları da şunlardır: *api*, *hapí / u*, *nim / w*, *parvav*, *šalli*, *šūni*, *Api-si-ahšu*, *Api - kuni*, *Šalli - n - uman* örneğinde olduğu gibi.

Kültepe metinlerinde, yerli şahıs isimlerini daha çok borç vesikalarında, aile hukukuna ilişkin metinlerde, köle ve gayri-menkul alım-satım belgelerinde ve *rabî* ile geçen meslek ünvanlarında görmekteyiz.

Kültepe metinlerinde Hatti diline âit olan *-ili / il* eki ile türetilmiş *A - ni - iš - ki - pi - il*, (TCL XX, 191;33), *Kà - za - pá - a - li* (ICK, 15: 7), *Ši - mi - ti - ili* (CCT 1 246: 5,7) ²¹..... gibi Hattice şahıs isimleri ile karşılaşmakta ve Hitit kralları *Hattušili*, *Muršili*, *Šuppiluliuma* ve *Muvatalli* isimlerinde de bu eki açık bir şekilde görmekteyiz. Hitit toplumunda, Hatti kültürünün, kralların isimlerine kadar yansımaları, Hititler'in ve Hattiler'in kesin bir tarih verilmese de belli bir süre bir arada yaşadıklarını ve birbirleriyle sıkı temaslar içerisinde olduklarını göstermektedir.

²⁰ Bilgiç, 1943: 36.

²¹ Garelli, 1963: 153.

Koloni Dönemi'nde Anadolu'daki farklı kültürlerin ve etnik grupların, birbirleriyle kaynaşmalarının boyutunu, Kültepe metinleri arasında ele geçen evlilik belgeleri de açıkça ortaya koymaktadır.

Ennam-Aššur'un oğlu Aššur-amārum ile, Aššur-bēli'nin kızı olan Zibezibe adlı bayanın boşanmasını konu olan *EL 276* numaralı belgedeki *Zibezibe* adı, Hatti kökenlidir,²² babasının Asurca bir isim taşıması annesinin Anadolulu olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde *ICK I*, 32 numaralı boşanma belgesinde de, Pilah-Ištar'ın karısı olarak geçen *Walawala* adı da hece tekrarı ile oluşan tipik Hattice bir isimdir.²³

M.Ö. II. binde, Anadolu'da yaşadıkları bilinen ve varlıkları Kültepe metinlerindeki şahıs isimlerinden de anlaşılan diğer bir kavim de Hurriler'dir. Kültepe metinlerinde karşılaştığımız *Agap* kökü ile başlayan ve *-apši / e / u*, *-wiri*, *-šenni*, *-šarri* ve *-ri*²⁴ eklerini içeren isimler Hurrice'dir. Kültepe metinlerinde yaklaşık 50 kadar Hurrice şahıs ismi tespit edilmiştir. Bunlardan bazılarını şu şekilde verebiliriz: *Agapši* (Kt v/k 147: 1, B: 5,6; BIN IV, 186:12, B: 1), *Abišawiri* (TCL XX, 191:35), *Ewaria* (EL, 43:17), *Irwišarri* (TCL XXI, 276:14,19), *Nanipšarri* (TCL IV, 33:10), *Titinari* (EL 1:2; 284:3), *Unapše* (Kt k/k 4:1).. gibi.²⁵ Mama kralı Anum-hirbi, Hitit kralları Muvatalli'nin eşi Danu-Hepa ve III. Hattušili'nin eşi Pudu-Hepa isimleri, tipik Hurrice isimleridir.²⁶ Hurrice isimlerin, Hitit saraylarına

²² Garelli, 1963: 153.

²³ Garelli, a.g.e: 161.

²⁴ Bu ek *-tal* olarak da okunup yazılmaktadır. *Titinari* veya *Titinatal* örneğinde olduğu gibi.

²⁵ Garelli, 1963: 155–158.

²⁶ Alpmann, 1982: 300.

kadar yayılması, Hurri kültürünün Hititler tarafından fazlasıyla benimsendiğini göstermektedir.

Kültepe metinlerinde Hurrice bir isim olan *Ziki* adına *ICK III, 16a;16b'* de Aššur–SIPA'nın oğlu olarak rastlamaktayız. Bu, Aššur–SIPA'nın belki de Hurrili bir karısı olduğunu akla getirmektedir. *Kt 2001/k,325 a,b* ²⁷ de ise Šallim–Aššur'un kızlarından birisi olarak zikredilmektedir. Belki de bu isim hem kadın hem de erkek ismi olarak kullanılıyordu. *KBo IX, 6* numaralı metinde de *Ziki* adı geçmektedir, ancak bu metinde, bu ismi taşıyan kişinin kadın ya da erkek olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Hurriler'in Koloni Dönemi'nde, Anadolu'daki varlıklarını ortaya koyması bakımından *Kt k/k 4* ²⁸ numaralı belge önemli bilgiler içermektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: “¹⁾ *a – na Ú – na – áp – še qí – bi – ma* ²⁾ *um – ma* ³⁾ *Eh – li – a – du* ⁴⁾ *KÚ^{pi} 1 ma – na 15 GÍN KÚ* ⁵⁾ *iš – tù 25 MU.1.KAM i – še – ri – kà* ⁶⁾ *i – na a – lim Kà – mi – iš KÚ^{pi} la ú – ší.*” “¹⁻⁶⁾ Ehliaddu, Unapše'ye şöyle söyler: Benim gümüşüm 1 mana 15 şeşel gümüş 25 yıldır senin zimmetinde bulunmaktadır. Benim gümüşüm Kaniş şehrinden dışarı çıkmasın...”

Metindeki ifadelerden, Unapše adlı Hurrili şahsın Kaniş'te oturduğu anlaşılmaktadır. Belki de bu şahıs, Kaniş'te ticaretle uğraşan Hurrili tüccarlardan biriydi.

Kültepe metinlerinde geçen şahıs isimlerinden öğrendiğimiz kadarıyla M.Ö. 2000'li yıllarda Anadolu'da oturdukları anlaşılan diğer bir halk da Luviler'dir.

²⁷ Albayrak, 2004: 1–17.

²⁸ Hecker, bu metnin, Kültepe'de bulunan Eski Asurca metinlerden pek çok yönü ile farklı olduğunu ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hecker, 1990:43–52.

Kültepe metinlerinde Luvi diline âit olduğunu bildiğimiz *-uman* eki ile yapılmış *Lihšuman* (BIN, 183:13), *Kušuman* (CCT V, 48b:18), *İšpunuman* (EL 100:6,12; TCL XXI, 254: 5, 11; 255: 5,10; ICK I, 30; 60: 4; CCT V, 34 b: 30), *Šupiuman* (EL 107 A 13, B5; ICK I, 115:5; II 15:6²⁹ ... gibi şahıs isimlerine rastlamaktayız. *-uman* eki ile oluşturulmuş şahıs isimlerini, yüksek memuriyet ünvanlarında da görmekteyiz. *Kt n/k 31:15* ve *Kt n/k 32: 29,50* numaralı belgelerde *Šammuman* adlı şahıs *rabî simmiltim* (veliaht) olarak geçmekte; *Kt r/k 15:30* numaralı metinde de *Šuruman* isimli kişi bu görevde görülmektedir. *AKT 1,4* numaralı metnin 3. satırında geçen “*ù Ši-wa-na-la A-šur-ma-lik i-šu*” ifadesindeki *Šiwan* kökü *Šimn-uman* şeklinde *ZA 40, 261*’de *w/m* değişimi³⁰ ile şahıs ismi olarak geçmektedir.³¹ Luvi adları, özellikle Hattušaş kral sarayında çok alışılmış sık geçen adlardı ve nitekim de Hitit kral listesinde Šuppiluliuma’dan sonra gelen 20 addan 7’si Luvice, 3’ü Hurrice’dır.³²

Hatti, Hurri ve Luvi halklarının dışında, Koloni Dönemi’nde Anadolu’da bulundukları bilinen diğer bir kavim ise Palalar’dır. Dilleri ve kültürleri hakkında yok denecek kadar az bilgiye sahip olduğumuz için, metinlerden tipik Palaca isimlerin tespit edilmesi mümkün olmamaktadır. Kültepe metinlerinde *Pal(l)a* (TCL IV, 92:1; BIN VI 84:26; CCT V,36 b:11; ICK I, 117:21; ICK II ,36:7) şeklinde geçen şahıs adı ve KBo II 5 ay. IV 18 vd; KBo V 8 II 20-22 numaralı Hitit metinlerinde de *Pala* ülkesinin isminin zikredilmesi, bu halkın Koloni Dönemi’nde, Anadolu’da yaşadıklarına delil teşkil etmektedir.

²⁹ Dercksen , henüz yayınlanmamıştır.

³⁰ Hecker, 1968:41–42’de *w/m* ses değişikliği ile oluşturulmuş şahıs isimlerinden örnekler vermektedir.

³¹ Bilgiç–Bayram–Günbattı–Sever, 1990: 20.

³² Landsberger, 1948: 96.

Metinlerde, bahsetmiş olduğumuz bu yerli haklardan, hangisi ya da hangilerinin Anadolu'da nüfus olarak yoğun olduklarına işaret edebilecek bilgiler bulunmamaktadır. Ancak, verdiğimiz bilgiler doğrultusunda, M.Ö 2000'li yıllarda Anadolu'da homojen bir yapının olmadığını, aksine farklı dil ve kültürlerin içiçe girdiği bir toplum yapısının mevcut olduğunu söyleyebiliriz.

b) Tanrı adlarına göre: Koloni Dönemi'nde , Anadolu'da tapınım gören tanrıları, Kültepe metinlerinde daha çok teofor isimler içerisinde görmekteyiz. Bunun dışında tanrı isimlerine, Asurlu-yerli ve yerli-yerli arasında düzenlenen ticari belgelerde de rastlamaktayız. Bu belgelerde, borç vaadesi belirlenirken yerli tanrılar adına düzenlenen bayram³³ veya dinî törenlerin tarihleme olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle son dönemlerde sayıları artan Ib tabletleri ile yerlilerin inançları ve tanrıları hakkında daha fazla bilgi sahibi olmaktayız. Ib devrine âit tabletlerde bazı tanrıların kültlerinden ve bu kültlerde görevli rahiplerden bahsedilmesi, Anadolu'da hangi tanrıların tapınım gördüklerini göstermesi bakımından önemlidir.

M.Ö. II. binde, Anadolu'da tapınım gören tanrıları, Kültepe tabletleri'nin dışında, daha çok Hitit metinlerinden öğrenmekteyiz. Çünkü, Hitit metinleri arasında, doğrudan Koloni Dönemi'nde Anadolu toplumunun dinî hayatına ışık tutabilecek belgeler ele geçmiştir. Bu belgelerde, Hititler tarafından kutsal sayılan ve Hitit panteonunda yer alan Anadolu kökenli pek çok tanrı isimlerine rastlamaktayız. Bunda, hiç şüphesiz, Hititler'in Anadolu'da o zamanlarda yaşamakta olan diğer kavimlerin tanrılarına ve hatta kendilerinden önceki kavimlerin tanrılarına da

³³ *ana ša Nipas išaqqal*: Nipas'ın bayramında ödeyecek, *ina ša Anna išaqqal* : Anna'nın bayramında ödeyecek... gibi

tapmaları en büyük etkendir.³⁴ Hitit panteonunda yer alan yerli tanrıların başında, Hitit tarihinin başlangıcından itibaren devlet panteonunun baştanrısı, Hitit-Luvi dilindeki adı *Tarun / Tarun(t)a*³⁵ (Hurrice karşılığı *Tešup* olan bu tanrı, Kültepe metinlerinde ^d*IM* olarak geçmektedir) olan Hatti Hava tanrısı gelmektedir.³⁶ Hattice adı *Wurušemu* olan *Telepinuš* ve eşi *Hatepinuš* da, Hattiler'den, Hititler'e geçmiş tanrı isimleridir.³⁷ Boğazköy metinleri arasında da, *Hammani*, *Mamma*, *Mezulla* ve *Tetepirān* gibi tanrı isimlerinin sıralandığı tanrılar listesi mevcuttur.³⁸ Yine bir Hatti tanrısı olan *Hapantalli*, Kültepe metinlerinde teofor isimlerde geçmektedir³⁹ ve Hattuša'da kutlanan *AN.TAH.ŠUM^{SAR}* bayramında kralın, koruyucu tanrılar arasında olan *Hapantalli* ve *Karzi* için kurban sunduğu bilinmektedir.⁴⁰ Kültepe metinlerinde *Ha-za-mi-il..*⁴¹ şeklinde teofor isimlerde geçen Hatti tanrısı *Hašamili* de, IV. Tuthalia dönemine âit büyük tanrılar listesinde, savaşta birleşerek yol gösteren tanrılar arasında yer almaktadır.⁴²

³⁴ Kinal, 1987:208.

³⁵ Bu tanrı adı ATHE 75:2; ICK III,21:25; TC III,252:2; Kt d/k 28b:3 metinlerde *Tár – hu – a – lá* şeklinde teofor isimlerde geçmektedir. *Ta – ar – ah – nu* şeklinde geçtiği metin yerleri şunlardır: BIN IV, 195:4; CCT V, 23c:16; AKT I, 15:22. Kt k/k 1 :4'de de *Tár – hu – iš* şeklinde görülmektedir.

³⁶ Haas, 2002:438.

³⁷ Akurgal, 1987:5.

³⁸ Tanrılar listesi için bkz. Soysal, 2000:196-199.

³⁹ *Ha – ba – ta – li* şeklinde TCL I, 240: 1,6,7,12,15,19,21'de geçmektedir.

⁴⁰ Haas,1994:441,619,736,756,779.

⁴¹ Kt d/k 28a:1; Kt d/k 28b:18; JCS 14,12:2,8; Kt e/k 159:22; Kt 86/k 9: 10, Kt d/k 7a: 2; Kt d/k 7b:12; Kt d/k 26a:1 ; Kt d/k 266:5 ; 15; Kt i/k 132:5

⁴² Haas, 1994: 363 , 413, 438, 585.

Hatti tanrıları gibi Hurri tanrılarını da Kültepe metinleri içerisinde teofor isimlerde görmekteyiz. Metinlerde *Um-mi-he-pá*⁴³ ve *A-mi-he-pá*⁴⁴ şekillerinde teofor isimlerde geçen tanrı *Hepat*, Hititçe ve Hurrice kurban listelerinde geçmektedir.⁴⁵

Kültepe metinlerinde *Ši-li-Ku-ba-ba-at* (TC III, 232:7) ve *Um-mi-Ku-ba-ba-at* (Fs Laroche, 104f.1) şekillerinde teofor isimlerde geçen diğer bir Hurri tanrısı da, Sumerce yazılışıyla *KÙ.KA*, Akadca *KÙ.bābum* “temiz kapı, kutsal kapı” olarak bilinen *Kubabat*’tır.⁴⁶ Aynı zamanda metinler de bu tanrının rahiplerinden de bahsedilmektedir.⁴⁷ Tanrı *Kubabat*’a, Anadolu’nun çeşitli kentlerinde tapıldığı ve bu tanrıya tapınımın geniş bir alana yayıldığı arkeolojik ve yazılı belgelerle kanıtlanmıştır.⁴⁸

Hurri tanrıları’nın, özellikle Orta Krallık ve İmparatorluk Dönemleri’nde, Hitit panteonunda ağırlık kazandıkları görülmektedir.⁴⁹ Hititler’in Halep’ten ve Lawazantia’dan gelen *Tešup* ile *Hepat* çifti için, bayramlar ve kült merasimleri düzenledikleri bilinmekte; Hititçe bayram ve ritüel metinleri içinde de *Kumarbi*, Güneş tanrısı *Šimegi*, Ay tanrısı *Kušuh* (Hititçe-Luvicesi *Arma* olup, Kültepe

⁴³ Kt m/k 124: 3.

⁴⁴ Kt k/k 4: 11.

⁴⁵ Haas, 1994: 48.

⁴⁶ Haas, 1994: 406.

⁴⁷ Kt k/k 1 :2-3 *KIŠIB Pa—ru—áš—š[u]* *GÚDA ša Ku—ba—ba—[at]*, BIN VI 193:5 2/3 *ma—na 5 GÍN IH.ME ša Ku—ba—ba—at*; Kt d/k 27a:1-2 *KIŠIB Ku—nu—wa—an IH.ME ša Ku—ba—ba—at*.

⁴⁸ Çapar, 1979:192.

⁴⁹ Haas, 2002: 439.

metinlerinde ^d*SIN* olarak geçmektedir⁵⁰), Yıldız tanrısı *Šauška* gibi birçok Hurri tanrı isimlerinin yer aldığı görülmektedir.⁵¹ Hitit halkının, Hurri tanrıları ile tanışmaları, muhtemelen, Hititler'in devlet sınırlarını, Kuzey Suriye'ye kadar genişletme çabası içinde, buradaki bazı bölgelere düzenledikleri seferler sırasında gerçekleşmiş olmalıdır.

Kültepe metinlerinde *Ma-ma-hi-ir*,⁵² *Ma-ma-na*⁵³ ve *Šallim-Ma-ma*⁵⁴ şekillerinde geçen Hurri tanrısı *Mama*'ya, I. Šuppiluliuma, II. Murşili ve II. Muvatalli zamanlarında devlet panteonunda önem verildiği ve devletlerarası antlaşmalardaki yemin tanrıları listesinde iyi kabul gördüğü anlaşılmaktadır.⁵⁵

Koloni Dönemi'nde, Anadolu'da, Hatti ve Hurri tanrılarının yanında Luvi tanrıları da tapınım görmüştür. Luviler'in Güneş tanrısı olan *Tiwa*, Kültepe metinlerinde teofor isimlerde görülmekte⁵⁶ ve *Tiwa*'ın bölgelerüstü bir tanrı olduğu bilinmektedir.⁵⁷

Kültepe tabletleri içerisinde, Pala tanrıları hakkında aydınlatıcı bilgiler bulunmamaktadır. Sadece Boğazköy devlet arşivinde ele geçen Hititçe tercümesiz Palaca metinlerden, Pala tanrıları hakkında bilgi edinebilmekteyiz. Bu metinlerde en çok tanrı *Ziparva* kültüne yer verildiği ve ^{SAL}*ŠU.GI* “yaşlı kadın” tarafından bu

⁵⁰ Laroche, 1966: 225.

⁵¹ Alpman, 1982: 299.

⁵² RA 60,90:36; BIN IV , 104:35; Kt e/k 1500:34; Kt 91/k 148:9,23.

⁵³ Kt n/k 1802:4; Kt a/k 917a:5 ; Kt a/k 917b:20.

⁵⁴ ICK I, 89:2.

⁵⁵ Haas, 1994:433.

⁵⁶ *Ti-wa-ti-a* şeklinde Kt d/k 28a:4; Kt s/k 92:7; ICK 1, 106:17; Kt 88/k 90:2,5.

⁵⁷ Haas, 1994:378, 439.

tanrıya ilahiler söylendiği görülmektedir. Bu tanrıdan başka önemli tanrılar arasında *Katahziwuri*, *Tiiaz* (Güneş tanrısı), *Ilaliiat(ik)eš*,⁵⁸ *Kamama*, *Šaušhalla*, *Hilanzipa*, *Kuizannikeš*, *Uliliiantikeš* kaydedilmektedir.⁵⁹ Palaca metinlerde, en çok tanrı *Ziparva*'nın kültünden bahsedilmesi, bu tanrının, Pala ülkesinin baştanrısı olabileceğini akla getirmektedir.

Hititler'in kendi tanrıları ile birlikte, Anadolu'daki diğer halkların tanrılarını da benimsemelerinin temelinde hangi sebeplerin yattığını bilemiyoruz. Ancak, şu bir gerçek ki, Hitit toplumunda din, halktan yönetime kadar her alanda çok önemli bir yere sahipti. Nitekim, devletlerarası antlaşmalardaki yemin tanrıları listesinde de yerli tanrıların yer alması, bu fikri desteklemektedir.

⁵⁸ Haas, 1994: 611'de bu tanrının, Hitit tanrısı olduğunu, bunun yanısıra Pala panteonunda da yer aldığını söylemektedir. Bu tanrı adına, *I-lá-li-ah-šu* şeklinde Kt k/k 32:3; Kt k/k 36:5,14,16; Kt m/k 102:4; BIN IV, 146:24; CCT V, 23c:3; KTH 37:13 numaralı metinlerde teofor isimlerde rastlamaktayız. *I-lá-li-iš-kà-an* şeklinde geçtiği metin yerleri şunlardır: Kt 88/k 1003:2,9; Kt 91/k 281:5,14; Kt 93/k 672:5; Kt 93/k 733:4; Kt d/k 17a:4; Kt d/k 17b:3; Kt e/k 164:3.

⁵⁹ Ertem, 1980:7.

E. TARİHİ DEVİRLERİN BAŞLANGICINDA ANADOLU KAVİMLERİ

Kültepe tabletlerinde, Asurlu tüccarlar, yerlilerden söz ederken “*muā’um*” (*muwā’um*) kelimesini kullanmışlardır. Başlıca lügâtlerde (AHw II, s.799; CDA, s.259; CAD, s. 356) bu kelimenin anlamı “dilsiz, câhil, kültürsüz” olarak verilmektedir. Ancak *muā’um* kelimesinin, Anadolu halkına hakaret veya onları aşağılayıcı bir anlam içermediği konusunda araştırmacılar hem fikirdirler. Bu sözün, yerlilerin henüz yazıyı bilmemelerinden ve Asurlularla farklı dilleri konuşmalarından kaynaklandığı yolunda açıklamalar yapılmıştır.⁶⁰

Kültepe metinlerinde, Asurlular’ın “DUMU Aššur” “Asur vatandaşı” olarak,⁶¹ yerlilerin ise “*muā’um*” kelimesinin yanında, Akadca *ša* elemanının, sözkonusu kimsenin adı ile, geldiği şehrin isminin arasına yazılarak⁶² ya da yer adının sonuna âdiyet eki getirilerek *Kanišli, Wahšušanalı...* şeklinde tanımladıklarını görmekteyiz.⁶³

muā’um kelimesinin, Asurlu tüccarlar tarafından, Anadolu’nun bütün halkı için mi, yoksa belli bir etnik grubu nitelemek amacı ile mi kullanıldığına dair metinlerde açık bir ifade bulunmamaktadır.

⁶⁰ Edzard, 1989:107–109; Veenhof, 1982: 8.

⁶¹ AKT I, 77 “...¹⁰⁾ *šu – ma a – na a – ha – ti – šu – nu* ¹¹⁾ *lu mu – sà lu nu – a – ú – um*
¹²⁾ *ù DUMU A – šur* ¹³⁾ *ma – ma – an* ¹⁴⁾ *i – ša – ba – si* ¹⁵⁾ *En – nam – A – šur um – mu –*
šu ¹⁶⁾ *ù Puzur₄ – ša₁₀ – dú* ¹⁷⁾ *Šu – Sú – in ú – bu – bu – ú...*” ¹⁰⁻¹⁵⁾ Eğer kızkardeşlerini ister kocası olsun, ister yerli olsun veya Asurlu olsun bir kimse yakalayacak olursa, ¹⁵⁻¹⁷⁾ Ennam-Aššur, annesi ve Puzur-šadu, Šu-Su’en’in meselesini temizleyecekler..”

⁶² Kt 91/k 171: “..⁴⁾ *É* ¹⁶⁻⁹⁾ *ša Da – lá – áš ša Ka – ni – iš...*” “..Kanišli Dalaš’ın evleri..”

⁶³ Albayrak, 2000 : 37-38.

nuā 'um sözünün, Kültepe metinlerinde “*bēt nuā'im*” “yerlinin evi” şeklinde de geçtiği görülmektedir. Albayrak,⁶⁴ “*bēt nuā'im*”in “*bēt tamkārim*” “tüccar evi”nden esinlenilerek oluşturulmuş bir kurum olabileceğini ifade etmektedir.

Burada, tezimizin yerli şahıs isimleri ve tanrı adları bölümünde sözünü ettiğimiz, M.Ö. II. binde Anadolu’da yaşadıkları bilinen yerli halklar hakkında bazı bilgiler sunmak istiyoruz:

a. Hattiler: M.Ö. 3. binyılın ortalarından itibaren, Orta Anadolu’da, küçük beylikler halinde yaşayan Hattiler, Anadolu’nun en eski yerli halkıdır.

Anadolu’nun, bugün için bilinen en eski adı “*Hatti ülkesi*” olup, bu ad ilk olarak Akad dönemi yazılı kaynaklarında geçmektedir. Sargon’a ait *Kt i/k 97*⁶⁵ numaralı metnin 61. satırında “*ša Hatim*” ifadesi yer almaktadır. Sargonitler devrinin büyük kralı II. Sargon (M.Ö. 722-705) zamanında bile Anadolu, *Hatti ülkesi* olarak anılmaktadır. M.Ö 2000’li yıllarda, Anadolu’yu istila etmeye başlayan Hititler de, yeni yurtlarından bahsederken “*Hatti ülkesi*” tâbirini kullanmışlardır. Başlangıçta Orta Anadolu’nun bir yöresini tanımlayan bu tâbir, Hitit Büyük Kralları’nın kendilerini “*Hatti ülkesi kralı*” olarak nitelendirmelerinden sonra, egemenlikleri altındaki tüm ülkeleri de, çatısı altında toplayacak biçimde, Anadolu sınırları ötesine taşıp, Suriye’nin de büyük bölümünü içine alacak şekilde genişlemiştir.⁶⁶

M.Ö. 2500-2000 yılları arasında Anadolu’da meydana getirilen zengin kültürün sahipleri Hattiler’dir. Yüksek Hatti kültürü doğuda Erzurum’a, kuzeyde

⁶⁴ Albayrak, 2000: 39.

⁶⁵ Metnin işlendiği yer için bkz. dipnot : 3.

⁶⁶ Wilhelm, 2002: 404.

Samsun'a, güneyde Akdeniz'e kadar yayılmıştır.⁶⁷ Alacahöyük kral mezarlarında ortaya çıkarılan tunçtan yapılmış güneş kurslarında Hatti kültürünün izlerini görmekteyiz. Yay çemberi içinde yan yana ayakta duran üç boğa veya üç geyikten; bir geyik iki aslandan oluşan kutsal hayvan grupları, etrafı ışınlarla bezeli kurs çemberi içindeki tek geyik örneği; şekilleri, ekleri ve üslupları bakımından benzerlerine rastlanmayan Anadolu'ya, Hatti kültürüne özgüdür.⁶⁸ Geyik veya boğa figürleri ile, etrafı çelenklerle süslenmiş bu semboller, Hattiler'in egemenlik sembolleridir.

Alacahöyük alemlerinde ve güneş kurslarında görülen hayvan heykelcikleri, tanrıları tasvir etmektedir. Işınsız çelenk biçimli alemler de, gökyüzü yuvarlağının çember biçimindeki görünümünü yeterince canlandırmaktadır. Bu eserler gözönünde tutulursa, kursların evreni ifade ettiği anlaşılmaktadır.⁶⁹ Alacahöyük kral mezarlarında bulunan ve ölümler ile birlikte gömülen altın taçlar, kemerler, gümüşten takılar vb. değerli eşyalar, Hattiler'de maden ustalığının da gelişmiş olduğunu göstermektedir.

Hattiler, Anadolu'da daha çok kültürel alanda varlıklarını hissettirmişlerdir. Hatti etkisini, en açık Hitit kültüründe görmekteyiz. Hattiler, kendilerinden daha güçlü olan Hititler'e boyun eğmişler, buna karşın Hititler'i kendi kültürleri içine almayı başaramışlardır. Sanat, edebiyat, mitoloji ve din konularında Hititler'i büyük ölçüde etkilemişlerdir. Hitit panteonunda yer alan Güneş tanrıçası *Wuruşemu*, oğlu *Telepinu*, kızı *Mezullaš* ve torunu *Zintuhi*'nin, Hatti kökenli tanrılar olduğu

⁶⁷ Kinal, 1987: 73.

⁶⁸ Özgüç, 2002: 399.

⁶⁹ Akurgal, 1987:11.

anlaşılmaktadır.⁷⁰ Hatti kültürü, Hitit kültürünün temelini oluşturmuş, bıraktıkları zengin kültür mirası, Hititler tarafından devam ettirilmiştir.

Hatti dili: Hattice, Hititçe'den önce Orta Anadolu'da konuşulduğu bilinen en eski dildir. Hititçe'yle hiçbir akrabalık ilişkisi bulunmayan Hattice, yerli bir Anadolu dilidir.⁷¹

Hattice hakkındaki bilgilerimiz yok denecek kadar azdır. Ancak bilinen şudur ki, bu dil, son eklerin yanısıra bazı durumlarda ön ekleri de kullanmıştır. (Bu eklerin en önemlisi *-le* dir.) Örnekleştirme, Hattice'yi sadece Boğazköy'deki dillerden değil, bugüne kadar gelmiş geçmiş birçok Ön Asya dillerinden de ayırmaktadır. (Örneğin; Hint-Avrupa, Sami dilleri ve diğerleri)⁷² “*Gökten düşen ay tanrısı*” adlı Hattice ve Hititçe yazılmış mitolojik eserin bulunması, Hattice'nin diğer dillerden tamamiyle farklı bir dil olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.⁷³

Hattice, daha çok Hititçe dini metinlerde, satırlar arasına serpiştirilmiştir. Bu metinlerde “*Rahip şimdi Hattili veya Hurrili dili ile şu duayı okur*” ifadesi yer almaktadır.⁷⁴ Hitit tanrıları arasında yer alan Taht tanrıçası *Halmašuit* ve Bitki tanrısı *Telepinu*, Hattice'den, doğrudan Hititçe'ye alınmış isimlerdir.⁷⁵

Hatti dilinde, M.Ö. II. binde büyük bir gerileme olmuş, hatta neredeyse kaybolmuştur ve yerini Hitit dili almıştır. Sadece adı anılan tanrıların kültleri ve

⁷⁰ Kinal, 1987: 208.

⁷¹ Ünal, 1999: 23.

⁷² Goetze, 1957: 46-47.

⁷³ Akurgal, 1987: 5.

⁷⁴ Kinal, 1987:170.

⁷⁵ Oettinger, 2002:408.

bilhassa Hitit panteonlarının tanrılarının yola çıkarak bu dilin, Hitit dönemine kadar uzandığı söylenebilir.⁷⁶

b. Hurriler: M.Ö. 3. binyılın ortalarında Yukarı Dicle bölgesinde oturan ve zaman içerisinde bütün Ön Asya'ya kadar yayılan bir kavimdir; kuzeydoğudan Kafkas bölgesinden geldikleri tahmin edilmektedir .

Hurri adına, Tevrat'ta "*Hori*" şekliyle (Genesis 14,16; 36,10);⁷⁷ Mitanni kralı Tušratta'nın, Mısır firavunu III. Amenofis'e (M.Ö. 1413-1377) göndermiş olduğu mektupta da "*Hurwuhe*" ve "*Hurruhe*" şekillerinde rastlamaktayız. Hitit çivi yazılı metinlerde de *Hur-la* yazılışının yanısıra *Hur-ri* formu da kullanılmaktadır.⁷⁸ Hurriler hakkındaki ilk bilgileri "*šar tamhari*" metinlerinde geçen Hurrice şahıs isimleri oluşturmaktadır. Bu metinlerde, Naram-Sîn'in, Hurrice şahıs isimleri taşıyan bazı yerli Anadolu krallarına karşı yaptığı seferlerden bahsedilmekte ve bu isimlerden bazılarının Nuzi şahıs isimleri içerisinde geçtiği görülmektedir; bunlardan *Pampa* adının *Haši-Pampa* ve *Zili-Pampa* şeklinde varyasyonları Nuzi metinlerinde geçmektedir.⁷⁹ Mari arşivlerinde, yaklaşık 20 şehrin hükümdarı Hurri ismiyle bilinmektedir. Mari metinlerinde geçen Turukkular⁸⁰ da muhtemelen Hurri'ydi.⁸¹

Hurriler'in, dönemlerinde kendilerini ne olarak adlandırdıkları bilinmemektedir. Geç dönem yazıtlarında, Hurri hükümdarlar, kendilerini yalnızca

⁷⁶ Goetze, 1957: 46.

⁷⁷ Ünal, 1999: 97.

⁷⁸ Alpman, 1982: 284.

⁷⁹ Alpman, a.g.m: 290.

⁸⁰ Turukku kelimesinin geçtiği metin yerleri için bkz. ARM XV:s.136.

⁸¹ Veenhof, 2001:99.

bir şehrin hükümdarı olarak nitelendirmişler, ulusçulukları hakkında bilgi vermemişlerdir.⁸²

Hurriler'in tarihi sözkonusu olduğunda, Hurri-Subar sorunu ortaya çıkmaktadır. Hurriler'in, Subarlar'la özleştirilmesi konusunda araştırmacılar çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir.⁸³ Ancak, bugün geçerli olan görüş Hurri adında, tek bir kavim olduğudur.

“*Subar*” (*Subur*, *Subartu*) isminin, M.Ö. yaklaşık 2200'lü yıllarda Dicle ile Balih arasında kalan bütün Mezopotamya'da kullanılması, Geç Dönem Hurri dilinin “*Subar dili*” olarak adlandırılması, M.Ö. II. binyılda isimleri “*Subartu*” olan Erken Dönem Hurrileri'nin, gerçekte Kuzey Mezopotamya'da yaşadığının ortaya konulması, Hurriler'in Subarlar'la özleştirilmesine neden olmuştur. Ancak, ne edebî ne de etnik alanda bu özdeşleştirmeye bir delil bulunamamıştır.⁸⁴

M.Ö. 2000'li yıllarda Hurriler, Kuzey ve Doğu Mezopotamya'da, Habur'dan Zagros'a kadar olan yerde gerçek anlamda, III. Ur krallarının kabul edemeyecekleri anlamlı bir iktidara sahiptiler. M.Ö. 1800'ün sonlarına doğru, Yamhad ve Mari'nin politik iktidarının sona erdiği dönemde Hurriler, Kuzey Suriye'nin Urşum ve Halep kentleri gibi tarih sahnesinde önemli roller aldıkları bölgelere açılmışlardır. Onların, buralara yayılma süreci özellikle Alalah'taki şahıs isimlerinde kendini göstermektedir. VII. katta Hurri isimlerine rastlanırken onların, halk arasında ne kadar baskın olduklarından bahsedilmektedir.⁸⁵

⁸² Veenhof, 2001: 99.

⁸³ Bu konuda bkz. Alpman, 1982:286.

⁸⁴ Veenhof, 2001: 98. Veenhof'un bu eserinde Hurrilerle ilgili bütün bibliyografya verilmiştir.

⁸⁵ Veenhof, a.g.e: 99.

Hurriler, siyasi varlıklarının yanında, kültürel etkinlikleriyle de Anadolu'yu etkilemişlerdir. Edebiyat, sanat, din ve tıp alanlarında Anadolu'da Hurri etkisi açıkça görülmektedir. Hurri kültürünün en yaygın ve bâriz hissedildiği alan ise dindir. Hitit panteonunun baştanrıları olan Hava tanrısı ve Güneş tanrıçası, tamamen Hurri kimliği kazanmış ve Hurrice *Tešup* ile *Hepat* adlarını almışlardır.⁸⁶

Hurriler, Güney Mezopotamya'dan gelen Sumer-Sami (Akad, Babil, Asur) kültür değerlerini benimsemişler ve bunlara kendilerinden de bazı unsurları katarak, Mezopotamya kültürünün Anadolu'ya, Doğu Akdeniz'e, buralardan da Eski Batı dünyasına (Girit, Hellas ve İtalya) geçmesini sağlamada aracılık rolü üstlenmişlerdir.⁸⁷

Hurri dili: Hititçe metinlerde “*hurlili*” tanımlamasıyla verilen bu dil, ne Hint-Avrupa, ne Sami, ne de Eski Doğu dil gruplarından birine girmektedir.⁸⁸ Tek akrabalığı Urartu diliyle olup, Urartuca, Hurrice'den bağımsız olarak gelişmiş bir dildir ve Hurrice'nin bir devamı değildir.⁸⁹

Amarna arşivinde bulunan ve Mitanni kralı III. Tušratta'nın Amenofis'e yazdığı 494 satırlık mektup, bugün dâhi en uzun Hurrice metindir ve son yıllarda Boğazköy'de bulunan iki dilli metinler ve Ugarit'teki sayılı sözlük metinleri dışında, Hurri dilinin çözülmesinde hâlâ anahtar rolü oynamaktadır.⁹⁰

⁸⁶ Ünal, 1999: 113.

⁸⁷ Alpman, 1994: 247.

⁸⁸ Wilhelm, 2002: 404.

⁸⁹ Ünal, 1999: 101.

⁹⁰ Ünal, a.g.e: 97.

Boğazköy metinleri arasında, Hurri kökenli, hem Hititçe hem de Hurrice yazılmış masallar ve efsaneler bulunmuştur; başlıcaları *Hedammu efsanesi*, *Kešši masalı*, *Uršu muhasarası* ve *Gurpanzah destanı*'dır.⁹¹

Hurrice, Hititçe ve Akadca başta olmak üzere Luvice'ye de pek çok kelime vermiştir. Özellikle Hititçe dini metinler, büyü ve fal metinleri Hurrice terimler ve kutsal nesne isimleriyle doludur.⁹²

Günümüzde, Hurri dilinin yapısının tam olarak bilinmemesi, Hurri metinlerinin azlığından kaynaklanmamaktadır. 4000'e yakın Nuzi metinleri de, Hurrilere âit olmasına rağmen, bu vesikaların Hurrice değil de Akadca yazılması, bu dilin çözümlenmesini engellemiştir. Bu metinler içerisinde, Hurrice yazılmış tek bir belge dâhi bulunmamaktadır.⁹³ Bu bakımdan Ortaköy-Şapinuva kazılarında ele geçmiş Hurrice metinlerin yayınlanması çok önemli bir adım olacaktır.

c. Luviler: Luviler, Güney ve Güneybatı Anadolu'da oturan Hint-Avrupalı bir kavimdir. Luviler'in nereden geldikleri bilinmemektedir. Kültepe tabletlerinden öğrendiğimiz kadarıyla Luviler, Hititler ile aynı bölgede ve hatta aynı kent surları içinde en az 150 sene Asurlu tüccarlarla birlikte yaşamışlar ve onlarla ticarî ilişkilerde bulunmuşlardır.⁹⁴

Luvi tarihi hakkında yeterli yeterli bilgiye sahip değiliz. Ancak, Luviler'de yazıcılık⁹⁵ ve arşivcilik gibi mesleklerin sürekliliğinin gözetildiğini ve okuma-yazmaya önem veren bir toplum olduğunu biliyoruz. Mezarlarda, kapılarda, kült

⁹¹ Alpman, 1982: 298.

⁹² Ünal, 1999: 101.

⁹³ Alpman, 1982 : 312.

⁹⁴ Ünal, 1999 :57.

⁹⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Cancik, 2002 : 424 – 426.

alanlarında, kutsal tören alayı güzergâhlarında gözlemlenen yazıtlar, Luvi devletlerinde yazının yayılımını ve taşıdığı önemi vurgulanmaktadır.⁹⁶

Luvi dili : Luvice, tahminen çivi yazılı metinlerde Luviya olarak geçen bölgenin dilidir ve Luviya, Hitit İmparatorluğu döneminde, Arzava olarak söz edilen bölgenin eski adı olarak da görülebilir.⁹⁷

Hattuša'nın Büyük Kralları'nın anıtsal yazıtlarında kullanılan hiyeroglifin, önceleri Hititçe olduğu sanılmış, daha sonra bu dilin Hititçe ile akraba olan Luvice olduğu açıklık kazanmıştır.⁹⁸

Boğazköy arşivinde 175 adet Luvice metin parçası bulunmuştur ve bu metinlerden bazılarının karşısında Hititçe tercümeleleri de vardır.⁹⁹

M.Ö. 12.– 8. yüzyıllar arasına rastlayan Luvi hiyeroglif yazıtları, genellikle kamuya yönelik ve anıtsal olup, bu yazıtlarda şehirlerin kuruluşu, tapınakların yapımı, hükümdarlar ve hizmetkârlarının, askerî ya da sivil alandaki başarıları gibi konular işlenmiştir.¹⁰⁰

Luvice, en geç, Hitit Büyük İmparatorluk Dönemi'nde giderek yaygınlaşıp, Hititçe'nin yerini almış ve Hitit Devleti'nin yıkılışından sonra da güneydoğu bölgelerinde "*Hiyeroglif – Luvicesi*" denilen türüyle devam etmiştir.¹⁰¹

⁹⁶ Cancik, 2002: 425

⁹⁷ Macquen, 2001: 25.

⁹⁸ Hawkins, 2002: 409.

⁹⁹ Kinal, 1987: 171.

¹⁰⁰ Cancik, 2002: 424.

¹⁰¹ Wilhelm, 2002:404.

d) **Palalar:** Pala sözcüğü, Palalı bir adamı niteleyen Hititçe'deki *Palaumnili* sözünden gelmektedir. Metinlerde, bunun Tanrı *Ziparva* kültüyle alâkalı olduğuna değinilmektedir.¹⁰²

Kastamonu bölgesinde oturdukları anlaşılan Palalar'ın, ne zaman ve nereden geldikleri bilinmemektedir. Pala halkının kullandığı dilin, filolojik çalışmalar sonucunda, Hititçeyle çok yakın benzerlikler göstermesi, Eski Hitit Devrine tarihlenen Hitit kanunlarında (*KBo VI 3 öy.I II:H65*) Luvya ve Hatti ülkeleri yanında Pala ülkesinin kaydedilmesi, bu üç etnik grubun birbirleriyle akraba olduklarının ve Anadolu'nun çeşitli yörelerine, belki birbirlerine yakın bölgelere yerleştiklerini akla getirmektedir.¹⁰³

Pala ülkesi, siyasî açıdan ilk kez I. Şuppiluliuma zamanında, Hitit Devleti'ne bağlı bir eyalet olarak karşımıza çıkmaktadır. *KBo II 5 ay. IV 8 vd; KBo V 8 II 20-22* numaralı metinlerde bu kralın, kardeşi Baş Mabeyinci (*GAL MEŠEDI*) Zida'nın oğlu prens Hutupiyanza'ya, Pala ve Tum(m)ana ülkelerinin idaresi verdiğinden bahsedilmektedir. Bundan sonra İmparatorluğun çöküşüne kadar Palalar hakkında, metinlerden herhangi bir bilgi elde edilememektedir.¹⁰⁴

Metinlerde, birkaç cümleden başka Palaca hakkındaki bilgilerimiz yok denecek kadar azdır. Palaca, Kuzey Anadolu'da konuşulan bir dil olup, Hint-Avrupa dil grubuna girmektedir.¹⁰⁵ Hitit tabletleri arasında, bu dille yazılmış çok az sayıda metin bulunmaktadır. Büyük bir olasılıkla bunun nedeni, Pala ülkesinin Orta Krallık

¹⁰² Goetze, 1957: 47-48.

¹⁰³ Ertem, 1980: 7.

¹⁰⁴ Ertem, a.g.e: 7.

¹⁰⁵ Kinal, 1987: 173.

Dönemi'nde, Kaşkalar tarafından ele geçirilerek Hitit etki alanından çıkarılmasıdır.¹⁰⁶

e) **Kaşkalar:** Anadolu'nun yerli kavimlerinden birisi olan Kaşkalar'ın, tarihi ve dili hakkında hiçbir belge bulunmamaktadır. Sinop-Ordu arasındaki bölgede oturan Kaşkalar'ın, Hititler'i uzun yıllar uğraştırdığı; Hitit kralı I. Šuppiluliuma'nın Anadolu'daki hâkimiyetini pekiştirmek için kuzeyden gelen Kaška tehlikesine karşı önlemler aldığı bilinmektedir.¹⁰⁷

F. M.Ö II. BİNDE ANADOLU'DA HİTİTLER'İN VARLIĞI

Hititler, M.Ö. 2000'li yıllarda Anadolu'ya akın eden Hint-Avrupalı boylardan birisidir. Hititler'in, Anadolu'ya nereden göç ettikleri, yani anavatanlarının neresi olduğu konusu öteden beri tartışılmıştır. Bu konuda birbirinden farklı görüşler ortaya atılmış,¹⁰⁸ batıdan geldikleri fikri ağırlık kazanmıştır .

Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde, Hititler'in, Anadolu'da bulundukları artık tartışmasız olarak kabul edilmiştir. Özellikle Kültepe'nin Ib safhasına âit metinlerde, yerlilerin ve bu arada Hititli kimselerin de büyük ölçüde ticarî hayatın içinde yer aldıkları anlaşılmaktadır. *Kt 2001/k 219* ve *297* envanter numaralı mektuplarda, Warpişalli adındaki Hititli'nin yoğun bir şekilde ticarî faaliyetlerde bulunduğunu görmekteyiz. Ib katı tabletlerinde, babası Asurlu olup, oğlu yerli isim

¹⁰⁶ Wilhelm, 2002:404.

¹⁰⁷ Klengel, 2002:414.

¹⁰⁸ Bu konuda bkz. Kinal, 1987: 82.

taşıyan kimselerin de bulundukları bilinmektedir. Buna örnek olarak, tipik bir Hititçe şahıs adı olan Hattuşili'yi verebiliriz.¹⁰⁹

Hititler'in en eski yerleşim merkezinin Kızılırmak'ın güneyinde Kaniş-Neşa bölgesi olduğu bilinmektedir.¹¹⁰ Hititler, Anadolu'ya çok az sayıda ve bir idareci zümre olarak gelmişler ve düşük kültür seviyeleri yüzünden Mezopotamya ve en önemlisi Anadolu'daki Hatti ve Hurri etkisi altında kalmışlar ve tamamen asimile olmuşlardır.¹¹¹

Hititler, askerî yöntemler kullanarak, önce Hatti beyliklerini birer birer ele geçirip, Anadolu'da yayılma politikası yollarına gitmişlerdir. Hititler'in, daha sonraki yıllarda Anadolu'da, büyük bir imparatorluk kurabilecek kadar büyük bir güce ulaşmasında, Anadolu'nun dağınık siyasî yapısı da hiç kuşkusuz etkili olmuştur. Çünkü, M.Ö. II. binde Anadolu'da, Hitit gücüne karşı koyabilecek güçlü bir devlet yoktu; Anadolu, küçük beylikler halinde yönetilmekteydi.

Boğazköy'de bulunmuş olan Hititçe *Anitta Metni'nde*,¹¹² Kuşşara kralı Pithana'nın oğlu Anitta, babasının Neşa şehrini bir gece baskını ile ele geçirdiğinden, fakat şehrin halkına kötü muamele yapılmadığından bahsetmektedir. Metnin devamında Anitta, kendi icraatlarını anlatmakta ve birçok doğu şehirlerini

¹⁰⁹ *Hattuşili* ismi, henüz neşredilmemiş olan lîmu listesinde (kt 2001/k 287: 150-151) Sindamiq'in oğlu olarak geçmektedir. *Hattuşili* isminin geçtiği diğer metin yerleri şunlardır: Kt 98/k 107 Ay-8; Kt 98/k 108:6 = Donbaz IV. Hititoloji Kongresi; OIP 27, 14: 4, 19.

¹¹⁰ Steiner, 1981:152.

¹¹¹ Ünal, 1999: 7.

¹¹² Metin üzerinde birçok Hititolog çalışmıştır. Bu konuda bildiğimiz kadarıyla son çalışmalardan birini E.Neu yapmıştır. Bkz. Neu, 1974. Laroche, 1971: 2'de, Anitta Metni ile ilgili bibliyografya vermiştir.

zaptettiğinden söz etmektedir. Ayrıca, metinde Anitta, Hattuş kralı Biuşti'yi de mağlup ettiğini söylemekte ve *“Bundan sonra kim kral olursa, Hattuş şehrini tekrar iskân ederse, onu Göğün Fırtına tanrısı kahretsin!”* demektedir.¹¹³ Bu metin muhtevâsı bakımından da önemlidir, çünkü Anadolu'daki pekçok şehir devletinin isminden bahsedilmektedir.

Hitit İmparatorluğu'nun M.Ö. 1200'den kısa bir süre sonra yıkılma nedeni tam olarak anlaşılamamaktadır. Hitit kaynaklarında, imparatorluğun yıkılma nedenleri ile ilgili bilgi verilmemektedir. Hitit İmparatorluğu'nda, idarî ve sosyal yapılarıdaki bozulmaların dışında, imparatorluğun çöküşünde, Mısır kaynaklarının verdiği bilgilere göre, Suriye kıyılarında gözüken “deniz kavimlerinin” etkisi olduğu düşünülmektedir.¹¹⁴

Hitit Ülkesinde Kullanılan Yazılar: Hitit dilinin çözümlenmesi, Hititler'in başkenti Hattušaş'da bulunan çok sayıdaki kil tabletler ve Karatepe'de ele geçen Hitit- Hiyeroglifi ve Fenike dillerinde yazılmış olan çift dilli kitabeler sayesinde mümkün olmuştur.¹¹⁵ Hrozny, tabletler üzerinde yaptığı çalışmalar sonucunda, Hititçe'nin Hint-Avrupa dil grubuna dahil olduğunu açıklamıştır.¹¹⁶ Bu dil grubu, büyük bir olasılıkla Karadeniz'in kuzeyinde bulunan bir bölgeden, zaman içinde Batı Avrupa ve Hindistan'ın da bulunduğu diğer bölgelere yayılmıştır.¹¹⁷

¹¹³ Kinal, 1987: 66–67.

¹¹⁴ Klengel, 2002: 418.

¹¹⁵ Kinal, 1987: 175.

¹¹⁶ Wilhelm, 2002 :403.

¹¹⁷ Oettinger, 2002: 406.

Hattušaş arşivinde bulunan vesikaların büyük bir kısmı Neşice ile yazılmıştır.¹¹⁸ Kārum Çağı'na ait kişi adlarına göre Neşaca (=Hititçe) hem *Kārum* II, hem de *Kārum* Ib döneminde konuşulmuştur.¹¹⁹ Hitit yazı dilinde, Eski Asurca'da olduğundan çok fazla Sumerce ideogramların ortaya çıkışı, bugün hâlâ anlaşılamayan bir durumdur.

Hitit ülkesinde, Hitit çivi yazısında başka Hitit-Hiyeroglifi, Luvi Hiyeroglifi ve Akadca kullanılmakta idi. Hiyeroglif-Hititçesi, çivi yazısı Hititçesi'nden çok Luvce'ye yakındır. Landsberger'e göre Hitit-Hiyeroglif yazısının dili de Luvi menşelidir.¹²⁰ Hitit-Hiyeroglifi ile yazılmış metinlerin çoğu, Hitit Krallığı'nın çöküşünden sonraki bir döneme tarihlenir ve Eski Hitit ülkesinin ad ve geleneklerini koruyan Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye hükümdarlarına âit eserler olup, bu dilin Hitit Krallığı'nın en parlak dönemlerinde de kullanılmış olduğunu, Hitit Kralları'nın anıtlarında görmekteyiz. Hitit Krallığı'nda iki dilin yanyana varlığını sürdürdüğü ve Hiyeroglif-Hititçesi'nin rolünün yavaş yavaş arttığı açıktır.¹²¹

Hititler'in kullandıkları yazı türlerinden biri olan Luvi hiyerogliflerine; mühürlerde, madeni eserlerde, çanak-çömlek ve kaya anıtlarında rastlamaktayız.¹²²

Eski Hitit Krallık Dönemi'nde ve Hitit İmparatorluk Çağı'nda kullanılan resmi dil Akadca'ydı.¹²³ M.Ö. 1259 yıllarında Mısır Firavunu II. Ramses ile

¹¹⁸ Hitit çivi yazısı, Asurlu tüccarların kullandıkları Eski Asur çivi yazısı ile değil, III.Ur Sülalesi (M.Ö. 2060-1960) zamanında kullanılan çivi yazısıyla benzerlik göstermektedir.

¹¹⁹ Alp, 1997:16.

¹²⁰ Kinal, 1987:172.

¹²¹ Macquen, 2001:25.

¹²² Ünal, 1999:264.

¹²³ Steiner, 1981:150.

III.Hattuşili arasında imzalanan antlaşma metninde olduğu gibi, Hitit Büyük Kralları, Anadolu ve Ege ile yürütölen ilişkiler dışındaki resmî yazışmalarda Akadca kullanırlardı.¹²⁴

İmparatorluk yönetim işlerinin belkemiğini oluşturan kil tabletler üzerine çivi yazısı yazma geleneğinin, Anadolu'da tümüyle ortadan kalkması ile, Hitit dili de yok olmuştur.¹²⁵

¹²⁴ Wilhelm, 2002: 405.

¹²⁵ Hawkins, 2002: 409.

ASUR TİCARET KOLONİLERİ DÖNEMİ'NDE ANADOLU'NUN SOSYAL YAPISI

Kültepe tabletleri'nin içeriği, çoğunlukla Asurlu-Asurlu ve Asurlu-yerli arasında düzenlenen borç vesikaları, kumaş ve çeşitli madenlerin ticareti hakkında belgeler ile, Asurlu tüccarların, seyahatlerde yaptıkları harcamaları kapsayan masraf listeleri ve mahkeme zabıtlarından oluştuğu için, Koloni Dönemi'nde, Anadolu'nun sosyal yapısı hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. Asurlu tüccarlar, ticarî amaçlar doğrultusunda Anadolu'ya geldikleri için, önceden bahsettiğimiz üzere, Koloni Dönemi'nde, Anadolu'da meydana gelen sosyal olayları, kendilerini ilgilendirmedikleri sürece, belgelerinde belirtme gereği duymamışlardır. Yine de, Kültepe tabletleri arasında önemli bir grubu oluşturan köle ve gayri-menkul alım-satım belgeleri, özellikle Kültepe'nin Ib tabletlerinde sık geçen *rabî*'li memuriyet ünvanları ile bazı meslek grupları ve aile hukukuna ilişkin (evlenme, boşanma, nafaka.... gibi) metinler sayesinde, dönemin sosyal hayatına dair, dolaylı birtakım bilgiler elde etmekteyiz. Metinlerde geçen tanrı adları ve Kültepe'nin yerli mühürlerinde tasvir edilen mitolojik sahneler yardımıyla da, Koloni Dönemi'nde, Anadolu toplumunun dinî inançlarını kısmen de olsa öğrenebilmekteyiz.

Sosyal hayat denilince, öncelikle, insanların yaşam alanları akla geldiği için, burada ilk olarak *Kārum* evleri'nden bahsetmek istiyoruz.

A) KĀRUM EVLERİ: M.Ö. 2000'li yıllarda, Anadolu'nun en gelişmiş ticaret merkezi olan Kaniş şehrinde, 1948'den bu yana devam eden sistemli kazılar neticesinde, *kārum* evleri ve bunların mimarî yapıları hakkında birtakım sonuçlara ulaşmak mümkün olmaktadır.

Kārum evlerindeki oda sayısına ve günlük hayatta kullanılan eşyalara bakıldığında, ailelerin kalabalık olduğu anlaşılmaktadır. 2–3 katlı, sık ve düz damlı evlerin oluşturduğu mahalleler, taş döşeli sokaklar ve küçük meydanlıklar, Kaniş şehrinde canlı bir hayatın sürdüğünü göstermektedir. Kaniş şehrinin bazı mahallelerinde Asurlular'ın ve yerlilerin bir arada oturdukları anlaşılmaktadır. Kazı sonuçlarına göre, Asurlu tüccarların sayısı, *Kārum* alanında yerlilerden fazladır.¹²⁶

Kārum evleri, Koloni Dönemi Anadolu'sunun, mimarî yapısını yansıtmaktadır. Kaniş *kārumu* kazılarında, Asurlu tüccarların, ev ve dükkanları içindeki eşyaları *in situ* durumunda bulunmuştur. İçlerinde fırını, ocağı, tandırı, havanı ve buğday ambarları bulunan bu evler, iki katlı olup, bazılarının tabanları taş döşemedir. Anlaşıldığı kadarıyla, Asurlu tüccarlar, evlerini yerli mimarî tarzda inşâ ettirmişler¹²⁷ veya önceden inşâ edilmiş yerli evlerini satın almışlardır.

Ev alım-satımı ile ilgili metinlere¹²⁸ bakıldığında, evlerin satış fiyatlarının farklı olduğu görülmektedir. Bu fiyat farkı, evlerin genişlik ve kalitesine göre değişiyor olmalıdır. *Kt 88/k 1050* numaralı metinde, evin fiyatı olarak 60 şeşel gümüş; *b/k 117*'de ise 470 şeşel gümüş ödeneceği belirtilmektedir. Ev satış fiyatları karşılaştırıldığında "*bētum*"¹²⁹ evlerin, oturmak amacıyla kullanılan bir ev mi, yoksa ticarî amaçla kullanılan bir yer mi olduğunu anlamak mümkün görünmemektedir.¹³⁰

¹²⁶ Özgüç, 1986: 14.

¹²⁷ Kinal, 1987: 77.

¹²⁸ Bu konu ile ilgili metinler için bkz. Kienast, 1984.

¹²⁹ "*bētum*" kelimesi için lügâtlerde (AHw, s.132;133; CAD, s.282; CDA, s.46-47) "ev" anlamının dışında "mal, mülk, arsa, ticarethane" anlamları da verilmektedir.

¹³⁰ Günbattı, 1989 : 58.

Ancak, satış fiyatı yüksek olan her evin, ticarî amaçlar için kullanıldığını düşünmek de söz konusu değildir.

B) ANADOLU' DA AİLE HAYATI

Sumer, Babil, Asur ve Hititler'de, sosyal hayatı düzenlemeye yönelik yasalar bulunmasına karşın, Anadolu'nun yerli halkı için böyle bir yasa metninin varlığı söz konusu değildir. Bu sebeple, Anadolu aile hayatında, hangi kuralların yer aldığını ve bu kuralların nasıl işlediğini kesin çizgilerle belirlemek mümkün değildir. Kültepe tabletleri içerisinde, aile hukukuna ilişkin bilgi veren az sayıda belge bulunmaktadır. Bunun dışında, konusu doğrudan aile hukuku ile ilgili olmasa da, ticarî içerikli metinlerden de, dolaylı bir takım bilgiler elde etmek mümkündür. Metinlerde, Anadolu'nun aile hukuku ile ilgili olarak geçen bazı gelenek ve göreneklerin, Anadolu'nun hangi etnik grubuna özgü uygulamalar olduğunu tam olarak bilemiyoruz. Bu konudaki bilgilerin netleştirilmesi için, Kültepe kazılarında ele geçmiş ve çıkması muhtemel yerlilerle ilgili arşivlerin topluca değerlendirilmesi gerekmektedir.

Asurlu tüccarlar ile yerli halk arasındaki ilişkiler, sadece ticaretle sınırlı kalmamış, zaman içerisinde farklı sosyal boyutlar da kazanmıştır. Kültepe tabletleri içerisinde, yerliler ve Asurlular arasında yapılmış nişan, evlenme ve boşanma konularını içeren belgelere rastlamaktayız. Bu belgeler, başlı başına bu halkların kültürel olarak kaynaştığını göstermesi bakımından önemlidir. Zaten, yaklaşık 200 yıl boyunca devam etmiş bir kolonileşme sürecinde, bu tür gelişmelerin yaşanması herhalde kaçınılmaz bir durumdur.

Asur-Anadolu arasındaki ticaretin ilk dönemlerinde, Asurlu tüccarlar ailelerini Asur'da bırakarak Anadolu'ya gelmişlerdir. Ancak, ticaretin zaman

içerisinde gelişerek sistemli bir hale gelmesi ile tüccarların bir kısmı, ailelerini Anadolu'ya getirmişler, bazıları ise Anadolu'da yerli bayanlarla evlilik yapmışlardır.

Metinlerden anlaşıldığı kadarıyla, M.Ö. 2000'lerde Anadolu'daki aile hukuk kuralları, Asur, Babil ve Hitit aile hukukundan tamamiyle ayrıdır. Anadolu erkeğinin ve kadınının birbirleri üzerinde hakimiyet kurma haklarının olmadığı ve Anadolu toplumunda, kadın haklarının korunduğu görülmektedir. Metinlerde, Asurlu bir tüccarın, yerli bir bayanla evlenirken “Anadolu'da başka bir eş alamaz” şartının bulunması, bu düşünceyi desteklemektedir. Buradan hareketle, Anadolu halkının tek eşliliği kabul ettiği yorumunu da yapabiliriz.

Anadolu toplumunda, erkek egemenliğinin hakim olup olmadığı konusu açık değildir. Anadolu erkeğinin, ticarî ve sosyal hayatın içerisinde etkin bir şekilde rol oynadığı bilinmektedir. Özellikle *rabî* ile başlayan yüksek memuriyet ünvanlarının, metinlerde yalnızca erkek isimleri ile geçmesi, Anadolu toplumunda ataerkil yapının daha fazla yer bulduğu düşüncesini akla getirmektedir. Ancak bu, eski Anadolu halklarında, kadının çok geri bir planda tutulduğu anlamına gelmemelidir. Çünkü, yerli halktan bayanları da doğrudan ticarî hayatın içerisinde görmekte ve birçok metinde de yerli bayanların kendilerine özgü mühürler taşıdıklarını öğrenmekteyiz. Bu devirde Anadolu kadını kendi adına borçlanıyor veya borç para veriyor, yürüttüğü faaliyetlerle ilgili senet düzenleyip, bunları imza edebiliyor ve çeşitli konularda dava açabiliyordu.¹³¹ Nitekim, *Kt o/k 39* numaralı açılmamış zarfta, Madawada adlı yerli bayanın, Hu(w)ialka adında bir köle satın aldığına şahit olmakta ve *CCT I, 9b* numaralı metinde de, bu bayanın İmlika adlı şahıstan 1 2/3 mina tasfiye

¹³¹ Kinal, 1956: 358.

edilmiş gümüş alacağının olduğunu görmekteyiz.¹³² Yerli bayanların, ticarî hayatın dışında, devlet yönetiminde de söz sahibi olduklarını söyleyebiliriz. Tezimizin 6. sayfasında işlediğimiz ATHE 62 numaralı metinde şu ifadeler yer almaktadır: "...³²⁾ a – na ki – šé – er – ší – im i – dí ma – ša – ra – tum ³³⁾ da – na a – na Lu – hu – za – tí – a Hu – ra – ma ³⁴⁾ Ša – lá – ah – šu – a ù a – na ma – tí – ša a – dí ša ³⁵⁾ pá – zu – ur – tim ru – ba – tum ta – áš – pu – ur – ma ³⁶⁾ e – na – tum na – ad – a a – pu – tum mî – ma ³⁷⁾ lá tù – pá – za ar..." "...³²⁻³⁵⁾ Bekçiler güçlüdür! Kraliçe Luhuzattiya'ya, Hurama'ya, Šalahšua'ya ve ülkesindeki (her yere) kaçakçılıkla ilgili mektup yazdı. ³⁶⁻³⁷⁾ Gözlerinizi açın! Lütfen hiçbir şeyin kaçakçılığını yapmayın...."

Anadolu kadınının, devlet yönetiminde de söz sahibi olması, onların idarî hayatta da aktif bir şekilde yer aldıklarını göstermektedir.

M.Ö. II. binde, Anadolu toplumunda, kadının ve erkeğin sahip olduğu statüler hakkında kısaca bilgi verdikten sonra, aile hukukuna ilişkin belgelerden, ilk olarak nişan hususundaki metinleri sunmak istiyoruz:

Kültepe'den Nişan Hakkında Belgeler

Kültepe tabletleri arasında, Koloni Dönemi'nde, Anadolu'da ve Asur'da kızların çocuk yaşta nişanlandıklarını gösteren belgeler bulunmaktadır. Sınırlı sayıda olan bu belgelerde, nişanın nasıl gerçekleştiğini anlatan ifadeler yer almamaktadır. Nişanlanmanın, aileler arasında yapılmakta olup, bunu yazılı bir belgeyle

¹³² Albayrak, 1998:1-14, bu makalesinde, yukarıda sözünü ettiğimiz metinlerin dışında, Madawada adlı bayanın, yoğun bir şekilde ticarî hayatın içerisinde yer aldığını gösteren başka metinleri de ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.

resmîleştirmeye gerek duymadıkları düşünülmektedir.¹³³ Nişan hakkındaki belgeler başta olmak üzere, aşağıda ele alacağımız aile hukukuna ilişkin (evlenme, boşanma gibi) metinlerin, transkripsiyonunun tamamını vermeyi uygun görüyoruz. Çünkü, Anadolu toplumunun aile hayatına ışık tutabilecek bilgiler, bu metinlerin bütününe yansımıştır.

İlk olarak, Asurlu olan Ahu-wagar ve K. Balkan'a göre Asurlu olması gerektiği düşünülen Zuba, adlı şahıs arasında gerçekleştirilmiş olan Kt i/k 120¹³⁴ numaralı metni ele almak istiyoruz: Küçük bir kızın, ileride evlenmek üzere daha çocuk yaşta iken nişanlandığını ortaya koyması bakımından önemli bilgiler içermektedir.

1 *A - hu - wa - qar ù Zu - ba - ma*

iş - bu - tû - ni - a - tí - ma

um - ma A - hu - wa - qar - ma

a - na Zu - ba - ma a - ha - tí

5 *ir - té - bi₄ ba - a - am*

a - ha - tí i - na Kà - ni - iš

a - hu - úz um - ma Zu - ba - ma

[I]u tû - ší - ib

¹³³ Balkan, 1987: 422; Sever, 1992: 670.

¹³⁴ Balkan, a.g.m: 420-423: Balkan, burada, adli protokollerin (mahkeme zabıtlarının) genellikle Asurlular ve az sayıda olmak üzere Anadolu halkı tarafından açıldığını; ancak Koloni mahkemesi kararlarının (özellikle Kaniş Kolonisi) çoğunlukla Asurlular tarafından elde edildiğini söyleyerek, Zuba'nın bu metinde Asurlu olması gerektiğini ifâde etmektedir. Balkan, makalenin 5 numaralı dipnotunda, Zuba adının, hem Asurlu hem de yerliler tarafından kullanıldığını gösteren metinlerden örnekler vermektedir.

- [u]m – ma A – hu – wa – qar – ma
- 10 [i] – na Kà – ni – iŝ
 [dī – i]n kà – ri – im dī – ŝu
 ŝé – ep – kà ru – qá – at
 a – dī ma – tí a – ha – tí
 lu tù – ŝí – ib
- 15 um – ma Zu – ba – ma a – lik
 a – ha – at – kà a – ŝar
 li – bi – kà a – na mu – tim
 dī – in IGI En – nam – A – ŝur
 DUMU Bu – da – tim
- 20 IGI ^dAB – ba – ni DUMU A – ba – ba
 a – na a – wa – tim a – ni – a – tim
 «A – hu – wa – qar » kà – ru – um
 Té – ga – ra – ma im – hu – ur – ni – a – tí – ma <<ú>>
 kà – ru – um
- 25 i – dī – in – ni – [a] – [tí – ma]
 tup – pá – am [ŝa] ŝí – [bu – t]í – [ni]
 i – ba – áb DINGIR ni – dī – i[n]

Tercüme : “¹⁾ Ahu–waqar ve Zuba ²⁾ (şahit olarak) bizi tuttular ve ³⁾ Ahu–waqar ⁴⁾ Zuba’ya ³⁾ şöyle dedi: ⁴⁾ kızkardeşim ⁵⁾ (şimdi artık) büyüdü (= evlilik çağına ulaştı), buraya gel, ⁶⁾ (ve) Kaniş şehrinde kızkardeşimi ⁷⁾ eş olarak al. Zuba, şu cevabı verdi: ⁸⁾ < O (kızkardeşin, orada) otursun > ⁹⁾ Ahu–waqar şöyle konuştu: ¹⁰⁾ Kaniş şehrinde ¹¹⁾ (kızkardeşim hakkında) onu Koloni mahkemesinin [kara]rını ver.

¹²⁾ Senin ayağın uzaktır (=sen uzakta olan bir yerde bulunuyorsun) ¹³⁾ Kızkardeşim ne zamana kadar ¹⁴⁾ (Kaniş şehrinde) otursun? ¹⁵⁾ Zuba (buna) şöyle cevap verdi: <Git! ¹⁶⁾ Kızkardeşini gönlünün istediği yere (= kimseye) kocaya ¹⁸⁾ ver> Şahit: Ennam-Aššur, ¹⁹⁾ Budātum'un oğlu: ²⁰⁾ şahit: ^dAB-bāni, Ababa'nın oğlu. ²¹⁾ Bu sözler üzerine ²²⁻²³⁾ <<Ahuwaqar>> Tegarama şehri kolonisi bizi (şahit) olarak kabul etti ve ²⁴⁾ Koloni ²⁵⁾ bi[ze] emretti ve ²⁶⁾ biz şa[hit]liği[miz] hakkındaki tableti ²⁷⁾ Tanrı kapısında verd[i]k”

Bu metne göre, genç kızın erkek kardeşi Ahu-waqar, kızkardeşinin büyüdüğünü belirterek, Zuba'yı mahkemenin ve şahitlerin huzurunda kızkardeşi ile evlenmeye davet etmektedir. Ancak, Zuba'nın, evlenmek istemediğini beyan etmesi ile, bu nişan olayının bozulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Zuba'nın hangi sebeplerden ötürü nişanı bozduğuna dâir bir ifade yer almamaktadır. Buradan, nişanın, taraflardan biri tarafından bozulduğu takdirde, ödenmesi gereken belli bir miktardan veya geri verilmesi söz konusu olan hediyelerden bahsedilmemektedir.

İki Asurlu arasında düzenlenmiş olduğu anlaşılan Kt 88/k 625 ¹³⁵ numaralı metinde, nişan kararının bozulduğuna dâir ifadeler yer almaktadır .

1 *Pì-lá-ah-Ištar a-na A-mur-Ištar*

iş-ba-at-ni-a-ti-ma

um-ma Pì-lá-ah-Ištar

a-na a-bi₄-a pì-kà

5 *ta-dì-in ba-a-am*

a-ša-at-kà a-hu-uz

um-ma A-mur-Ištar-ma

¹³⁵ Sever, 1992: 670-674.

- a-na a-bi₄-kà pì-i*
lu a-dí-in-ma
 10 *ki-ma e-ma-e*
[iš]-ra-am a-na
qá-áb-li-a
lá ta-dí-na-nim
ù a-hi-a lá ta-sí-a
 15 *u₄-mu-ú im-tù-ma*
áš-ti-a-áb-ma ša-ni-tám
DUMU.SAL A-šur a-ta-ha-az
a-ha-at-kà ú-lá
a-ha-az a-na a-wa-tim
 20 *a-ni-a-tim kà-ru-um*
Kà-ni-iš i-dí-ni-a-ti-ma
IGI GÍR ša A-šur
ši-bu-ti-ni ni-dí-in
IGI Ku-zi-zi-a
 25 *DUMU Í-li-a-lim IGI Ah-ša-lim*
DUMU Í-dí-Ištar IGI Bu-ur-Sú-en₆
DUMU Da-da

Tercüme : “¹⁻⁶⁾ Pilah-Ištar, Amur-Ištar’a karşı bizi (şahit olarak) tuttu ve Pilah-Ištar (Amur-Ištar’a) şöyle söylüyor: “Sen benim babama (‹‹kızınla evleneceğim›› diye) söz verdin. (ve şimdi) Buraya gel (ve) karını al. (karınla evlen)” ⁷⁾ Amur-Ištar (da) (Pilah-Ištar’a) şöyle söylüyor: ⁸⁻⁹⁾ “Her ne kadar senin babana, (kızınla evleneceğim)

diye söz verdim ise de,¹⁰⁻¹⁴⁾ (gerçekten bir) kayınbirader (olarak) nişan hediyesi olan, belimin kemerini bana vermediğin gibi, (üstelik) benim kardeşime de (bu konuda hiçbir şey) söylemedin.¹⁵⁻¹⁷⁾ Günler geçiyor ve ben de ihtiyarlıyorum.¹³⁶⁾ (yaşım epeyce ilerledi) ve ikinci defa olarak Asurlu bir kız ile evleniyorum.¹⁸⁻²³⁾ Senin kızkardeşin ile evlenmeyeceğim.” Bu sözler üzerine Kaniş *kārumu*, bizimle ilgili bu konudaki kararını verdi. Ve Tanrı Aşşur’un kılıcının huzurunda İdi-Iştar’ın oğlu Ah-Şalim’in huzurunda, Dada’nın oğlu Būr-Su’en’in huzurunda.”

Metinden anlaşılan Amur-Iştar, Pilah-Iştar’ın babasının sağlığında, onun kızı ile evleneceğine dâir söz vermiştir. Kızın ağabeyi Pilah-Iştar, Amur-Iştar’a babasına verdiği sözü yerine getirmesi için çağrıda bulunmaktadır. Amur-Iştar ise, kendisine nişan hediyesi olarak belkemerinin verilmediği ve ağabeyine de bu konuda bir şey söylenmediği gerekçesiyle nişandan vazgeçmektedir. *Kt i/k 120* numaralı metinde olduğu gibi, bu metinde de nişanın bozulması halinde ödenecek ceza miktarından bahsedilmemektedir. Aynı şekilde, her iki metinde de, genç kızların evlilik konusunda fikirlerinin alınmadığı anlaşılmakta ve nişanın bozulmasında ya da evliliğin gerçekleştirilmesinde, erkeğin kararına öncelik verildiği görülmektedir. Metinlerde, erkeğin, mahkeme huzurunda kararını bildirmesi ile nişan olayının bozulduğunun anlaşılması bu fikrimizi destekler niteliktedir. Evlilik hususunda kadının fikrinin alınmaması, Sâmiler’de kadın-erkek eşitliği anlamında olumsuz bir görüntü arz etmektedir.

¹³⁶ Sever tarafından, “günler geçiyor ve ben de ihtiyarlıyorum” şeklinde tercüme edilen bu cümleyi: Albayrak, 2002:7, dipnot 5’de “günler geçti (ve) ben değiştim (fikrim değişti)” şeklinde tercüme etmektedir.

Balkan'ın, 1987: 425'de "Kültepe metinlerinde bir nişan hediyesi sözkonusu edilmemiştir" sözlerine karşılık; Sever, işlemiş olduğu bu metinde, nişan hediyesi olarak "belkemerî"nin verilmiş olduğunu söylemektedir. Nişan hediyesi olarak, erkek tarafına belkemerinin yanında, başka hediyelerinde verilip verilmediğini bilemiyoruz. *Kt i/k 120* numaralı metinde, bir nişan hediyesinden söz edilmemiş olsa da, *Kt 88/k 625* numaralı metindeki ifadelerden, nişan hediyesinin var olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, Orta Asur Kanunları'nın 30, 31 ve 43. maddeleri ile, Hammurabi Kanunları'nın 159, 160 ve 161. maddelerinde, kız evine, nişan hediyelerinin götürülmesinden bahsedilmektedir. Buna karşın, şu ana kadar ele geçmiş olan Kültepe tabletleri içerisinde erkek tarafının, kız tarafına götürdüğü nişan hediyelerinin neler olduğu konusunda bir bilgi bulunmamaktadır .

Hitit aile hukukunda da, kız ve oğlan tarafları arasında söz kesildikten sonra *kuşata* (başlık parası) kızın babasına teslim ediliyordu. Fakat, eğer talip erkek, bu evlenmeden vazgeçerse, verdiği kuşata da yamıyordu. (§ 30) Aksi halde, yani kız tarafı sözünden dönerse, kız tarafı kuşata'yı tazmine mecburdu.¹³⁷ Hitit Kanunları'nın 29. maddesinde "Eğer bir kız kendisi için başlık ödemiş olan bir erkeğe bağlanmış¹³⁸ ise, ana-baba, bu bağa karşı çıktıkları ve iki genci ayırdıkları takdirde, gelinin bedelini iki katıyla tazmin etmek zorundadırlar" ifadesi yer almaktadır. Hammurabi Kanunları'nın 160. maddesinde, kızın babasının, kızını vermekten vazgeçmesi durumunda damat adayına, kendisine ne getirildiyse, iki katını ödeyeceği belirtilmektedir. Orta Asur Kanunları'nda ise, anne ve babanın,

¹³⁷ Kinal, 1987 : 151.

¹³⁸ Buradaki « bağlanmış » sözü ile, kızın verildiğine dâir, iki taraf arasında yapılmış bir evlilik sözleşmesi kastediliyor olmalıdır.

birbirlerine bağlanmış olan gençleri ayırdıkları takdirde, ödeyecekleri bir ceza miktarından bahsedilmemektedir .

Ele alacağımız diğer bir metin ise Kt 83/k 164 ¹³⁹ numaralı belgedir. Bu belgede, Asurlu ailelerin, çocuklarının Anadolu'da evlenmelerine razı olmadıklarını gösteren ifadeler yer almaktadır.

1 *um – ma Ī – ri – šum – ma*

a – na Dan – A – šūr

ù I – di – A – šūr

qí – bi₄ – ma šu – ma

5 *DUMU Pá – na – kà*

i – qá – bi₄ – kum

um – ma šu – ut – ma

šú – ha – ar – táam

a – hu – uz

10 *um – ma at – ta – ma*

té – er – tí a – bi – a

a – na a – lim^{ki}

a – lá – ak a – na

a – lim^{ki} šé – ri – šít – ma

15 *i – na a – lim^{ki}*

a – ha – az a – pu – tum

a – ma – kam lá ta – ha – az

¹³⁹ Bayram-Çeçen, 1995: 6–7.

Tercüme: “¹⁻⁴⁾ İrişum, Dan–Aššur ve İdi–Aššur’a şöyle söylüyor: ⁴⁻⁷⁾ Eğer, Panāka’nın oğlu sana şöyle olursa: ⁸⁻⁹⁾ “Kızı (eş olarak) al!” ¹⁰⁻¹³⁾ Sen şu şekilde cevap ver: “Babamın haberi (için) Asur’a gideceğim. ¹³⁻¹⁴⁾ Kızı, Asur’a gönder, ¹⁵⁻¹⁷⁾ (onunla) Asur’da evleneceğim. Gerçekten! Orada evlenmemelisin...”

Mektup, Asur’da oturan İrişum’dan Anadolu’da bulunan Dan–Aššur ve İdi–Aššur’a hitâben yazılmıştır. Metinden anlaşıldığına göre, Asurlu bir şahıs, yerli bir bayanla evlilik yapacaktır. Ancak, metnin 10–17. satırları arasında geçen ifâdeler, Asurlu ailelerin, oğullarının Anadolu’da evlenmelerine kesinlikle karşı çıktıklarını göstermektedir. Bu da, evliliğin anne ve babamın iznine bağlı olarak yapıldığı fikrini doğurmaktadır.

Kt 84/k 281 numaralı metin,¹⁴⁰ muhtemelen babaları ölmüş bir ailede, evlenecek yaşa gelmiş bir kızkardeşin verilmesi hususunda, kardeşler arasında çıkan bir anlaşmazlığı ve daha önce evlenen kızkardeşlerin, hangi kardeşler tarafından evlendirildiğini konu almaktadır.

1 a – na Ì – li – a E – na – ah – DINGIR

ù En – num – A – šur

a – na E – na – ah – DINGIR

qí – bi₄ – ma um – ma Ah – ša – lim – ma

5 l a – ha – at – ni a – na qá – tí – kà

a – mu – tí – im ta – dī – in

ša – ni – tám Šu – Lá – ba – an i – dī – in

Ha – áš – ta – ah – šu – šar

Be – lá – num ù a – na – ku

¹⁴⁰ Bayram–Çeçen, 1995: 5–7.

10 *a-na qá-ti-ni*

ni-da-ši

şu-ha-ar-tám

a-na mu-ti-im

la ta-da-an

15 *ta-da-an-ma ga-am-ra-am*

ša 3 ši-na-ti i-na

ra-me-ni-kà tù-ma-lá

2 *ma-na* 8 ½ *GÍN KÙ. BABBAR*

qá-ti iš-tù li-mè-im

20 *E-lá-li a-na ma-kà-ri-im*

tal-qé

Tercüme: “¹⁻⁴) İlia, Enāh-ili ve Ennum-Aššur’a, özellikle Enāh-ili’ye söyle, Ah-şalim şöyle diyor: ⁵⁻⁶) Bir kızkardeşimizi kendi hesabına kocaya verdin. ⁷) ikinci (kızkardeşimizi de) Šū-Laban (kocaya) verdi. ⁸⁻¹¹) Haštahšušar’ı, Belānum ve ben hissemiz olarak (kocaya) vereceğiz. ¹²⁻¹⁴) Şuhartum’u kocaya vermemelisin! ¹⁵⁻¹⁷) (Eğer) verecek olursan, onların üçüne ait masrafı, sen kendinden karşılayacaksın. ¹⁸⁻

²¹) Hissem (olan) 2 mina 8 ½ shekel gümüşü, Elālī’nin *limum*’luğundan itibaren uygun gördüğü (onayladığı) için aldın.”

Ah-şalim adındaki kardeş, Kaniš’te bulunan kardeşlerine ve özellikle Enāh-ili’ye hitap ederek, kardeşlerden birini onun, diğerini Šū-Laban’ın evlendirdiğini, üçüncü kardeşlerini ise kendisinin ve Belānum’un evlendireceğini belirtmektedir. Evlendirilecek kızın, yerli bir isim taşıması, annelerinin Anadolu’lu olduğunu düşündürmektedir. Metnin devamında, Enāh-ili’nin, kızı evlendirdiği takdirde, daha

önceden evlendirilmiş olan kızkardeşlerine yapılmış bütün masrafları, onun karşılayacağı anlatılmaktadır. Buradan hareketle, niçin bir kızkardeşin evlendirilmesinde, erkek kardeşler arasında bu kadar rekabet yaşanıyordu sorusu akla gelmektedir. Bu rekabetin temelinde, erkek tarafından gelecek olan başlık parası ve hediyelerin söz konusu olduğunu düşünebiliriz.¹⁴¹

Evlilik Belgeleri : Kültepe tabletleri arasında, Asurlu bir erkeğin yerli bir bayanla evlendiğine ilişkin metinler mevcut olmasına rağmen, şu ana kadar VAT 9233 numaralı tek bir metin dışında yerli bir erkeğin Asurlu bir bayanla evlendiğine dair başka bir metne rastlanmamıştır. Bu metinde, İstar-bašti adlı Asurlu bir bayanın kocası öldükten sonra yerli bir erkekle evlendiğine dair bilgiler yer almaktadır. Mevcut evlenme belgelerini incelediğimizde, Anadolu ve Asur aile hukukuna ilişkin bir takım sonuçlar çıkarmak mümkün olmaktadır. Bu belgeleri, Asurlular'ın kendi aralarında, yerlilerin kendi aralarında ve Asurlular ile yerlilerin birbirleriyle yaptıkları evlilikler olmak üzere 3 grupta ele alacağız.

İlk olarak işleyeceğimiz belge, Asurlu Adad-damiq ile yine bir Asurlu olan İstar-nāda'nın, kızının evliliğini konu almaktadır.

TC I, 67¹⁴²

1 *KIŠIB E – na – na – tim*

DUMU Ti – ti – na – tal

KIŠIB Šu – Sú – en₆ DUMU İli₅ – mi – ti

KIŠIB ^dIM – SIG₅ DUMU Pi – lá – ah – Iš – tar

5 *^dIM – SIG₅ a – šu – tá_m*

¹⁴¹ Albayrak, 1995, yayınlanmamış yüksek lisans tezi.

¹⁴² EL I'de, 1 numaralı metin olarak işlenmiştir.

şu – ha – ar – tám DUMU. SAL

Iš – tar – na – da e – hu – úz

a – ša – tám ša – ni – tám

ú – lá e – ha – az

10 *šu – ma a – ša – tám*

ša – ni – tám e – ta – ha – az

1 ma – na KÜ. BABBAR i – ša – qal

šu – ma a – na ITU. 2. KAM lá i – tal – kam

ù da – tám ša a – ši – tí – šu

15 *lá iš – ta – al¹⁴³*

a – na mu – tim ša – ni – in

i – du – nu a – hi – a

lá ú – kà – şà

Tercüme: “¹⁻⁴⁾ Titinatal’ın oğlu, Enanātum’un mührü, İli–imitti’nin oğlu Šū–Su’en’in mührü, Pilah–Ištar’ın oğlu Adad–damiq’in mührü.⁵⁻⁷⁾ Adad–damiq, Ištar–nādā’nın küçük kızını eş olarak aldı.⁸⁻¹²⁾ İkinci bir kadınla evlenmeyecek. Eğer ikinci bir kadın ile evlenirse 1 mina gümüşü ödeyecek.¹³⁻¹⁸⁾ Eğer iki aya kadar o (koca) buraya geri dönmezse, ayrıca kendi karısı hakkında sorgu suâl yapmazsa, (kadın) ikinci kocaya verecekler! Kardeşlerimin herhangi bir hukukî bağılılığı olmayacaktır.”

Metne göre Adad-damiq, ismi yazılmayan Ištar–nādā’nın kızı ile evlenmiştir. Evliliğin sona ermesi için bir sebep olmadığı sürece, erkeğin ikinci bir kadınla evlenmesi uygun görülmemektedir. Şayet, erkeğin ikinci bir kadınla evlenmesi

¹⁴³ *dātam ša ša’ālu* : “Birisi hakkında sorgu suâl yapmak”

durumunda, kadına 1 mina gümüş ödeyeceği belirtilmektedir. Erkeğin eşi ile ilgilenmemesi, arayıp sormaması halinde, kadına ikinci bir kocayla evlenebilme hakkı verilmektedir.

İşleyeceğimiz diğer bir metin, Šū-Su'en adlı Asurlu bir erkek ile Hurri kökenli bir isim olduğunu düşündüğümüz Etatal adlı bayanın evlenmesine ilişkin belgedir.

AKT I, 77¹⁴⁴

- 1 *Šu – Sú – en₆ E – ta – tal*
 a – ha – sí ša En – nam – A – šur
 e – hu – uz qá – qá – šà
 pá – tí ša – wi – tám
- 5 *i – na ša – ha – tí – ša*
 ú – lá ú – šé – ša – áb
 qá – dí – iš – tám i – na
 Kà – ni – [iš^{ki}] ù Ni – ih – ri – a
 ú – lá e – ha – az
- 10 *šu – ma a – na a – ha – tí – šu – nu*
 lu mu – sà lu nu – a – ú – um
 ù DUMU A – šur
 a – na hu – bu – lim
 ma – ma – an i – ša – ba – sí
- 15 *En – nam – A – šur um – mu – šu*
 ù Puzur₄ – ša₁₀ – dú

¹⁴⁴ Bu metin, AKT I'de 77. metin olarak işlenmiştir.

- Šu – Sú – en₆ ú – bu – bu – ú
 ší – mu – ša ú – lá ša – aq – lu
 šu – ma e – zi – ib – ší
- 20 2 ma – na KÛ. BABBAR i – ša – qal
 šu – ma ší – it té – zi – ib – šu
 2 ma – na KÛ. BABBAR šu – mu
 i – ša – qú – lu IGI A – sú – a
 IGI A – na – ah – A – šur
- 25 IGI Pu – zi

Tercüme: “¹⁻³⁾ Šū-Su’en, Ennam–Aššur’un kızkardeşi Etatal ile evlendi. ³⁻⁶⁾ Onun başı (başörtüsü) açılmıştır. *šawītum*’u (kadını) yanında oturtmayacak. ⁷⁻⁹⁾ O (Šū-Su’en), Kani[š] ve Nihria’da *qadištum*’u bile alamayacak. ¹⁰⁻¹⁴⁾ Eğer, onların kızkardeşi hakkında, ister onun kocası, ister Anadolulu veya Asurlu, kadının borcu için herhangi bir tespit yaparsa, ¹⁵⁻¹⁷⁾ Ennam–Aššur, onun (Ennam–Aššur’un) annesi ve Puzur–šadu, Šū-Su’en’i temizleyecekler. ¹⁸⁾ Kadının bedeli ödenmemiştir. ¹⁹⁻²⁰⁾ Eğer o (Šū-Su’en) kadını bırakırsa 2 mina gümüş ödeyecektir. ²¹⁻²²⁾ Eğer kadın, Šū-Su’en’i bırakırsa, onlar (kızın kardeşi ve annesi) 2 mina gümüş ödeyecekler. ²³⁾ Asua’nın huzurunda ²⁴⁾ Anah–Aššur’un huzurunda ²⁵⁾ Puzi’nin huzurunda.”

Metinde, Etatal adlı bayan dışında, bütün şahısların Asurca isimler taşımaları, bu metnin, iki Asurlu arasında yapılmış bir evlilik belgesi olabileceğini akla getirmektedir. Etatal’ın ağabeyinin Asurca bir isim taşıması bunların Hurri kökenli bir anneleri olduğunu göstermektedir. Metnin devamında, taraflardan birinin, diğerini boşaması durumunda, ödeyeceği ceza miktarı olarak 2 mina yazılıdır. Şayet, bu

evlilik yerliler arasında gerçekleşmiş olsa idi, bu ceza miktarının 5 mina olması beklenirdi.

Metnin 3–6. satırlarında yer alan “onun başı (başörtüsü) açılmıştır” ifadesi, Etatal’in evlenmeden önce başı kapalı bir bayan olduğunu ortaya koymaktadır. Orta Asur kanunlarının A tabletinin 40. maddesinde “İster evli kadınlar, ister dul kadınlar veya Asurlu kadınlar olsun sokağa çıkarlarken başlarını açmamış olacaktırlar. Adamın (bey) kızları ya bir şal, ya bir giysi veya bir gulinu (giysi) ile örtülü olmalıdırlar. Başları açık olamayacaktır” ifadelerinin yer alması, bu tespitte yanılmadığımızı göstermektedir. Aynı şekilde, *Kt 88/k 71*¹⁴⁵ numaralı masraf listesinin 61. satırında “*a – ha – <at> qá – qá – sà a – na Istar ta – aq – lu – up*” “Kızkardeşimiz, başını Istar için açtı” şeklinde geçen ifadeler ile de, metinde ismi zikredilmeyen bayanın başının kapalı olduğu fikri ortaya çıkmaktadır.

Ele alacağımız diğer bir metin de, Puzur–Istar isimli Asurlu bir şahsın yine Asurlu bir bayan olan Istar–lamassī’yi *amtum* olarak aldığını gösteren bir belgedir.

I 490¹⁴⁶

1 Öy. *Istar – lá – ma – sí DUMU. SAL*

A – šur – na – da Puzur₄ – Istar

a – na am – tu – tim

e – hu – uz – ma a – na

5 *Bu – ru – uš – ha – tim*

lu a – na Ha – tim a – šar

ha – ra – šu – ni iš – tí – šu

¹⁴⁵ Albayrak, 2002: 1–10.

¹⁴⁶ Lewy, 1956: 6–8.

- i – ra – de₈ – ší ù qá – dī – šu – ma*
a – na Kà – ni – iš
- 10 *ú – ta – ra – ší šu – ma*
e – zi – ib – ší 5 ma – na
KÙ . BABBAR i – ša – qal
šu – ma ší – it – [ma]
té – zi – ib – šu 5 ma – na
- 15 *ta – ša – qal šu – ma*
a – lá – an a – ší – tí – šu
ša a – lim A – šur ša – ni – tám
lá e – ha – az šu – ma
Ištar – lá – ma – sí a – dī 3 ša – na – at
- 20 *šé – ra – am lá e – mar*
GÉME i – ša – a – am
e – ha – az A – šur – né – me – dī
A – ni – na ù um – ma – ša
[I] – dī – nu – ší
- 25 *[IGI] A – na – lí*
DUMU A – al – DU₁₀
IGI Ma – nu – um – ba – lūm – A – šur
DUMU A – šur – šú – lu – lí

Tercüme: “¹⁻⁴⁾ Puzur-Ištar, Aššur-nādā’nın kızı Ištar-lamassī’yi (köle eş) olarak aldı. ⁴⁻¹⁰⁾ Onun yolu Burušhattum’a veya Hattum’a (düşerse) onu da beraberinde götürecektir ve (tekrar) onunla Kaniš’e dönecek. ¹⁰⁻¹⁵⁾ Eğer o, (Puzur-Ištar) onu (Ištar-

lamassī'yi) boşarsa 5 mina gümüşü ödeyecek. ¹⁶⁻¹⁸⁾ O, Asur şehrinde olan, kendi eşinden başka biriyle evlenmeyecek. ¹⁸⁻²⁴⁾ Eğer, Istar-lamassī'nin üç yıl içinde çocuğu olmazsa, o (Puzur-Istar) bir kadın köle satın alacak ve evlenecek. Aššur-nēmedi, Anina ve onun annesi, onu (Istar-lamassī) verdiler. ²⁵⁻²⁸⁾ Āl-tāb'ın oğlu Anāli'nin huzurunda, Aššur-šulūli'nin oğlu Mannum-balum Aššur'un huzurunda.”

Kultepe metinlerinde, Asurlu isim taşıyan bir bayandan köle olarak bahsedilmesi karşılaştığımız bir durum değildir. Bu metinde “*amtum*”un¹⁴⁷ “kadın köle” anlamında değil, Anadolu kadını için kullanılan bir kelime olduğunu düşünüyoruz. Istar-lamassī'nin de Anadolu'da bulunuyor olmasından dolayı, metinde kendisinden *amtum* olarak bahsediliyor olmalıdır.¹⁴⁸

Metinde, tarafların birbirlerini boşamaları halinde 5 mina gümüş cezası ödeyeceklerinin belirtilmesi, yerli-yerli veya yerli-Asurlu arasında yapılan evliliklerde sözkonusu olmasına karşın, iki Asurlu arasında düzenlenen bir evlilik belgesinde de bu miktarın aynı olması dikkat çekicidir.

Metnin 18-24. satırlarında yer alan “Eğer Istar-lamassī'nin üç yıl içinde çocuğu olmazsa, o (Puzur-Istar) bir kadın köle satın alacak ve evlenecek.” ifadeleri ile, ileriki sayfalarda işleyeceğimiz ICK I, 3 numaralı metinde yer alan “Eğer o kız, iki sene içerisinde ona çocuk vermezse, o kız (başka) kadını satın alacak ..” ifadeleri gözönüne alındığında, bu tip evliliklerin çocuk sahibi olmak amacıyla yapıldığını akla getirmektedir.

¹⁴⁷ Tezimizin ileriki sayfalarında işleyeceğimiz ICK I, 3 numaralı metinde de, *amtum* kelimesi üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuştur.

¹⁴⁸ Albayrak, 1995, yayınlanmamış yüksek lisans tezi.

Asurlular kendi aralarında düzenledikleri evlilik belgelerinden bahsettikten sonra, yerlilere âit bir evlilik belgesi olan AKT I, 21¹⁴⁹ numaralı metni sunmak istiyoruz:

Zabarašna adlı yerli bir erkek, Kulzia adlı yerli bir bayanın evliliğini konu alan bu metinde, çiftlerin iyi ve kötü günlerinde, evi ortak olarak paylaşacaklarına dâir ifâdeler yer almaktadır .

AKT I, 21

1 *KIŠIB Ha – nu KIŠIB I – na – ar*

KIŠIB A – šur – ma – lik

KIŠIB Za – ba – ra – áš – na

KIŠIB Ku – ul – zi – a

5 *Za – ba – ra – áš – na*

Ku – ul – zi – a e – lu – uz

É[˙] bé - tám

ša ki – lá – lá – šu – nu – ma

i – lá – pì – nu ù

10 *i – ša – ru – ú a – na ba – ri – šu – nu – ma*

šu – ma Za – ba – ra – áš – na

Ku – ul – zi – a e – té – zi – ib

É[˙] bé - tám ki – lá – lá – šu – nu

i – zu – zu i – nu – mì

15 *i – mu – tù – ni bé – tám*

Hi – iš – ta – ah – šu – šar

¹⁴⁹ Bu metin, AKT I'de 21. metin olarak işlenmiştir.

ù Pè – ru – wa

Tercüme: “¹⁻⁴⁾ Hanu’nun mührü, Inar’ın mührü, Aššur-malik’in mührü, Zabarašna’nın mührü, Kulzia’nın mührü. ⁵⁻⁶⁾ Zabarašna Kulzia (ile) evlendi. ⁷⁻¹⁰⁾ Ev, her ikisinin olup fakirleşirler veya zenginleşirlerse her ikisine âittir. ¹¹⁻¹⁴⁾ Ve eğer Zabarašna, Kulzia’yı boşarsa, evi her ikisi taksim edecekler. ¹⁴⁻¹⁸⁾ Öldükleri zaman evi, Hištahšuşar ve Peruwa alacaklar.”

Metindeki ifadelere göre, kadın ve erkek ev üzerinde eşit haklara sahiptiler. İleride zenginlik veya fakirlikten kaynaklanan bir anlaşmazlık olması durumunda evin, kadın ve erkek arasında eşit paylaşılacağı belirtilmiştir. Yerfilere âit evlenme metinlerinde, taraflardan birinin, diğerini boşaması durumunda, boşayan kişinin karşı tarafa 5 mina gümüş ödeyeceği yazılıdır. Ancak bu metinde, böyle bir ceza miktarından bahsedilmemektedir. Metinde isimleri geçen Hištahšuşar ve Peruwa’nın Zabarašna ve Kulzia ile olan yakınlıkları konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Zabarašna ve Kulzia’nın, ikinci evliliklerini yaptıkları düşünülürse, bu çocukların taraflardan birinin ilk evliliğinden olma çocuklar olabileceği akla gelmektedir.¹⁵⁰

Aşağıda ele alacağımız AKT I, 76¹⁵¹ numaralı belge, İdi-Adad adlı Asurlu ile Anana adlı yerlinin arasında düzenlenmiş bir evlilik belgesidir.

AKT I, 76

1 Ī – dī – ^dIM

A – na – na e – hu – uz

i – na GÁN^{lim}

¹⁵⁰ Bilgiç, 1951:230’da bu metni ele alarak, Hištahšuşar ve Peruwa’nın Zabarašna ve Kulzia ile olan yakınlık derecesine ilişkin fikirlerini dile getirmektedir.

¹⁵¹ AKT I’de 76. belge olarak işlenmiştir.

a – ša – tám ša – ni – tám

5 *ú – lá e – ha – az*

šu – ma e – ta – ha – az

ú e – té – zi – ib – ši

5 *ma – na KÙ. BABBAR*

i – ša – qal

10 *IGI Bu – ur – Sú – en₆*

IGI DÙG – ši – lá – A – šur

DUMU A – na – ah – i – li

IGI A – šur – be – li

Tercüme: “¹⁻² İdi-Adad, Anana ile evlendi. ³⁻⁵ Memlekette, ikinci bir eş (ile) evlenmeyecek. ⁶⁻⁹ Eğer evlenirse ve Anana’yı boşarsa 5 mina gümüşü (Anana’ya) ödeyecek. ¹⁰⁻¹³ Būr-Su’en’in huzurunda, Anah-īl’in oğlu Tāb-šilla-Aššur’un huzurunda, Aššur-bēli’nin huzurunda.”

Asurlu olduğu anlaşılan İdi-Adad’ın Anana adlı Anadolulu bir bayanla evli iken, ikinci bir eş alması ve ilk eşini boşaması durumunda, ilk karısına ödeyeceği 5 mina gümüş cezasından bahsedilmektedir. Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, boşayan tarafın, karşı tarafa ceza olarak 5 mina gümüş ödemesi, yerlilere âit evlilik belgelerinde karşılaştığımız bir durumdur.

Ancak, bu metinde olduğu gibi, Asurlu ve yerli arasında yapılan evlilik belgelerinde de 5 mina gümüş cezasından söz edilmesi, Asurlular’ın yerli bayanlarla evlenirken Anadolu usullerine bağlı kaldıklarını göstermektedir.

Asurlu–yerli arasında düzenlenen diğ er bir belge de Kt 90/k 108 numaralı metindir.¹⁵²

Kt 90/k 108

- 1 [KIŠIB ...DU]MU Ki – ma – ar – n i – ma – an
 KIŠIB A – [...]DUMU A – šūr – DŪ₁₀
 KIŠIB ì – d[i ... DUMU] E – lá – li – a
 KIŠIB Šu – pì – [il₅-k]à 15 GÍN KÙ.BABBAR
- 5 ší – mì ša [x] – ha – ma – na – ni – kà
 a – na um – m[a – š]a Šu – pì – il₅-kà
 A – šūr – ma – lik iš – q – ul
 lu um – ma – ša lu a – hu – ša
 a – na A – šūr – ma – lik ma – ma – an
- 10 lá i – tū – ru – ú
 ù A – šūr – ma – lik
 a – ša – tām
- l[u] i – na Bu – ru – uš – ha – tim
 lu i – na Wa – ah – šu – ša – na
- 15 lu i – na Tur₄ – hu – mì – it
 lu i – na Kà – mi – iš
 lá e – ha – az a – ša – sú
 a – šar li – bi₄ – šu
 i – ra – di

¹⁵² Bayram-Çeçen, 1995:4-5. Bu metin aynı zamanda Garelli-Michel, 1995: 295-302’de de işlenmiştir.

Tercüme: “¹⁾ Kimarniman’ın oğ[lu...]nın mührü, ²⁾ Aššur-ṭāb’ın oğlu A[...]nın mührü, ³⁾ Elāli’nin oğlu İdi-[...]nın mührü. ⁴⁻⁷⁾ Šupilka’nın mührü, [...] hamananika’nın 15 šeqel gümüş olan bedelini Aššur-malik, ister annesine ve Šupilka’ya ödedi. ⁸⁻¹⁰⁾ İster annesi, ister erkek kardeşi, Aššur-malik’e hiçbirisi hukuki itirazda bulunamayacaktır. ¹¹⁻¹⁷⁾ ve Aššur-malik, ne Buruṣhattum’da, ne Wahṣušana’da, ne Turmuhit’te, ne de Kaniš’te eşi almayacaktır. ¹⁷⁻¹⁹⁾ O (Aššur-malik), karısını gönlünün istediği yere götürecektir.”

Metindeki ifadelere göre, Aššur-malik’in, Anadolu’nun bazı büyük kentlerinde ikinci bir eş alması yasaklanmıştır. Buna karşılık Aššur-malik’in karısını istediği yere götürme hakkı bulunmaktadır. Asurlu damadın, evlilik belgesi düzenlenirken böyle bir hak talep etmesi, belki de evliliğin gerçekleşmesinden sonra Anadolu ailelerin, kızlarının kendi yaşadıkları şehrin dışına çıkarılması konusunda sorun çıkarmamaları içindir. ¹⁵³

ICK I, 3 ¹⁵⁴

Lā-qēpum adlı bir Asurlu ile, Hatala adlı yerli bir bayanın evliliğini konu alan bu metin, evliliğin devamı esnasında ortaya çıkabilecek durumların da düşünülmüş olarak düzenlendiği bir metin olması bakımından önemlidir.

1. *Lá – qé – pu – um Ha – ta – lá*

DUMU.SAL E – ni – iš – ru

e – hu – uz Lá – qé – pu – um

i – na ma – tim GÉME

5 *ša – ni – tám lá e – ha – az*

¹⁵³ Albayrak, 1995, yayınlanmamış yüksek lisans tezi.

¹⁵⁴ Lewy: 1956: 6-8.

i – na a – lim^{ki} qá – dí – iš – tám

e – ha – az šu – ma a – di

MU.2.ŠE li – pè – e

lá ta – ar – di – ší – šum

10 *GÉME ší – it – ma*

ta – ša – a – am – ma

ù wa – ar – kà – tám

iš – tù ša – ra – am – mi – im

ta – ra – ší – ú – šu – ni

15 *ù a – šar li – bi – šu*

a – na ší – mi – im i – da – šu

šu – ma Lá – qé – pu – um

e – té – zi – ib – ma

5 ma – na KÙ.BABBAR i – ša – qal

20 *ù šu – ma Ha – ta – lá*

e – té – zi – ib – šu 5 ma – na

KÙ.BABBAR i – ša – qal

IGI Ma – za – a

IGI A – šur – iš – tí – kal

25 *IGI Ta – li – a*

IGI Šu – pi – a – ni – kà

Tercüme: ^{“1-3)} Lā-qēpum, Enišru’nun kızı Hatala’yı aldı. ³⁻⁵⁾ Lā-qēpum, memlekette (Anadolu’da) ikinci bir bayan (*amtum*) ile evlenemez. ⁶⁻⁷⁾ Şehirde (Asur’da) qadištum ile evlenebilir. ⁷⁻¹¹⁾ Eğer o kız, iki sene içerisinde ona çocuğu vermezse, o

kız (başka) kadını satın alacak. ¹²⁻¹⁶ ve daha sonra o kız (satın alınan) ona çocuğu verdiği zaman, o kız (ilk eşi) ikinci kadını satabilir. ¹⁷⁻¹⁹ Eğer Lā-qēpum (o kızı) boşarsa 5 mina gümüş tartacaktır. ²⁰⁻²² Veya eğer Hatala, onu boşarsa o (Hatala), 5 mina gümüşü (Lā-qēpum'a) ödeyecek. ²³⁻²⁶ Maza'nın huzurunda, Aššur-ištikal'in huzurunda, Talia'nın huzurunda, Šubianika'nın huzurunda."

Metnin 3-5. satırları arasında yer alan "Lā-qēpum'un, memlekette ikinci bir bayan (*amtum*) ile evlenemez." ifâdesinden yola çıkarak, Hatala'nın bir *amtum* olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, "*amtum*" her ne kadar *GÉME* ¹⁵⁵ işareti ile yazılmış olsa da, bu metinde "kadın köle" anlamında kullanılmadığını düşünüyoruz. Çünkü, metnin içeriğine baktığımızda, Hatala'nın Lā-qēpum ile aynı haklara sahip olduğunu ve Hatala'nın, düşük sosyal statüye sahip bir kişi olmadığını görüyoruz. Hatala'nın, eşine 2 yıl içerisinde çocuk vermemesi halinde, kocasına çocuk doğurması için, bizzat kendisinin ikinci bir kadın satın alması ve çocuğun doğumundan sonra satın alınan kadının başka birine satılması hakkına sahip olması, bu fikrimizin doğruluğunu ortaya koymaktadır. Buradan hareketle, *amtum*'un "kadın köle" anlamının dışında, Asurlular'ın, Anadolu kadını için de kullandıkları bir tâbir olduğunu düşünebiliriz. Asurlular'ın, Anadolu halkı için *nuā'um* (cahil, aptal, kültürsüz) kelimesini kullandıkları gözönüne alındığında, *amtum*'un da böyle bir anlamda kullanılması mümkün olabilir.

Metnin 7-17. satırları arasında geçen "Eğer o kız, iki sene içerisinde ona çocuğu vermezse, o kız (başka) kadını satın alacak ve daha sonra o kız (satın alınan)

¹⁵⁵ Bilgiç, 1951: 231'de, bu işaretin *amtum* olarak okunamayacağı hususunda görüşlerini dile getirmektedir. Kawasaki, bu işareti *aššatum* olarak okumuş ve bu metni de, bir *aššatum*

ona çocuğu verdiği zaman, o kız (ilk eşı) ikinci kadını satabilir” şeklindeki ifadeler, erkeğin ilk eşinin, ikinci eşe karşı daha üstün tutulduğunu göstermektedir. Nitekim, Hammurabi Kanunları’nın 145 ve 146. maddelerinde, erkeğin evlendiği ilk eşinin (burada ilk eş olarak sıradan biri değil, *naditum*, yani evlenebilen ana çocuk doğurmayan rahibe sınıfından kadınlar kastedilmektedir) daha sonra bazı sebeplerden dolayı eve giren ikinci eşe karşı üstün tutulduğu ve ikinci eşin, erkeğin ilk eşı ile eşit tutulması hususunda bir hak iddia edemeyeceği yazılıdır. İlginçtir ki, erkek, kendisi çocuk doğurmayacağını bildiği bir *naditum* ile neden evleniyordu? Bu konu hakkında yorum yapmak řu andaki bilgilerimiz dahilinde zor görünmektedir. Ancak, *naditum*’un, rahibe kadınlar sınıfına dahil olması ve bu kadınlara belki de kutsal gözüyle bakılıyor olması, bu evliliğin gerçekteşmesinde etken olabilir.

Metinde, Lā-qēpum’un, Asur’da bir *qadištum* (hafif kadın) ile evlenmesine itiraz edilmediği görölmektedir. Tek eşliliğin hâkim olduğu Anadolu toplumunda, yerli bir bayanla evli olan Asurlu bir erkeğin, Anadolu dışında evlenmesine müsaade edilmesini anlamak zor değildir. Asurlu tüccarlar, ticaretle uğraştıkları ve bu yüzden devamlı seyahat ettikleri için ailelerinden uzun süre uzakta kalmakta idiler. Bu durumda, erkeğin kadına olan ihtiyacından dolayı böyle bir evliliğin gerçekteşmesi doğal kabul edilebilir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Asur, Babil ve Hitit kanunlarında yer alan “Levirat” ve “satın alma” evlilik sistemlerinin, Anadolu aile hukukunda yer almadığı görölmektedir.

(normal eş) ile yapılan evlilik belgesi olarak değerlendirmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Kawasaki, 1994.

Anadolu'da, kadının bir erkeğe satılmasının veya başka bir erkeğe devredilmesinin sözkonusu olmaması, Anadolu kültüründe kadına verilen değeri göstermektedir.

Boşanma metinleri: Kültepe tabletleri içerisinde, boşanma belgelerinin sayısı, evlilik belgelerine göre daha çok sayıda ele geçmiştir. Çiftlerin boşanmasından sonra, çocukların durumu, mal paylaşımı ve nafaka gibi birçok sorunun ortaya çıkması ve bunları belgelere dökme gereği, boşanma metinlerinin sayısını artırmış olmalıdır.

Biz burada, ele alacağımız boşanma belgelerinin, ortak ve farklı yönleri üzerinde durarak birtakım sonuçlar elde etmeye çalışacağız.

İlk olarak, Anadolulu iki şahıs arasında gerçekleştirilmiş TC III, 214¹⁵⁶ numaralı boşanma belgesini işleyeceğiz:

- 1 *Ni – ki – li – et*
 ú Ša – ša – li – kà!
 mu – tum ú a – šu – tum
 i – tap – ru – sù
- 5 *Ša – ša – li – kà!*
 a – na ar – ha – lam
 tù ! – lá – ad – ší a – šar
 li – bi₄ – šu i – lá – ak
 šu – ma a – ma – tí – šu
- 10 *lu x x x ar – ha – lam*
 lu ma – ma – an

¹⁵⁶ Bilgiç, 1951: 233-235'de bu metni işlemiştir.

lu ú-pá-ti-mu

lu DAM.GAR-šu

ša a-na Ša-ša-li-kà

15 *i-tù-wa-ar*

5 ma-na KÙ.BABBAR

i-da-an

ú i-du-ku-šu

i-qá-ti Pi-it-ha-na

20 *ru-ba-im*

A-ni-ta GAL s i-mi-il₅-ti

ar-mu ša Ni-ki-li-et

Tercüme: “¹⁻⁴⁾ Koca ve karı, Nikilit ve Šašalika ayrıldılar. ⁵⁻⁷⁾ Šašalika, onu *arhalum* için doğurmuştur! ⁷⁻⁸⁾ O, gönlünün istediği yere gidecek. ⁹⁻¹⁵⁾ Eğer onun meselesinde, ister ... *arhalum*, ister herhangi biri, ister *upatinmu*, ister onun tüccarı Šašalika’ya hukukî itirazda bulunurlarsa ¹⁶⁻¹⁸⁾ 5 mina gümüş verecek ve öldürecekler. ¹⁹⁻²²⁾ Kral Pithana’nın sorumluluğu döneminde, Anitta’nın *rabî simmiltim*liğinde, kabahat Nikilit’indir.”

Metinde, ayrılmanın *parāsu* fiilinin IV₂ formu¹⁵⁷ ile kullanılması boşanmanın, tarafların ortak kararı olduğunu düşündürmektedir. Metnin 9-15. satırları arasında, Nikilit ile herhangi bir şekilde bağlantısı olan kişilerin, Šašalika’ya karşı hukukî bir itirazda bulunamayacaklarının belirtilmesi, belki de boşanma davasının, bayan Šašalika tarafından açıldığı fikrini uyandırmaktadır.

¹⁵⁷ *parāsu* fiili IV. Kalıpta “boşanmak, birbirinden ayrılmak” anlamına gelmektedir.

Warad^{ad} - Kube ve Muati adlı yerli bir çiftin boşanmasını konu alan diğer bir metin ise Kt k/k 1¹⁵⁸ numaralı belgedir.

- 1 KIŠIB Ha – bu – a [lá]
 KIŠIB Pè – ru – wa – áš – š[u]
 GÚDA ša Ku – ba – ba – [ad]
 KIŠIB Tár – hu – iš DUMU – šu
- 5 GÚDA ša Ì – lá – li – an – ta
 ÌR^{ad} – Ku – bi₄ Mu – a – tí
 mu – tum
 ú a – ša – tum
 i – tap – ru – sú
- 10 15 GÍN KÙ.BABBAR
 Ay. e – zi – ib – ta – ša
 i – di – ši – ma
 i – tap – ru – sú a – hu – um
 a – na a – hi – im
- 15 lá i – tù – ar
 ša i – tù – ru – ni
 5 ma – na KÙ.BABBAR
 i – da – an
 ú i – du – ku – šu
- 20 i – qà – [tí] ru – ba – im
 Zu – zu Ištar – ip – ra

¹⁵⁸ Donbaz, 1989: 83-84.

GAL sí – mi – il₅ – ti

ar – nu ša Li – Li – [...]

Tercüme: “¹⁻⁵⁾ Habuala’nın mührü, Kubaba[d]’ın rahibi Peruaššu’nun mührü, İlialanta’nın rahibi, onun oğlu Tarhiš’in mührü ⁶⁻⁹⁾ Warad - Kubi (ve) Muati, koca ve karı ayrıldılar. ¹⁰⁻¹³⁾ 15 šeqel gümüşü kadının boşanma parası olarak (Tarhiš) kadına verdi ve onunla ayrıldılar. ¹³⁻¹⁵⁾ Kimse kimseye hukukî bir itirazda bulunmayacaktır. ¹⁶⁻¹⁹⁾ (Eğer) hukukî itirazda bulunursa 5 mina gümüşü verecek ve öldürecekler. ²⁰⁻²²⁾ Zuzu’nun *rubā’um*’luğu Istar-ipra’nın *rabî simmiltim*’liği döneminde, ²³⁾ kabahat Lili -[...]dir.”

Yerliler arasında düzenlenmiş olan her iki boşanma metninde de bazı ortak noktalar dikkati çekmektedir. Öncelikle, her iki metinde de, ayrılma işinin *parāsu* fiili ile yapıldığı görülmekte ve taraflardan birinin, hukukî bir itirazda bulunması durumunda karşı tarafa 5 mina gümüş ödeyeceği belirtilmektedir. Diğer bir ortak nokta da, her iki metninde sonlarına doğru, kararın verildiği zaman olarak, isimleri ile geçen *rubā’um*’un ve *rabî simmiltim*’in dönemlerinden bahsedilmesidir. *TC III, 214* ve *Kt k/k 1* numaralı metinlerin en son satırında “*armu ša Š.A*” kalıbı ile, boşanma da suçu olan tarafın ifade edildiği anlaşılmaktadır.

Kt k/k 1 numaralı metinde, yukarıda işlemiş olduğumuz *TC III, 214* numaralı belgeden farklı olarak, 15 šeqel gümüş *ezibtum* (başlık parası)dan bahsedilmektedir. *ezibtum*’un, bütün boşanma metinlerinde yer almamasını, evlilik sırasında eğer kız tarafına başlık parası verilmemişse, boşanma durumunda, kadının boşanma parası alabildiği; başlık verilmişse, boşanma sözkonusu olduğunda, kadının *ezibtum* alamadığı şeklinde yorumlayabiliriz. Anadolu’da görülen *ezibtum* geleneğinin, Eski Babil devrinde de varolduğunu Hammurabi Kanunları’nın 139. maddesinde “eğer

başlık yoksa (verilmemişse), boşanma için 1 mina gümüş ona verecektir” şeklinde geçen ifadelerden anlamaktayız. Bu ifadeler de, yukarıda sözünü ettiğimiz *ezibum*’un hangi durumlarda verildiği konusundaki fikrimizi destekler niteliktedir.

Yerli çiftler arasındaki boşanmayı konu alan diğer bir metin de **TCL I, 242**¹⁵⁹ numaralı belgedir.

1 *KIŠIB Da – ku – na KIŠIB*

Ša – hi – iš – ga – an

KIŠIB Zu – zu KIŠIB Da – ar – ha – ši – ad

KIŠIB Na – ki – le – e – ed

5 *GAL ša – ri – qí*

KIŠIB Šu – hu – ur – bi – a

Ta – li – a a – ša – sú

Ha – šu – ša – ar – na

DUMU.SAL Ud – ga – ri – a

10 *e – zi – ib šu – ma*

Ta – li – a

a – na Ha – šu – šar – na

a – ši – tí – šu i – tí – wa – ar

2 *ma – na KÙ.BABBAR*

15 *i – ša – qal ú i – na*

i – dí – nim

i – du – ku – šu

šu – ma Ud – ga – ri – a

¹⁵⁹ Bu metin, EL I’de 5 numaralı metin olarak işlenmiştir.

ú Ha – šu – šar – na

20 *a – na Ta – li – a*

i – tū – ru

2 *ma – na KÙ.BABBAR*

i – ša – qú – lu

ú i – na i – di – nim

25 *i – du – ku – šu – nu*

Tercüme: “¹⁻⁶⁾ Dakuna’nın mührü, Šahišgan’ın mührü, Zuzu’nun mührü, Darhašiad’ın mührü, Nakiled’in mührü, *rabî šariqi* olan Šuhurbia’nın mührü, ⁷⁻¹⁰⁾ Talia, Udgaria’nın kızı, karısı Hašušarna’yı boşadı. ¹⁰⁻¹⁷⁾ Eğer Talia, karısı Hašušarna’ya hukuki itirazda bulunursa 2 mina gümüş tartacak ve kutsal mekanda o, cezalandırılacaktır. ¹⁸⁻²⁵⁾ Eğer Udgaria ve Hašušarna, Talia’ya hukuki itirazda bulunursa 2 mina gümüş tartacaklar ve kutsal mekanda onları öldürecekler.”

TCL 242 numaralı metin, yukarı işlemiş olduğumuz TC III, 214 ve Kt k/k 1 numaralı belgelere göre, bazı farklılıklar göstermektedir. Metnin 7-10. satırları arasında geçen “⁷⁾ *Ta – li – a a – ša – sú* ⁸⁾ *Ha – šu – ša – ar – na* ⁹⁾ *DUMU.SAL Ud – ga – ri – a* ¹⁰⁾ *e – zi – ib šu – ma...*” “Talia, Udgaria’nın kızı, karısı Hašušarna’yı boşadı...” ifâdelerine göre, bu metinde boşanma *ezēbu* fiili ile ifâde edilmiştir. Ayrıca, bu belgede, taraflardan birinin, diğerine hukukî bir itirazda bulunması durumunda 5 mina değil, ceza olarak 2 mina gümüş ödeyeceği öngörülmektedir.

Yerliler arasındaki boşanmaları konu alan belgeleri işledikten sonra şimdi burada yerli bayan Šakriušwa ile Asurlu Aššur-taklāku arasında düzenlenmiş bir boşanma metnini sunmak istiyoruz:

Kt n/k 1414 ¹⁶⁰

- 1 Ša – ak – ri – uš – wa a – ša – at
 A – šūr – ták – lá – ku mu – tum
 ù a – ša – tum i – né – [zi] – bu
 a – hu – um a – na a – hi – im a – na
- 5 mì – ma šu – mì – šu lá i – tù – wa – ar
 lu a – na ší – mì – ša lá i – tù – ru
 Ša – ak – ri – uš – wa lu a – na
 mu – a – im lu a – na DAM.GÀR
 a – šar li – bi – ša ta – lá – ak
- 10 ù A – šūr – ták – lá – ku
 a – ša – at li – bi – šu
 e – ha – az
- k. a – hu – um a – na
- A.y. a – hi – im a – na
- 15 mì – ma šu – mì – šu
 lá i – tù – wa – ar
 IGI A – lu – lu DUMU Wa – al – ha – áš – na
 IGI Ša – ta – ah – šu DUMU Da – lá – áš
 IGI A – ni – na IGI Ī – di – A – šūr
- 20 IGI Uš – ma – na – ah – šu

Tercüme: ^{«1-2)} Šakriušwa, Aššur-taklāku'nun karısıdır. ²⁻³⁾ Koca ve karı boşanmışlardır. ⁴⁻⁵⁾ Taraflardan herhangi birisi, diğerine herhangi birşey için hukukî

¹⁶⁰ Sever, 1992: 667-674.

itirazda bulunamayacaktır. ⁶⁾ Ayrıca, kadının fiyatı (bedeli) için hukukî itirazda bulunmayacaktır. ⁷⁻⁹⁾ Šakriušwa, ister Anadolu'ya, isterse tüccara (Asurlu'ya) kendi gönlünün istediği yere gidecek. ¹⁰⁻¹²⁾ ve Aššur-taklāku, gönlünün istediği zevceyi alacaktır. ¹³⁻¹⁶⁾ Kimse kimseye herhangi birşey için hukukî itirazda bulunmayacaktır. ¹⁷⁻²⁰⁾ Walhašna'nın oğlu Alūlu'nun huzurunda, Dalaš'ın oğlu Šatahšu'nun huzurunda, Anina'nın huzurunda, İdi-Aššur'un huzurunda, Ušmanahšu'nun huzurunda."

Bu metinde, boşanmanın *ezēbu(m)* fiili ile yapıldığı görülmektedir. Metnin 6. satırında "... lu a – na šī – mi – ša la i – tū – ru ..." "Ayrıca, kadının fiyatı için itirazda bulunamayacaklar" ifadesinde geçen *šimi-ša* (onun fiyatı) tabiri ile, erkeğin boşanma sonrasında, kadına verdiği *ezibtum* kastediliyor olmalıdır. Metnin devamında, hem kadının hem erkeğin, gönlünün istediği kişiyle evlenebileceğinin ve tarafların birbirlerine hukuki bir itirazda bulunamayacaklarının belirtilmesi, boşanmanın tarafların rızâsı ile gerçekleştirildiğini göstermektedir.

İşlemiş olduğumuz boşanma metinlerinde, boşanma sonunda erkek tarafından, kadına boşanma parası olarak *ezibtum* verildiğinden bahsetmiştik. Burada işleyeceğimiz Kt 88/k 269 ¹⁶¹ numaralı metinde ise, *ezibtum*'dan farklı olarak, erkeğin kadına verdiği nafakadan bahsedilmektedir.

1 KİŠIB kà – ri – im Wa – ah – šu – ša – na
 ša – he – er GAL kà – ru – um
 ša – he – er GAL dī – nam i – dī – ma
 Ta – ta – na me – er – a – at A – gi – a

¹⁶¹ Bayram-Çeçen: 1995: 11-12.

5 *a – ša – at Pí – lá – ah – Ištar a – na*
kà – al – a – at GÁN^{lam} ú – lá
tù – ší a – dí Pí – lá – ah – Ištar a – na

Kà – ni – iš i – lu – ku – ma É a – bi – šu

ù – tù – up – tù – šu – ú

10 *ṭup – pí – šu e – šu – ru*
8 ma – na.TA URUDU ší – kam
a – na ú – kul – tí – ša Í.GİŠ <ša>
ù e – ši ša i – na ITU.KAM

Pí – lá – ah – Ištar a – na

15 *Ta – ta – na a – ší – tí – šu*
i – da – ší – im ù i – na
ša – tim TÚG i – da – ší – im
ta – ah – sí – is – tum a – ni – tum
me – eh – ra – at ṭup – pí – im

20 *ha – ar – mî – im ša dî – in*
kà – ri – im me – he – er – ša
iš – tí ṭup – pí – im ha – ar – mî – im
i – na Wa – ah – šu – ša – na
e – zi – ib

Tercüme: ⁽¹⁻²⁾ Wahšuşana *kārumu*'nun yetkililerinin mührü, ⁽²⁻³⁾ *kārum*'un yetkilileri kararı verdi ve ⁽⁴⁻⁶⁾ Pilah-İštar'ın karısı, Agija'nın kızı (olan) Tatana burada alıkonmuştur. ⁽⁶⁻⁷⁾ Anadolu'yu terketmeyecektir. Pilah-İštar, ⁽⁷⁻¹⁰⁾ Kaniş'e gidinceye

kadar onun babasının ailesi, onun mobilyalarını göndermemişlerdir. ¹¹⁻¹⁷⁾ Her ay 8'er minalık kırık bakır, onun yiyeceği, yağı ve yakacak odunu olarak, Pilah-İštar, karısı Tatana'ya verecek, ayrıca her sene kumaş verecek. ¹⁸⁻²⁴⁾ *kārum*'un kararı ile ilgili zarflı tabletin nüshası (olan) bu notu, zarflı tablet ile Wahšušana'da bıraktım.

Metne göre, Asurlu bir erkekle evli olan Anadolu'lu bir bayanın, boşandıktan sonra, hayatının geri kalanının devam ettirebilmesi için, erkek tarafından nafaka alacağı, Wahšušana *kārum*'unun kararı ile onaylanmaktadır. Metindeki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla, Pilah-İštar, karısı Tatana'ya nafaka olarak her ay 8'er minalık kırık bakır ve buna ilaveten her sene kumaş verecektir.

Günümüzden yaklaşık 4000 yıl öncesinde, Anadolu'da, bugün olduğu gibi, kadınların boşandıktan sonra, geçimlerini sağlayabilmeleri için birtakım temel ihtiyaçlarının karşılandığı anlaşılmaktadır.

Boşanma belgelerini işledikten sonra şimdi, evlatlık alma hususunda, yerliler arasında düzenlenmiş bir metni sunmak istiyoruz:

Liv. 8 ¹⁶²

1 *Ta – ta – li – i ú – T[i –]*

Šu – pì – a – ni – kà a – n[a]

me – er – ú – tim i[l₅ – qí – ú]

Ši – im – nu – ma – an

5 *DUMU Ta – ta – li – i*

Šu – pì – a – ni – kà e – [ha – az]

bì₄ – tám iš – té – ni – [iš]

uš – bu – ú šu – ma [la]

¹⁶² EL I'de 7. metin olarak işlenmiştir.

uš! – bu – ú šu – ma

10 *lá i – tí – áb – šu – nu*

Ši – im – mu – ma – an

ú Šu – pi – a – ni – kà lu

ú – šé – šu – bu – šu – nu

IGI A – na – na

15 *IGI Ha – ma – na – li*

IGI Ud – ni – ih – šu

IGI Hi – iš – ta – ah – šu – šar

Tercüme: “¹⁻³⁾ Tatali ve T[i...] Šubiannika’yı evlatlığa al[dılar]. ⁴⁻⁶⁾ Tatali’nin oğlu Šimnuman, Šubiannika ile e[vlendi]. ⁷⁻⁸⁾ (onlar) tek bir evde oturacaklar. ⁸⁻¹⁰⁾ Eğer oturmak istemezlerse, eğer onları (Šimnuman’ın anne ve babasını) istemeseler (dahi) ¹¹⁻¹³⁾ Šimnuman ve Šubiannika onları mecburen oturtacaklar. ¹⁴⁻¹⁷⁾ Şahit Anana, şahit Hamanali, şahit Udnihsu, şahit Histahšuşar.

Metinden anlaşıldığı üzere, Tatali ve ismini, kırık olduğu için bilemediğimiz şahıs, Šubannikayı evlatlık olarak almışlardır. Ancak, metnin devamında yer alan Tatali’nin oğlu Šimnuman’ın, evlatlık alınan Šubiannika ile evlendiğine dâir ifadeler dikkat çekicidir. Diğer taraftan, metinde, evlenen çiftlerin ebeveynleriyle oturmaya mecbur edilmeleri, aile büyüklerinin yeni evli çift üzerindeki baskısını göstermektedir.

Ev İdaresi ile ilgili metinler

Yerliler arasında düzenlenmiş olan KKS 57 ¹⁶³ numaralı metinde evin nasıl idare edileceği hususunda birtakım bilgiler yer almaktadır.

¹⁶³ Matauš-Rajmová, 1984: 75-76.

- 1 *KIŠIB Hu – dar – lá – ni GAL ur – dī – e*
KIŠIB Pè – ru – wa UH.ME ša^{<d>} IM
KIŠIB Ha – ar – šu – lá DUMU Šu – bi – a – na
Ha – bu – a – šu Hi – iš – ta – ah – šu – šar
- 5 *a – bu – um um – mu – um Wa – li – a – ša – zu*
Ku – mu – wa – an a – x – hu – šu bī₄ – tám
pu – hu – ur uš – bu a – qá – tí
iš – tí – in ú – kà – <lu> – šu – ú
šu – ma ma – ma – an i – ba – ri – šu – mí
- 10 *i – šé – er a – bi₄ – im um – mì – im i – ša – lá*
mì – ma ú – ba – x zi – tám i – ša – x
a – ší – mì – im i – dī – nu – š[um]?
i – nu – mì a – bu – um um – [mu – um]
ki – lá – lá – šu – nu i – [mu – tù – nī]
- 15 *šu – ba – at be – t[im]*
- k. *pu – hu – ur uš – [bu šu – ma]*
lá tá – bu be – [tám ú mì – ma]
- A.y. *i – ba – ší – ú^{tu[m]}*
mì – it – hī – ri – i [š i – zu – zu]
- 20 *šu – ma Wa – li – a – š[a – zu]*
i – mu – a – at a[m – tám]
Ga – ah – šu – šar x [x x (x)]
lu ma – ma – [a] n lu e – d[um]
ša qá – tí – šu [x (x x)]

25 *šé – lu – lim [Ku – nu – wa] – an*

be – el šé – eh – [ri – im x[x x]

ú šu – ma Ku – nu – wa – an i – mu – a – at

zi – tû – šu ma – li – a

x – šu – x – šu i – da – gu₅ – lu

30 *[š]i – im – x ru x ba x x x x*

[š]a ma – li – a

AK *[x] – ki li – it – bi₄ – i*

[i] – qá – tí – šu – nu i – mu – mî – x [x]

i – zu – zu – ni ur – dam

35 *Ku – nu – wa – an ut – ra – am i – lá – qé i – qá – tí*

[Z]u – zu ru – ba – im Ištar – ip – ra

GAL sí – mî – il₅ – tim

Tercüme: ¹⁻³⁾ Kölelerin başı Hudarlani'nin mührü! Tanrı Adad'ın rahibi Peruwa'nın mührü! Šubiana'nın oğlu Haršuala'nın mührü. ⁴⁻⁸⁾ Hapuašu, Hištahšušar, baba ve anne (olarak), Waliašazu ve kardeşi Kunuwan ortak (beraber) yaşamaktadırlar. (Her biri) tek başına bu (hakka) sahiptirler. ⁹⁻¹²⁾ Aralarından biri anne ve babaya haksız davranırsa (kötü muamele ederse) o kimse sahip olduğu hisseyi birisine! satacak! ¹³⁻

¹⁶⁾ Onların baba ve [anne]si öl[düğü] takdirde (onlar) evde beraber oturmaya devam ede[cekler]. ¹⁶⁻¹⁹⁾ [Eğer] (beraber oturmak) istemezlerse, e[vi ve diğer herşeyi] eşit olarak iki[ye paylaşacaklardır] ²⁰⁻²⁷⁾ Eğer Waliaš[azu] ölürse, ba[yan!] Gahšušar'a [...] bakacakları [...], ister herhangi birisini veya kendi hisselerinden bir tanesini karşılamak için ailenin büyüğü olan [Kunu]wan [...] ²⁸⁻³³⁾ Eğer Kunuwan ölürse [...] tam olan (hayatta olan) onun hissesini kollayacak. [...]’nın fiyatı [...] kalkacak! ³⁴⁻³⁸⁾

Kunuwan kendi paylarından, paylaşımları şartı ile sürekli yanında kalacak bir kadın köle alacak. Kral Zuzu'nun iktidar dönemi, rabî simmiltim İştar-ipra dönemi.”

Metnin içeriğine baktığımızda, anne ve babanın, daha sağılıklarında iken, ailenin geleceğine yönelik belki vasiyet niteliğinde kabul edebileceğimiz bazı kararlar aldıkları görölmektedir. Ebeveynlerin, bu kararları almalarının sebebi, onlar hayatta iken çocuklarının kendilerine daha iyi davranmalarını sağılamak ve ebeveynlerin ölümlünden sonra, miras paylaşımı konusunda çocuklar arasında ortaya çıkabilecek tartışmaları önlemeye yönelik olmalıdır.

Metnin devamında, çocuklardan birinin anne ve babaya kötü davranması halinde, onun sahip olduğı hissenin başka birisine satılması –ki bu hisse muhtemelen diğerkardeşlerden birine verilmektedir- ebeveynlerine kötü davranan çocuğa karşı uygulanan bir nevi ceza niteliğinde olmalıdır.

Metnin 13-20. satırları arasında geçen “onların baba ve annesi öldüğü taktirde (onlar) evde beraber oturmaya devam edecekler. Eğer (beraber oturmak) istemezlerse, evi ve diğerkherşeyi eşit olarak ikiye paylaşacaklardır” ifâdeleri, anne ve babanın, ailenin devamını sağılamaya yönelik kararlar aldıklarını göstermektedir. Diğerk taraftan, ebeveynlerin ölümlünden sonra, çocukların beraber oturmaları hususunda bir zorunluluk getirilmediğı ve onların kendi isteklerine göre karar verebilecekleri anlaşılmaktadır.

Ev idaresi ile ilgili işleyeceğimiz diğerk bir metin de Kt 89/k 370¹⁶⁴ numaralı belgedir. Bu belgede de anne ve babanın sağılıklarında iken vasiyet niteliğinde kararlar aldıkları görölmektedir.

1 KISIB Wa – [ša – tap – ra]

¹⁶⁴ Donbaz, 1993: 140-144.

ša GÍR [KIŠIB Š.A]

DUMU Šé – ba – n[a KIŠIB Š.A]

DUMU Wa – ši – nu – m[a – an]

5 Tù – ut – ha – li – [a]

ú A – na – na a – bu – [um]

um – mu – um Zu – zu

A – ta – ta ú I – na – ar

3 at – hu – ú bi₄ – tám

10 pu – uh – ur uš – bu

a – bi₄ – tim iš – té – en₆

ú – kà – [lu] – ma ú šu – ma ma – ma – an

i – [ba – ri – šu – nu] i – še – er

a – bi₄ – im um – mī – im

15 i – ša – lá mī – ma

ú – pá – za – ar 10 ma – na KÙ.BABBAR

i – ša – qal šu – ma A – na – na

um – ma – šu – nu i – mu – a – at

ú 3 at – hu – ú

20 Tù – ut – ha – li – a <a> – bu – šu – nu

i – na – šú – ru – ú šu – ma

Tù – ut – ha – li – a i – mu – at

3 at – hu – ú A – na – na um – ma – šu – nu

i – na – šú – ru i – mu – mī

25 a – bu – um um – mu – um

i – mu – tù – ni 3 at – hu – [ú]

i – zu – uz – zu [...]

ša ur – d[im...]

bi₄ – tám [...]

30 *1 zi – tám [...]*

α – bi – šu [...]

i – da – an [...]

ar – ha – lam ša na – šir [...]

[...] α – lim ú – kà – lu i – qá – at Zu – zu

35 *ru – ba – im Istar – ip – ra GAL sí – mī – il₅ – tí*

Tercüme: “¹⁻⁵⁾ Hançer’in sorumlusu Wašatapra’nın mührü, Šebana’nın oğlu x’in mührü, Wašinuman’ın oğlu x’in mührü. ⁵⁻¹¹⁾ Tuthalia ve Anana baba (ve) anne (olarak), Zuzu, Atata ve İnar 3 kardeş birarada oturmaktadırlar. ¹¹⁻¹⁷⁾ Tek başına (her biri) bu hakka sahiptirler ve eğer içlerinden herhangi birisi babasına (ve) annesine karşı kötü bir davranışta bulunursa, 10 mina gümüş ödeyecek. ¹⁷⁻²⁴⁾ Eğer onların annesi Anana ölürse, 3 kardeş, babaları Tuthalia’ya bakacaklar ve eğer Tuthalia ölürse, 3 kardeş, onların anneleri Anana’ya bakacaklar. ²⁴⁻³³⁾ Anne ve baba öldüğünde 3 kardeş (evi) paylaşacaklar [...]. Köleye gelince [.....] evi [...] 1 hisseyi [...] onun babası [...] verecek [...] ³³⁻³⁵⁾ [...]nın koruyucusu olan *arhalum* [...] şehir alıkonulacaklar. Kral Zuzu’nun iktidar dönemi, *rabî simmiltim* Istar-ipra dönemi.

KKS 57 numaralı metinden farklı olarak bu metinde, anne ve babaya kötü davranıldığı takdirde ceza olarak 10 mina gümüş ödeyeceği belirtilmektedir. Metnin devamında yer alan ifadelerle göre, ebeveynlerden birinin ölmesi durumunda, hayatta kalan kişinin, çocuklara bakmak zorunluluğu olduğu anlaşılmaktadır.

C. ANADOLU'DA YÖNETİM VE MESLEK ÖRGÜTLERİ

M.Ö.2000'li yıllarda Asurlu tüccarlar, Anadolu'ya geldiklerinde, Anadolu'da birbirinden bağımsız irili ufaklı pekçok şehir devleti bulunmakta idi. Anadolu'nun siyasi yapısını en iyi anlatan belge "*Mama kralı Anum-Hirbi'nin, Kaniş kralı Waršama'ya Gönderdiği*" mektuptur. (Kt g/t 35)¹⁶⁵ Bu mektupta, en büyük krallık merkezi olarak bilinen Kaniş krallığına bağlı küçük (vasal) krallıklardan söz edilmektedir. İkinci önemli belge ise, 2001 yılında yapılan kazıda bulunan ve henüz yayınlanmamış olan *Harsamna kralı Hurmeli*'ye yazılmış bir mektuptur. (2001/k 217)

Anadolu'da Kaniş, Puruṣhattum, Hahhum ve Kuššara gibi büyük krallıkların başında *rubā'um* adı verilen krallar bulunmakta idi. Bu krallara bağlı vasal krallıklar ise *šarru* denilen kişilerin idaresinde bulunmaktaydı. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz Kt g/t 35 numaralı belgede yer alan ifâdelerden Babil ve Asur'da "kral" anlamında kullanılan *šarrum* kelimesinin, o zamanlar Anadolu'da "tâbi kral" anlamıyla hor görülen bir mânâda alındığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁶ Genellikle Anadolu krallıkları tarafından kullanılan *rubā'um* ünvanının, Asur kralları tarafından da kullanıldığı bilinmektedir.¹⁶⁷ Eski Asur kralları yaygın olarak kullanılan *šarrum* ünvanı yerine

¹⁶⁵ Mektubun işlendiği yer için bkz. Balkan, 1957: 32-35.

¹⁶⁶ Bayram – Bilgiç, 1995:105.

¹⁶⁷ Larsen, 1976:118.

“prens” olarak tercüme edilen *rubā’um* veya “bey” anlamında gelen *bēlum*’u tercih etmişlerdir.¹⁶⁸

Anadolu saraylarının yönetiminde *rubā’um*’ların yanında *rubātum* (kraliçe)ların da söz sahibi oldukları anlaşılmaktadır. ATHE 62¹⁶⁹ numaralı metnin ilgili satırları şöyledir: “...²⁸⁾ *pá – zu – ur – tū – šu DUMU Er – ra – a a – šé – er*
²⁹⁾ *Pu – šu – ke – en₆ ú – šé – ri – am – ma* ³⁰⁾ *pá – zu – ur – tū – šu i – ší – bi –*
it – ma ³¹⁾ *Pu – šu – ke – en₆ É.GAL^{lum} iṣ – ba – at – ma* ³²⁾ *a – na ki – šé – er – ší*
– im i – dī ma – ša – ra – tum ³³⁾ *da – na a – na Lu – hu – za – tí – a Hu – ra –*
ma ³⁴⁾ *Ša – lá – ah – šu – a ù a – na ma – tí – ša a – dī – ša* ³⁵⁾ *pá – zu – ur – tim*
ru – ba – tum ta – áš – pu – ur – ma ³⁶⁾ *e – na – tum na – ad – a a – pu – tum mī –*
ma ³⁷⁾ *lá tū – pá – za – ar ...* “...²⁸⁻²⁹⁾ Onun kaçak malını Erraya’nın oğlu Pūšū-
kēn’e sevketmişti ve ³⁰⁻³²⁾ onun kaçak malı yakalandı ve saray Pūšū-kēn’i hapse attı.
³²⁻³⁵⁾ Bekçiler, güçlüdür! Kraliçe Luhuzattiya’ya, Hurama’ya, Šalahšua’ya ve
ülkesindeki (her yere) kaçakçılıkla ilgili mektup yazdı. ³⁶⁻³⁷⁾ Gözlerinizi açın! Lütfen
hiçbirşeyin kaçakçılığını yapmayın...”

Metindeki ifâdelere göre, kraliçe’nin Anadolu’daki diğer krallıklara mektup yazarak, onları kaçakçılık konusunda uyarması, kraliçe’nin yönetimin başında olduğunu göstermektedir.

Kültepe metinlerinde yer alan ifâdelerden, Anadolu saraylarında *rubā’um* ve *rubātum*’un yanında, *rabī* ile derecelendirilmiş yüksek memuriyet ünvanlarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Memuriyet ünvanlarının *rabī* ile derecelendirilmesi, Anadolu saraylarında meslekî hiyerarşinin varlığını ortaya koymaktadır.

¹⁶⁸ Larsen, a.g.e: 110-111.

¹⁶⁹ Kienast-Lewy, 1929: 87-88.

Biz burada Kültepe metinlerinde, *rabî* ünvanı ile geçen ve yerel sarayların idaresinde aktif bir rol oynayan bazı memuriyet ünvanlarını sunmak istiyoruz:

a) *rabî simmiltim*: *rubā'um*'dan sonra gelen *rabî simmiltim*, daha ziyade Kaniş ve Amkuwa'da, bey'in ve bu ünvandaki yüksek memurun adlarına yazılmış vesikalarda (*iqqāti*) görülür.¹⁷⁰ Asurca “merdiven büyüğü” anlamına gelen bu terimle, kralların oğullarının kastedildiği anlaşılmaktadır. *rabî simmiltim*'ler, belgeleri kralla birlikte tasdiklemekteydiler ve *rabî simmiltim*'lerin, çoğu kez diğer şehirlere birer küçük kral yada vali olarak gönderildikleri ve burada babaları adına hüküm sürdükleri bilinmektedir. Bu şekilde veliahtların gönderildiği şehirlerin başında Alişar gelmektedir. Gerçekten de daha sonra Kaniş tahtına geçmiş olan Anitta'nın ve Zuzu'nun Alişar'da *rabî simmiltim* olarak bulundukları anlaşılmaktadır.¹⁷¹

b) *rabî sikkatim*: Bu terimin anlamı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. “Ordu komutanı”, “madenlerden sorumlu yüksek görevli” gibi anlamları bulunduğu belirtilmiştir.¹⁷² Bilgiç¹⁷³ ve Kryszat,¹⁷⁴ bu ünvanın Asur saraylarında kullanıldığı ve Anadolu saraylarına, Asurlu tüccarlar sayesinde girdiğini söylemektedirler. Ayrıca Kryszat, bu kelimenin dini anlamda düzenlenen ve kralın da katıldığı bir bayram

¹⁷⁰ Bilgiç, 1948: 506.

¹⁷¹ Şahin, 2004: 64.

¹⁷² Veenhof, 1972: 330

¹⁷³ Bilgiç, 1948: 505

¹⁷⁴ Kryszat, 2004: 18-19. Bu konuda son çalışmalardan birini Kryszat yapmıştır. Bu çalışmasında I 651 ve ICK I 32 no.lu metinleri karşılaştırarak ve başka metinlerden de örnekler vererek, *sikkatum*'ların, III. Ur devrinden beri varlığı bilinen Asurlu üst düzey yöneticiler olduğunu söylemektedir.

veya kült merâsimi olduğunu belirtmektedir. Günbattı,¹⁷⁵ *sikkatum* kelimesinin Anadolu'nun belli başlı kentlerinde yılın çeşitli mevsimlerinde kurulan “panayır” anlamına geldiğini söylemektedir.

c) rabî hurşatim (Depolar amiri): Akadca *huršu* “ambar, depo, kiler” kelimesinin çoğulu olan *hurşatim* terimiyle anılan bu görevlinin, sarayın mallarının saklanıp korunduğu depolardan sorumlu olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁶ *Kt g/t 36:6,7* ve *Kt g/t 42: 35,36*'da Halkiašu'dan *rabî hurşatim* olarak bahsedilmektedir. Bazı metinlerde (*Kt n/k 31; Kt r/k 15; KTP 43; TC I,122*) *rabî simmiltim* olarak geçen Halkiašu, muhtemelen depoların amiri rütbesinden bu rütbeye yükselmiş görünüyor.

d) rabî purullum: Bu ünvan, Landsberger tarafından “belediye reisi”, Lewy tarafından ise “polis şefi” olarak tanımlanmaktadır.¹⁷⁷

Bahsetmiş olduğumuz bu memuriyet ünvanlarının dışında, metinlerde *rabî* ünvanıyla geçen başka memuriyet isimlerine de rastlamaktayız. Bunlardan bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz:

e) rabî šukkallim (Baş vezir)

f) rabî šabim (Komutan)

g) rabî qaḡidi (Personel şefi)

h) rabî maṣṣartim (Hazinedar)

i) rabî mahirim (Pazar ağası)

j) rabî daialim (İstihbarat şefi)

k) rabî kalbatim (Köpekler amiri)

¹⁷⁵ Günbattı, 1999: 79-83.

¹⁷⁶ Şahin, 2004: 67.

¹⁷⁷ Bilgiç, 1953: 67.

l) **rabî abullatim** (Şehir kapıları komutanı)

m) **rabî šaḡe** (Sakiler başı)

n) **rabî paššure** (Sofracılar başı)

o) **rabî alahhinnim** (Vekilharç)

p) **rabî musium** (İhracat şefi)

Memuriyet ünvanlarında anlaşıldığı kadarıyla, Anadolu sarayları, kralın ve halkın işlerini daha kontrollü yürütmek amacıyla, askerî ve ekonomik konulardan çeşitli alanlara kadar birtakım düzenlemeler getirmişlerdir. Sarayda görev yapan memurların çalışmalarının denetlendiği, devlet hazinesinin korunmasına yönelik bazı tedbirler alındığı, şehre giren çıkan yabancıların ve şehre sokulan ticarî malların kontrolünün ve güvenliğinin sağlandığı anlaşılmaktadır.

Anadolu saraylarındaki sistemli yapılanmanın yanında, Anadolu halkları da kendi aralarında örgütlenerek, bazı meslek grupları meydana getirmişlerdir. Kaniş *kārum* 'u kazılarında ortaya çıkarılan atölyelerde, seramik kaplar, silahlar, altın, gümüş ve çeşitli madenlerden yapılmış eşyaların ele geçmesi, Anadolu'da demirciler (*nappāhu*), marangozlar (*naggāru*), oduncular (*e/išu*) ve dericiler (*aškāpum*) gibi çeşitli zanaatkâr sınıflarının bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Kültepe metinlerinde, anlamları henüz netlik kazanamasa da, yerlilere âit olduğunu kabul edilen başka meslek isimlerine de rastlamaktayız.

1) **alahhinnum**: *alahhinnum* için CDA, s. 10'da "bir memur"; CAD, s.294'te "idarî bir birim"; AHW, s.31'de "değirmenci" anlamları verilmektedir. Metinlerde *alahhinnum* kelimesine, *rabî alahhinnim* "değirmenler başı" ve *É(bēt) alahhinnim* "*alahhinnum* dairesi" şekillerinde rastlamaktayız. *alahhinnum*'un *rabî* "büyük" sıfatı ile derecelendirilmesi ve metinlerde *rubā'um*, *rubātum*, *rabî simmiltim* ve *rabî*

sikkatim gibi yüksek dereceli memurlar ile zikredilmesi, onun üst rütbeli ve saray yetkililerine çok yakın bir görevli olduğunu göstermektedir. KTK 106¹⁷⁸ numaralı belgede, kral ve kraliçe ile birlikte Kariya ve ailesinin Itür-ili adlı bir tüccara verdikleri 40 mina gümüşten ve Itür-ili'nin sözü edilen miktarın yarısını kral ve kraliçeye ödeyeceğinden bahsedilmektedir. Bu metinde, *alahhinnum*'un da kefil olarak kaydedildiği görülmektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: ¹⁾ [a – na 40] ma – na KÙ.BABBAR Kà – ri – a ²⁾ [a – ša] – sú ù me – er – e – šu ³⁾ ru – ba – um ù ru – ba – tum ⁴⁾ a – na Ī – tur₄ – DINGIR i – di – nu ⁵⁾ a – na 20 ma – na KÙ.BABBAR ⁶⁾ Šu – pu – na – ah – šu DUMU Ša – ra – ma ⁷⁾ GAL a – lá – hi – nim ša GAL sí – ki – tim ⁸⁾ qá – ta – tum iš – tù...” ¹⁻⁴⁾ [40 mina] gümüşü Kariya, onun karısı ve oğulları, kral ve kraliçe Itür-ili'ye verdiler. ⁵⁻⁸⁾ 20 mina gümüş için *rabî sikkatim*'in *alahhinnum* şefi, Šurama'nın oğlu Šupunahšu kefilidir...”

Metinden anlaşıldığı kadarıyla, *rabî alahhinnim*, *rabî sikkatim*'e bağlı ve muhtemelen de sarayda kral ve kraliçeye yakın bulunan görevlilerden biriydi.

Metinlerde *alahhinnum*'un, *bētum*¹⁷⁹ ile geçmesi, onun idari bir kurum olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim, aşağıda sunacağımız metinlerdeki bilgiler de bu fikrimizi destekler niteliktedir. *bēt alahhinnim*'in fonksiyonları hakkında, iki Asurlu arasında düzenlenmiş olan BIN IV, 63¹⁸⁰ numaralı metin önemli bilgiler içermektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: ¹⁾ um – ma Kur – ub – Ištar – ma ²⁾ a – na A – zu – za qí – bi₄ – ma ³⁾ URUDU ša É a – lá – hi – nim ⁴⁾ iš – qá – lá al – ma.... ¹²⁾ i – na URUDU [še É^{be-et}] ¹³⁾ a – lá – hi – nim lu i – a – am ¹⁴⁾ lu

¹⁷⁸ EL, 188

¹⁷⁹ *bētum* kelimesinin anlamları için bkz. Dipnot 129.

¹⁸⁰ Bu metni, Garelli, 1963: 219'da işlemiştir.

ša ba-ri-ni ¹⁵⁾ *URUDU mi-ma la i-di-mu-ni-ni<URUDU>....* ²⁷⁾ *ša É a-lá-hi-nim a-na 5 u₄-me i-ša-[qal].* “¹⁻²⁾ Kurub-Ištar, Azuza’ya şöyle (söyler): ³⁻⁴⁾ *alahhinnum* dairesinin bakırı ödenmemiştir... ¹²⁻¹⁵⁾ Onlar *alahhinnum* dairesinde bulunan, bana ve ikimize ait bakırdan bana hiçbirşey vermediler.... ²⁷⁾ *alahhinnum* dairesinin <bakırını> 5 gün içinde ödeyecekler.”

Bu metinde *alahhinnum* dairesi’nin, bakır alıcısı konumunda olduğu anlaşılmaktadır. JCS 14, 561 Nr:4 numaralı belgede de *alahhinnum* dairesi kumaş alıcısı olarak gözükmektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: “.....²⁷⁾ 70 TÚG a-na É a-lá-hi-nim ²⁸⁾ *ša ki-ma ku-a-ti i-di-mu...*” “²⁷⁻²⁸⁾ 70 (adet) kumaşı size vekalet eden *alahhinnum* dairesine verdiler.” *Kārum* dairesinin verdiği bir kararı içeren Kt a/k 606b numaralı metinde de, *alahhinnum* dairesi ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır: “¹⁾ *[k]à-ru-um di-nam* ²⁾ *i-di-in-ma* ³⁾ *ma-ma-an ša ši-ma-am* ⁴⁾ *a-na É a-lá-hi-nim* ⁵⁾ *i-di-mu-ni a-di* ⁶⁾ *KÙ.BABBAR-šu-nu* ⁷⁾ *i-ku-nu-ni* ⁸⁾ *ma-ma-an* ⁹⁾ *ši-ma-am* ¹⁰⁾ *a-na É a-lá-hi-nim* ¹⁻¹¹⁾ *ú-lá i-da-an...*” “¹⁻²⁾ *kārum* karar verdi: ³⁻¹¹⁾ ticarî eşyanın *alahhinnum* dairesine vermiş olan bir kimse, onların gümüşleri hazır olup onaylanıncaya kadar, hiçkimse *alahhinnum* dairesine eşya satmayacak...”

Metinlerde yer alan ifâdelere göre, *alahhinnum* dairesinin, ekonomik alanda faaliyet gösteren, Asurlu tüccarların, bakır ve kumaş gibi ticarî mallarını sattıkları bir kurum olabileceği akla gelmektedir.

2) B/Pa/c/urullum: Bu kelime için CAD, s. 344 ve AHW, s. 142’de “polis memuru” anlamı verilmektedir. Hititçe’deki “*purulli*” “bayram” kelimesinin kökü ile ilişkili olan bu kelimeyi, Landsberger “belediye reisi”, Lewy ise “polis şefi” olarak

yorumlamaktadırlar.¹⁸¹ OIP XXVII, 49A¹⁸² numaralı metinde *purullum*'un *rabî* ünvanı ile geçmesi, onun yüksek bir memur olduğunu göstermektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: “..⁷⁾ *i – na A – ku – wa* ⁸⁾ *i – na be – et* ⁹⁾ *Ha – pu – wa – lá* ¹⁰⁾ *pu – ru – lim GAL^{im}* ¹¹⁾ *[uš] – bu .*” ve metnin devamında “¹⁵⁾ *Ha – pu – wa – lá pu – ru – lim* ¹⁶⁾ *GAL^{im} ša Am – ku – wa...*” “⁷⁻¹¹⁾ *rabî purullim* (olan) Hapuwala'nın evinde, Akuwa'da oturmaktadır... ¹⁵⁻¹⁶⁾ Amkuwa'nın *rabî purullim*'i (olan) Hapuwala...”

Metinde, Hapuwala adlı şahsın *rabî purullim* olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen bu şahıs, Amkuwa şehrinin güvenliğinden sorumlu kişilerin amiri konumunda idi. KTH ahn 3¹⁸³ numaralı metinde “...²³⁾ *wa – ba – ar – tum* ²⁴⁾ *ša Ba – ad – na* ²⁵⁾ *a – na šé – er Ba – ru – li* ²⁶⁾ *e – li – ú – ma um – ma* ²⁷⁾ *um – ma šu – nu – ma lu ni – iš – ma[r]* ²⁸⁾ *ú šu – ma i – ha – li – qú* ²⁹⁾ *nú – nu nu – ma – lá*” “Patna istasyonunun (adamları), *parullum*'a çıktılar ve şöyle (söylediler): Özen gösterelim ve eğer kaybolursa yerine koyacağız” şeklinde geçen ifadeler de, *parullum*'un yüksek rütbeli bir görevli olduğunu ortaya koymaktadır.

3) D/Tusinum: Bu kelime için AHw, s.179 ve CDA, s.63'de “ev ve köle satışlarında potansiyel hak iddia edici” anlamı verilmektedir.

Satıcısı, alıcısı ve şahitlerin yerlilerden olduğu Kt a/k 1263b¹⁸⁴ numaralı ev satış belgesinde *rabî sikkatim*'in, *tusinum* ve *upatinnum*'ları olan kişilerden bahsedilmektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: “¹⁾ *É^{bi-ti} ša Ša – lá* ²⁾ *DUMU Zu*

¹⁸¹ Bilgiç, 1953: 67.

¹⁸² Bilgiç, a.g.m: 52.

¹⁸³ Kienast-Lewy, 1929: 4-7.

¹⁸⁴ Günbattı, 1989: 51 vd.

ú - zu ³⁾ Tî - ak - ša - ar ⁴⁾ iš - a - am tû - sí - [nu - um] ⁵⁾ ša GAL sí - kà - tim
⁶⁾ ha - nu GAL ša - bi - im ⁷⁾ Ha - šu - i DUMU Za - ba - ar - na ⁸⁾ Ni - ki - li
 - a - at ⁹⁾ Bu - li - na ¹⁰⁾ a - wi - lu a - ni - ú - tum ¹¹⁾ ú - pá - tí - nu - um
 <ša> ¹²⁾ GAL sí - kà - tim É ^{bi - ti} ¹³⁾ Tî - ik - ša - ar ¹⁴⁾ iš - a - am šu - ma”
 “¹⁻⁴⁾ Zuzu’nun oğlu Šala’nın evini, Tikšar satın aldı. ⁴⁻⁹⁾ *rabî sikkatim*’in *tusinnum*’u
 (olan) *rabî šabim* Hanu, Zabarra’nın oğlu Hašui, Nikiliat, Bulina, ¹⁰⁻¹⁴⁾ *rabî*
sikkatim’in *upatinnum*(lar)ı (olan) bu adamlar(dan) evi Tikšar satın aldı...”

Metindeki ifâdelere göre, *tusinnum* ve *upatinnum* olarak bahsedilen kişilerin *rabî sikkatim*’e bağlı oldukları anlaşılmaktadır. Buradan hareketle, *tusinnum* ve *upatinnum* olarak görev yapan kişilerin, *rabî sikkatim*’den daha düşük bir mertebede bulundukları ve sarayda yüksek dereceli memurlara bağlı olarak çalışan saray görevlileri olduklarını söyleyebiliriz.

Yerliler arasında düzenlenmiş bir köle satış belgesi olan Kt 89/k 371’de¹⁸⁵ de *tusinnum*’un, köle üzerinde hak iddia edici konumda olduğu görülmektedir. Metnin ilgili satırlarında şu ifadeler yer almaktadır: “....⁵⁾ DUMU <TUR> ⁶⁾ am - tám A - na - na ⁷⁾ Wa - ar - hu - nu A - sú - pá - lá ⁸⁾ Ni - ki - li - it ša pa - šu - ri ⁹⁾ be - el₃ hu - bu - lu - šu ¹⁰⁾ tám - kà - ru - šu lu [ma -] du ¹¹⁾ lu e - šu a - ši - mi - im ¹²⁾ i - dî - nu - šu - ma [a] - [na] ¹³⁾ 2/3 ma - na 5 GÍN KÙ.BABBAR ¹⁴⁾ 2 na - ru - uq še - [um] ¹⁵⁾ Hu - ar - tû - lá DUMU [-šu] ¹⁶⁾ Wa - li - wa - li a - ša - su ¹⁷⁾ ip - tû - ru - nim šu - [ma] ¹⁸⁾ a - ma - tí - ma I [u ú - ba - dî - nim] ¹⁹⁾ lu tû - [s]i - nim lu DAM.GÀR - šu ²⁰⁾ lu ma - ma - an ²¹⁾ ša a - na ²²⁾ Hu - ar - tû - lá a - ši - tí - šu ²³⁾ DUMU^e - šu i - tû - ru - ni ²⁴⁾ 5 ma - na KÙ.BABBAR ²⁵⁾ i - da - an ú i - du - ku - šu....” “⁵⁻¹⁰⁾ (Köle eş) Anana,

¹⁸⁵ Donbaz, 1993: 139.

Warhunū, Asupala, sofracı Nikilit onun alacaklısıdır. ¹⁰⁻¹²⁾ Onun tüccar(lar)ı, ne az ne çok fiyata onu sattılar. ¹³⁻¹⁷⁾ 45 şeql gümüş, 2 çuval tahıl için, onun oğlu Hu(w)artula, onun karısı Waliwali serbest bıraktılar. ¹⁸⁻²⁵⁾ Eğer her ne zaman hem *ubadinnum* hem *tusinnum* hem onun tüccarı yada herhangi bir kimse, Hu(w)artula'ya, onun karısına (ve) onun çocuklarına geri dönerlerse (hukuki bir itirazda bulunurlarsa) 5 mina gümüş ödeyecek ve onu öldürecekler..."

Yukarıda işlemiş olduğumuz *Kt a/k 1263b* numaralı metinde olduğu gibi, bu metinde de *tusinnum*'um, *ubadinnum* ile geçtiği görülmektedir. Ev ve köle satış belgelerinde, bu iki kelimenin çoğunlukla beraber zikredilmesi, bu görevdeki kişilerin, köle ve gayri-menkul alım-satımlarında söz sahibi olduklarını göstermektedir.

tusinnum kelimesinin anlamı hususunda ele alacağımız diğer bir metin de *Kt 88/k 90* ¹⁸⁶ numaralı metindir. Bu metinde *tusinnum*'un ev ve köle satış belgelerindeki kullanımından farklı olarak "mâbed odası" anlamına geldiği görülmektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: "... ⁹⁾ *iš – tū ha – mu – uš – tim ša A – šur – ma – lik* ¹⁰⁾ *ù Ga – áb – ri – a i – nu – mi ru – ba – um* ¹¹⁾ *a – na tū – sí – nim* ¹²⁾ *e – ša – dim e – ru – bu* ¹³⁾ *a – na e – tí – šu – nu i – ša – qú – lu.* " "... ⁹⁻¹³⁾ Aššur-malik ve Gabria'nın hamuštumluğundan itibaren kral, hasat mevsiminde *tusinnum* adı verilen mekana girdiği zaman (borçlular) tam zamanında ödeyecekler."

¹⁸⁶ Çeçen, 1998: 122-124.

Çeçen, bu metinde *tusinnum*'un, *kaššum*¹⁸⁷ kelimesi gibi yerine göre hem “memur” hem de “kutsal bir mekanın parçası” anlamlarına gelebileceğini söylemektedir.¹⁸⁸

4) Ub/patinnum: Bu kelime için CDA, s. 423'de “vasal, tâbi” ve AHW, s. 1423'de “bir tımar sahibi” anlamları verilmektedir.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi, metinlerde çoğunlukla birlikte geçen *upatinnum* ve *tusinnum* kelimelerinden birinin anlamı netlik kazanmış olsa idi, diğerinin üzerinde belki daha kesin fikirler ortaya atılabilirdi. *Upatinnum* kelimesinin anlamı hususunda pek çok görüş ileri sürülmüştür. Bilgiç,¹⁸⁹ *Upati-ahšu* şahıs adında gördüğümüz *upati* kökünün, Protoluvace olduğunu ve Hititçe'de kendilerine bayram tahsis edilen bir zümreyi göstermesi gereken *upati* kelimesinin, Hititçe'ye bu dilden geçtiğini söyleyerek, *upatinnum*'u, bir yeri, bir müesseseyi veya bir topluluğu gösterdiğini ileri sürmektedir. Donbaz-Veenhof¹⁹⁰ da, *upatinnum*'un geçtiği metin yerlerinden örnekler vererek bu kelimenin anlamları üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuşlar ve *upatinnum*'un “bir grup insan” anlamına geldiğini, ancak bunun kesin olarak söylenebilmesi için daha fazla bilgiye ihtiyaç olduğunu belirtmişlerdir. Dercksen¹⁹¹ ise, bu kelimenin Luvi kökenli bir kelime olduğunu ve bir şahıs veya bir grup anlamlarına gelmediğini; kral tarafından yüksek dereceli memurlara verilen

¹⁸⁷ *kaššum* kelimesi için, CAD, s.293'de “Anadoluda yüksek dereceli memur” ve AHW, s. 463'de “bir kült görevlisi”, ikinci anlam olarak da “mâbedlerde bir kısım oda” anlamları verilmektedir.

¹⁸⁸ Çeçen, 1998: 124.

¹⁸⁹ Bilgiç, 1953: 43.

¹⁹⁰ Donbaz-Veenhof, 1985: 147-149.

¹⁹¹ Dercksen, 2004: 151-155.

“toprak” anlamına geldiğini söylemektedir. Gūnbattı¹⁹² da farklı bir görüş bildirerek *ubadinnum*’un, asıl mülkiyeti başka birisine âit olan ve işletme özelliği bulunan bir emlâk üzerinde, bilemediğimiz bazı haklara sahip “kiracılar” olabileceğini ifade etmektedir.

Kt n/k 31¹⁹³ numaralı satış belgesinde *ubadinnum*’un ev üzerinde hak iddia edici olduğu anlaşılmaktadır. Metnin ilgili satırları şöyledir: ¹⁾ [x ma – na KÙ.BABBAR] ²⁾ Šál – lim – A – šūr Zi – be – [zi – be] ³⁾ a – ša – sù ⁴⁾ iš – ú – mu – šu ⁵⁾ šu – ma a – ma – tí – ma ⁶⁾ a – šu – mī bi₄ – tim lu ù – ba – dī – [nim] ⁷⁾ lu ma – ma – an ⁸⁾ ša a – na ⁹⁾ Šál – lim – A – šūr ¹⁰⁾ a – šf – tí – šu me – er – e – šu ¹¹⁾ i – tū – ru – ni ¹²⁾ 3 ma – na KÙ.BABBAR ¹³⁾ i – da – an ú i – du – ku – šu.” ¹⁴⁾ x mina gümüş, Šallim-Aššur, onun karısı Zibezibe onu (evi) sattılar. Eğer her ne zaman ev için, hem *ubadinnum* hem herhangi bir kimse Šallim-Aššur’a onun karısına, onun çocuklarına geri dönerseler, 3 mina gümüş ödeyecek ve onu öldürecekler.”

Evin satışından sonra, ev üzerinde bir hak iddia edilmesi durumunda ceza ödeyecek taraflardan birinin de *ubadinnum* olduğu görülmektedir. *ubadinnum*, belki de evin satılmasında aracılık yapan emlâkçı pozisyonundaki bir kişiydi.

Kt v/k 152¹⁹⁴ numaralı köle satış belgesinde *ubadinnumun* *rabi šukkallim*’e (baş vezir) bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Metinde, şahitler sıralandıktan sonra şu ifadeler yer almaktadır: “ ¹³⁾ 2/3 ma – na 1/2 GÍN KÙ.BABBAR ší – im ¹⁴⁾ A – ší – e – et Ta – ar – ma – na ¹⁵⁾ a – na ú – ba – dī – im ¹⁶⁾ ša GAL šu – kà – lī – im

¹⁹² Gūnbattı, 1989: 59.

¹⁹³ Donbaz, 1989: 77-78.

¹⁹⁴ Dercksen, 2004: 160.

¹⁷⁾ iṣ – qú – ul šu – ma ma – ma – lan ¹⁸⁾ a – na A – ší – e – et i – tù – a – ar ¹⁹⁾
a – wi – lu a – ni – ú – tum ²⁰⁾ ša ú – ba – dí – im ša GAL ²¹⁾ šu – kà – lim 4 ma
– na KÙ.BABBAR ²²⁾ a – n[a T]a – ar – ma – na ²³⁾ i – ša – qú – lu.” “.... ¹³⁻¹⁷⁾

Aši’et’in fiyatı (olan) 40½ sheqel gümüşü, Tarmana, *rabî šukkallim*’in *ubadinnum*’una ödedi. ¹⁷⁻²³⁾ Eğer herhangi birisi Aši’ete geri dönerse, *rabî šukkallim*’in, *ubadinnum*’ları olan bu adamlar, 4 mina gümüşü Tarmana’ya ödeyecekler...”

Köle ve ev satış belgelerinin şahitlerin huzurunda düzenlenmesi, daha sonra yapılacak itirazlara karşı tedbir niteliğinde olmalıdır. Metinden anlaşıldığı kadarıyla, *ubadinnum* görevindeki kişi belki de saraya alınacak köle için yapılacak ödemede aracı konumunda görülmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Anadolu halkları 2000’li yıllarda kendilerine has bir düzen kurmuşlar ve iyi teşkilatlanmış bir devlet yapısına sahip olmuşlardır. Öyle ki hemen hemen her çeşit yüzlerce vesikaları bulunan Sumer şehirleri için dâhi, bunlar kadar çeşitli meslek ve ünvan tespit edilememiştir.¹⁹⁵ O dönemlerde halk tarafından da iyi benimsendiği anlaşılan bu idarî sistem, belki de Sumer, Asur ve Babil şehirlerinde görülen idarî yapılanmadan çok daha gelişmiş durumda idi.

¹⁹⁵ Bilgiç, 1948: 508.

D. ANADOLU KAVİMLERİNDE DİNÎ HAYAT

Koloni Dönemi'nde, Anadolu halklarının dinî yaşamlarına ilişkin bilgileri, mühürler üzerindeki mitolojik sahnelerden ve metinlerden geçen tanrı isimlerinden öğrenmekteyiz.

Kültepe'de yapılan kazılarda, dinî törenlerde tanrılara içki sunmak için kullanılan, riton adı verilen hayvan biçimli kaplar bulunmuştur. Çoğunlukla antilop, boğa ve aslan biçimli ritonların yanında, domuz, kartal ve köpek biçimli ritonlar da ele geçmiştir. Anadolu mühür baskılarında da tanrıların yanında, sözünü ettiğimiz bu hayvanların tasvir edilmesi, onların kutsal sayıldıklarına işaret etmektedir.

Kültepe'nin yerli mühürlerinde pek çok tanrının tasvir edildiği sahneler ve Kültepe metinlerinde bazen tek başına bazen de teofor isimlerle geçen tanrı adları sayesinde, Koloni Dönemi'nde Anadolu'da tapınım gören tanrılar hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Anadolu'da tapınım gördüğü anlaşılan Hatti tanrılarına, Kültepe metinlerinde teofor isimlerde rastlamaktayız. Hatti tanrısı olan *Peruwa* adı ile yapılan teofor isimlerin¹⁹⁶, bu dönemde prensler tarafından da taşınması, bu tanrının hanedan üyeleri arasında tapınım gördüğünü göstermektedir. *Peruwa* adı, Kt n/k 31,5:10-11; KTP 43: 26-27'de "*GAL na-gi(?)-ri*" "dellallar başı" olarak, ICK III, 57:2'de de "*GAL ša-di*" "dağların sorumlusu" olarak geçmektedir. *rabî*'li meslek ünvanlarında da bu ismin yer alması, bu tanrının Kaniş sarayında da fazlasıyla benimsendiğini göstermektedir.

¹⁹⁶ Kt s/k 92, KTP 43: 6; Kt e/k 167:2; Kt k/k 37a:16,18; Kt k/k 376: 3,5; ICK I, 123: 18'de *Pè-ru-wa-aḥ-šu* şeklinde geçmektedir. *Pè-ru-a* şeklinde geçtiği metin yerleri şunlardır: Kt c/k 1645:9; KTS I, 46a:2,6; TC III, 255:14; CCT 4, 25B:20; ATHE 4: 14; BIN VI, 269:4; CCT I, 86:4; CCT IV, 20a: 19; CCT V, 256:20; ICK III, 21a: 25. *Peruwa* adlı şahsın OIP XXVII, 49a'da *rabî simmiltim* olarak geçtiği görülmektedir. (Kt r/k 15)

Hatti tanrılarında Inar da, Anadolu'da tapınım gören tanrılardan biridir ve bu isim, Kültepe metinlerinde bir şahıs ve Hitit metinlerinde bir tanrıça olarak geçmektedir.¹⁹⁷

Koloni Dönemi'nde Anadolu'da, Hatti tanrılarının yanında Hurri tanrılarının da önemli ölçüde tapınım gördüğü anlaşılmaktadır. Kültepe metinleri içerisinde yer alan bir kısım borç vesikalarında, borcun ödeneneceği zamanı ifâde etmek üzere bazı Hurri tanrıları (Anna, Nipas, Parka, Harihari, Tuhtuhānum) adına düzenlenen bayram günlerinden bahsedilmektedir. Yerli-yerli veya yerli-Asurlu arasında düzenlenen borç vesikalarında, Hurri tanrılarının isimlerinin yer alması, Anadolu'da Hurri dini ve tanrılarının fazlasıyla benimsendiğini göstermektedir.

Koloni Dönemi'nin özellikle Ib safhasına ait Kültepe metinlerinde, Hitit tanrı isimlerine teofor isimlerde rastlamaktayız. Hititler'in tapınıma en çok önem verdikleri tanrılar başında *Šiu* (Hititçe "tanrı" anlamındadır) gelmektedir ki, Kültepe metinlerinde *Šiu* kökü ile oluşturulmuş pekçok teofor isim yer almaktadır.¹⁹⁸ Kaniş kralı Waršama'nın oğlu Halkiašu'nun adı da, Hitit tahıl tanrısı olan *Halki* adından gelmektedir.¹⁹⁹ Hititler, sadece kendi tanrılarına değil, Anadolu'daki diğer kavimlerin de tanrılarına taptıkları için, Hitit panteonunda Luvî ve Pala tanrı isimleri ile karşılaşılması bizi şaşırtmamaktadır. Buradan, Luvî ve Pala tanrılarının da Anadolu'da tapınım gördüğü fikri ortaya çıkmaktadır

¹⁹⁷ Bilgiç, 1943: 41.

¹⁹⁸ ATHE 14:27; KTS 52a: 11; BIN IV, 203: 17; BIN IV, 209:2,3; BIN IV, 231:2'de *Ši-waš-me-i* şeklinde geçmektedir. *Ši-wa-na-la* şeklinde geçtiği metin yerleri ise şunlardır: AKT I, 4:3; OIP XXVII: 7.

¹⁹⁹ Şahin, 2004: 71.

Anadolu toplumunda dinin, sadece halk arasında değil, yönetimde de etkin olduğunu metinlerde geçen ifadelerden anlamaktayız. Kt n/k 1716/b ²⁰⁰ numaralı metnin ilgili satırları şöyledir: “.... ⁵⁾ i – šu – ú i – š – tū ha – mu – uš – tim ⁶⁾ ša A – šur – i – di ù Šu – Ištar ITU.1.KAM ⁷⁾ Ma – hu – ri – li li – mu – um ⁸⁾ ĩ – li – dan a – na ša – na – at ⁹⁾ i – nu – mi ru – ba – um i – na ¹⁰⁾ É Ni – pá – as ¹¹⁾ ú – sí – a – ni i – ša – qú – lu šu – ma.. ” “... ⁵⁻¹²⁾ ĩli-dan’ın ĩmum’luğunda, Mahhur-ĩli ayında, Aššur-idi ve Šu-Ištar’ın hamuštumluğundan itibaren, seneye kral (Tanrı) Nipas’ın mâbedinden (dini töreni tamamlayıp çıktığı zaman (borçlular borçlarını) ödeyecekler...” ve Kt j/k 9 ²⁰¹ numaralı tablette de “... ⁹⁾ A – lu – u i – šu i – š – tū ha – muš – tim ¹⁰⁾ ša Im – di – DINGIR ù A – ni – nim ¹¹⁾ i – nu – mi ru – ba – um a – na É A – na ¹²⁾ a – na kà – ši – im e – ru – bu ¹³⁾ KÙ.BABBAR i – ša – qú – lu šu – ma.. ” “⁹⁻¹³⁾ ĩmdilum ve Anĩnum’un hamuštumluk görevinden itibaren kral, Tanrı Anna’nın mâbedine, kutsal kaššum odasına girdiği zaman parayı ödeyecekler...” ifadeleri yer almaktadır.

Metindeki bilgilere göre, yerli kralların, mâbedleri ziyaret ettikleri zamanın, borcun ödeneceği tarih olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. İşlemiş olduğumuz iki metinde de, kralların, mâbedleri ziyâret sebepleri belirtilmemiştir. Yerli krallar, belki dua etmek ve dinî görevlerini yerine getirmek amacı ile belki de tanrılar adına düzenlenen bayram günlerinde veya dinî törenlerde mâbedleri ziyaret ediyorlardı.

M.Ö. II.binde, Anadolu’da yaşayan insanların teofor isimler taşımaları, borç vesikalarında borcun ödeneceği tarih olarak tanrı isimlerinin geçmesi ve mühürlerde,

²⁰⁰ Çeçen, 1998: 120-121.

²⁰¹ Çeçen, a.g.m: 121-122.

tanruların tasvirlerine yer verilmesi, Anadolu insanının hayatında dinin önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

SONUÇ

Tezimizde, çivi yazılı belgeler ışığında, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde, Anadolu'nun etnik ve sosyal yapısını araştırmaya çalıştık. Tezimiz, iki bölüm halinde ele alınmış olup, I. Bölümde M.Ö. II. binyılı başlarında Anadolu'nun etnik yapısına ışık tutabilecek bilgiler sunulmuştur. II. Bölümde, Koloni Dönemi'nde, Anadolu'nun sosyal yapısına ilişkin bilgi veren bazı metinler üzerinde durularak devrin sosyal hayatı yansıtılmaya çalışılmıştır.

İlk olarak, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde, Anadolu'nun etnik yapısı hakkında tespit ettiğimiz bilgileri sunmak istiyoruz:

Önceden de bahsettiğimiz gibi, Anadolu halklarına âit yazılı belgelerin yetersizliği, Anadolu'nun etnik yapısını çok detaylı olarak belirlememize imkan vermese de, Kültepe metinlerinde geçen Anadolu kökenli şahıs isimleri ve tanrı adları, M.Ö. 2000'li yıllarda Anadolu'da Hatti, Hurri, Luvi ve Pala gibi farklı etnik grupların varlığını ortaya koymaktadır. Kültepe tabletlerinin dışında, Hitit metinlerinde de Anadolu'nun farklı kültürlerine ve halklarına özgü, şahıs ve tanrı adlarının varlığı, Koloni Dönemi'nde Anadolu'da, homojen bir nüfus yapısının olmadığına göstergesidir.

Kültepe metinlerinde, Asurlu tüccarların Anadolu halkı için “*muā'um*” “aptal, câhil, kültürsüz” tabirini kullandıklarını görmekteyiz. Ancak bu sözün, Anadolu halkına hakaret anlamı taşımadığı, yerlilerin yazıyı henüz bilmemelerinden kaynaklandığı yolunda açıklamalar yapılmıştır. *muā'um*'un, Anadolu'nun bütün halkı için mi, yoksa sadece belli bir etnik grubu nitelemek amacı ile mi kullanıldığına dâir metinlerde açık bir ifade yer almamaktadır. Önümüzdeki yıllarda yerlilere âit

arşivlerin sayısı, arttığı takdirde, *nuā'um*'un anlamı hakkında daha fazla bilgi elde edileceği şüphesizdir.

Kültepe tabletlerine göre, Anadolu'nun bilinen en eski halkı Hattiler'dir. Hattiler'in, Anadolu'nun yerli halkı mı olduğu, yoksa Anadolu'ya dışardan bir yerden mi geldikleri bilinmemektedir. Hititler'in yeni yurtlarından bahsederken Hatti ülkesi tâbirini kullanmaları, M.Ö. 2000'li yıllarda, bu halkın Anadolu'daki varlığını ortaya koymaktadır.

Metinlerde hece tekrarı ile oluşturulmuş şahıs isimleri, araştırmacılar tarafından Hattice olarak düşünülmektedir. s. 11'de işlediğimiz, Ennam-Aşşur'un oğlu, Aşşur-amārum ile, Aşşur-bēli'nin kızı olan Zibezibe adlı bir bayanın boşanmasını konu alan EL 276 numaralı metinde geçen Zibezibe ismi Hattice'dir. Hattiler'in, Koloni Dönemi'nde Anadolu'daki varlıkları, tanrı isimlerine de yansımuştur. Hitit tarihinin başlangıcından itibaren devlet panteonunun baş tanrısı Hitit-Luvi dilindeki adı Tarun /Tarunta olan Hatti Hava tanrısıdır.

Koloni Dönemi'nde Anadolu'da yaşayan diğer bir kavim de Hurriler'dir. Hurriler'in, M.Ö. 3. binyıl başlarında Yukarı Dicle bölgesinde oturdukları ve zaman içerisinde bütün Ön Asya'ya kadar yayıldıkları bilinmektedir. Kültepe metinlerinde -apši / e / u, -wiri, -še, -šenni, -šarri ve -ri (bu ek -tal olarak da okunup yazılmaktadır) ekleri ile oluşturulmuş isimlerin Hurrice olduğu düşünülmektedir. Hurriler'in, Koloni Dönemi'nde, Anadolu'da var olduklarını s. 12'de ele aldığımız Kt k/k 4 numaralı belgede açıkça görmekteyiz. Metnin 1-6. satırları arasında geçen ifadelerden, Unapše adlı Hurrili bir şahsın Kaniš'te oturduğu anlaşılmaktadır. Kültepe metinlerinde bazen tek başına, bazen de teofor isimler içerisinde geçen Hurri tanrıları da, Hurriler'in M.Ö. II. binde Anadolu'da yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Metinlerde Um-mi-he-

pá ve A-mi-he-pá şekillerinde teofor isimlerde geçen Hurri tanrısı Hepat'ın, Hititçe ve Hurrice kurban listelerinde de yer aldığı görülmektedir. Özellikle Hurri tanrılarının devletlerarası antlaşmalardaki yemin tanrıları listesinde de yer almaları, Hurri dini ve tanrılarının Anadolu'da bilhassa Hititler tarafından fazlasıyla benimsendiğini göstermektedir. Ortaköy ve Boğazköy'de, Hattice ve Hurrice çivi yazılı belgelerin ele geçmesi, Hitit ve öncesinde bu halkların, Anadolu'da önemli bir nüfûza sahip olduklarına işarettir.

Hatti ve Hurri halklarının yanında, Luviler'in de Koloni Dönemi'nde, Anadolu'da yaşadıklarını, metinlerde geçen ve Luvice olduğu kabul edilen şahıs adlarından anlamaktayız. Metinlerde, -uman veya -umna ekleri ile yapılmış isimlerin Luvice olduğu bilinmektedir. Örnek olarak, Kt n/k 31 ve Kt n/k 32 numaralı metinlerde rabî simmiltim olarak geçen Šamnuman adını gösterebiliriz. Yine Kt r/k 15 numaralı metinde de Šunuwan adlı Luvili bir şahsın bu görevde olduğu görülmektedir. Anadolu'da tapınım gören tanrılar arasında, Luvi tanrılarının da olduğu anlaşılmaktadır. Luviler'in Güneş tanrısı olan Tiwat'ın, Kültepe metinlerinde Tí-wa-tí-a şeklinde teofor isimlerde geçmesi bu fikrimizin doğruluğunu göstermektedir.

Koloni Dönemi'nde, Anadolu'da yaşayan diğer bir kavimin de Palalar olduğu bilinmektedir. Pala dili ve kültürü hakkında yok denecek kadar az bilgiye sahibiz. Sadece Kültepe metinlerinde Pal(l)a şeklinde geçen şahıs ismi ile ve KBo II say. IV 18 vd; KBo V 8 II 20-22 numaralı Hitit metinlerinde, Pala tanrıları hakkında net bilgilere sahip değiliz. Ancak, Boğazköy devlet arşivinde ele geçen Palaca metinlerde en çok Tanrı Ziparva kültüne yer verilmesi, bu tanrının Palalar'ın baştanrısı olabileceğini akla getirmektedir.

Tezimizin II. Bölümünde, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde, Anadolu'nun sosyal yapısı incelenmiştir. İlk olarak, insanların ikâmet ettikleri yerler olan ve aynı zamanda Koloni Dönemi mimarisini yansıtan kârum evlerinden bahsettikten sonra, Anadolu halklarının aile hayatına ışık tutabilecek, önemli gördüğümüz bazı metinler üzerinde durulmuştur. Çalışmamızın devamında, Anadolu'da nasıl bir idarî sistemin mevcut olduğu araştırılmış ve gerek yerel saraylar, gerekse halk tarafından oluşturulmuş meslek örgütleri hakkında, metinlerin incelenmesi sonucunda ulaştığımız bazı bilgiler sunulmuştur. Daha sonra, Anadolu kavimlerinin dinî inançlarından ve dinin, Anadolu insanının hayatındaki öneminden bahsedilmiştir.

Sosyal yapı içerisinde ele aldığımız nişan, evlilik, boşanma ve nafaka gibi aile hukukuna ilişkin belgelerden, M.Ö. II. binyıl başlarında Anadolu aile hayatına dair önemli birtakım bilgiler elde etmekteyiz. Nişan hakkında düzenlenmiş belgelere baktığımızda, Anadolu'da kız çocuklarının küçük yaşta nişanlandıklarına şahit olmaktadır.

Aile hukuku ile ilgili metinler arasında önemli bir yer teşkil eden evlilik belgelerini, Asurlu-Asurlu, yerli-yerli ve Asurlu-yerli arasında yapılan evlilikler olmak üzere 3 grupta toplamamız mümkün olmaktadır. Evlilik belgeleri içerisinde bir Asurlu'nun, yerli bir bayanla evlendiğine dair metinler bulunmasına karşın VAT 9233 numaralı tek bir metin dışında yerli bir erkeğin Asurlu bir bayanla evlendiğini gösteren metinlere rastlanmamıştır. Yerliler'in kendi aralarında yaptıkları evliliklerde, Anadolu usullerine bağlı kaldıkları anlaşılmaktadır. Asurlu-Asurlu arasında düzenlenmiş evlilik belgelerinde, erkeğin ilk evliliği yaptıktan sonra, ikinci bir eş alamayacağı belirtilmekte, şayet ikinci bir evlilik söz konusu olursa, erkeğin boşadığı eşine ceza olarak belli bir miktar gümüş ödeyeceği görülmektedir. Asurlu-

yerli arasında düzenlenen evlilik metinlerinde de Asurlular'ın, Anadolu gelenek ve göreneklerine bağlı kalarak evlendikleri anlaşılmaktadır. Metinlerde, çiftlerin iyi ve kötü günlerinde birbirlerine sahip çıkacaklarının ve boşanma durumunda, evin ortak olarak paylaşılacağı belirtilmesi, Anadolu toplumunun evliliğe bakış açısını ortaya koyması bakımından önemlidir.

Boşanma belgelerini değerlendirdiğimizde, yerli-yerli arasında düzenlenmiş metinlerde, taraflardan birinin diğerini boşaması durumunda, boşayan tarafın karşı tarafa 5 mina gümüş ödeyeceği anlaşılmaktadır. s. 56'da işlediğimiz AKT I, 76 numaralı Asurlu-yerli arasında yapılmış boşanma belgesinde, boşayan tarafın 5 mina gümüş ödeyeceğinin belirtilmesi, Asurlular'ın, Anadolu usullerine bağlı kaldıklarını göstermektedir.

Boşanma belgelerinde, boşanma ister çiftlerin ortak kararı ile, ister tek taraflı olsun kadının, boşanma durumunda ezibtum adı verilen boşanma parası aldığı görülmektedir.

Aile hukuku içerisinde ele aldığımız metinlerden biri de nafaka hususu ile ilgilidir. s. 70'de işlediğimiz Kt 88/k 269 numaralı metindeki ifadelerle göre, Anadolu'da, günümüzden yaklaşık 4000 yıl öncesinde dâhi, kadınların boşanma durumunda nafaka aldıklarına şahit olmaktadır.

Aile hukuku ile ilgili işlediğimiz metinlerden bir diğeri de ev idaresi hakkındadır. Bu konuda s. 73'te değerlendirdiğimiz KKS 57 ve s.76'da işlediğimiz Kt 89/k 370 numaralı metinlerdeki ifadelerden yola çıkarak, anne ve babanın sağlıklarında, çocuklarının kendilerine kötü davranmaları halinde, çocukları paylarına düşecek mirastan mahrum bırakabildiklerini söyleyebiliriz.

Çalışmamızın II. bölümünde ele aldığımız diğer bir konu da, M.Ö. II. binde Anadolu'da Yönetim ve Meslek Örgütleri'dir. Koloni Dönemi'nde, Anadolu'da birbirinden bağımsız irili ufaklı pek çok şehir devletinin bulunduğu, Kaniş, Puruşhattum, Hahhum ve Kuşşara gibi büyük krallıkların *rubā'um* adı verilen krallar tarafından yönetildiği, küçük krallıkların ise *šarrum* adı verilen kişilerin idaresinde olduğu anlaşılmaktadır.

rubā'um'ların yanında, *rubātum*'ların da, Anadolu saraylarının yönetiminde söz sahibi oldukları görülmektedir. ATHE 62 numaralı metinde, kraliçe'nin, Luhuzattiya, Hurama, Salahşua ve ülkesindeki her yere kaçakçılıkla ilgili mektup yazdığını gösteren ifadeler yer almaktadır.

Kultepe metinlerinde geçen ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla, Anadolu saraylarında, kralın ve halkın işlerini daha kontrollü yürütmek amacıyla, *rabî* (büyük) ile derecelendirilmiş yüksek memuriyet ünvanlarına sahip kişiler bulunmakta idi. Anadolu'daki bu sistemli yapılanma, sadece Anadolu saraylarında değil, halk arasında da görülmekteydi. Nitekim, Anadolu halkları, kendi aralarında örgütlenerek *nappāhu* (demirciler), *naggāru* (marangozlar), *aškāpum* (dericiler) gibi çeşitli meslek grupları meydana getirmişlerdir.

Kultepe metinlerinde, yerlilere âit olduğunu düşündüğümüz, ancak anlamları henüz netlik kazanamayan bazı meslek isimleri veya memuriyet ünvanları ile karşılaşmaktayız. Bunlardan ilki, sözlük anlamı değirmenci olarak verilen *alahhinnum*'dur. Metinlerde *rabî* ünvanı ile geçen ve sarayda *rabî sikkatim*'e bağlı olarak görev yaptığı anlaşılan *alahhinnum*'un, saraydaki görevi hakkında kesin bilgilere sahip değiliz ancak, işlediğimiz metinler doğrultusunda, sarayda kral ve kraliçeye yakın bulunan görevlilerden biri olduğunu söyleyebiliriz. Metinlerde, bu

kelimeye, bēt alahhinnim şeklinde de rastlamaktayız. Sözlüklerde idarî bir birim anlamı verilen bēt alahhinnim, s. 84'da işlediğimiz BIN IV, 63 ve JCS 14, 561 numaralı metinlerde geçen ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla, ekonomik alanda faaliyet gösteren, Asurlu tüccarların bakır ve kumaş gibi ticarî mallarını sattıkları bir kurumdu.

Lügâtlerde, polis memuru anlamı verilen diğer bir meslek de purullum'dur. Bu kelimenin, metinlerde rabî ile geçmesi, purullum'un da alahhinnum gibi yüksek dereceli bir memur olduğunu göstermektedir.

Ev ve köle satış belgelerinde sık karşılaştığımız diğer bir meslek veya memuriyet ünvanı da tusinnum'dur. Lügâtlerde, “ev ve köle satışlarında potansiyel hak iddia edici” anlamı verilen tusinnum'un, rabî sikkatim'e bağlı olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. Ev ve köle satış belgelerinde tusinnum ile birlikte geçen ve anlamı üzerinde farklı teklifler bulunan diğer bir kelime de upatinnun'dur. Ev ve köle satış belgelerinde hak iddia edici olarak görülen upatinnun, s. 90'da işlediğimiz Kt v/k 152 numaralı köle satış belgesinde, upatinnun'un, rabî sikkatim'e bağlı olarak görev yapan yüksek rütbeli bir görevli olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Kültepe metinlerinde geçen şahıs ve tanrı adlarını değerlendirdiğimizde, M.Ö. II. binde Anadolu'da gerek nüfus yapısı olarak, gerekse kültürel anlamda içiçe girmiş bir toplum yapısının varlığına şahit olmaktayız. Farklı inanç ve kültürlerin biraraya geldiği Anadolu toplumunda, halkların birbirleriyle kaynaşmalarının boyutunu, Kültepe tabletleri arasında ele geçen sosyal içerikli metinler de ortaya koymaktadır.

Kultepe tabletlerinin yansıttığı ölçüde, Koloni Dönemi'nde Anadolu'nun etnik ve sosyal yapısına ilişkin elde ettiğimiz bilgilerin, Kültepe ve diğer kazı merkezlerinden ele geçecek yeni belgelerle artacağından şüphe etmiyoruz.

ÖZET

Tezimizde, çivi yazılı belgeler ışığında, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde, Anadolu'nun etnik ve sosyal yapısı incelenmiştir. Tezimiz, iki bölüm halinde ele alınmış, giriş kısmında, konumuzu hazırlarken karşılaştığımız bazı zorluklardan bahsedildikten sonra, çalışmamız sırasında faydalandığımız temel kaynaklar verilmiştir. Tezimizin I. Bölümünde, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi hakkında genel bilgiler sunulduktan sonra, başta Kültepe tabletleri olmak üzere, Hitit metinlerinin de yardımıyla, Anadolu kavimlerinin sınıflandırılması yoluna gidilmiştir. Metinlerde geçen şahıs ve tanrı adlarının incelenmesi ile, M.Ö. II. binde Anadolu'da hangi halkların yaşadığı aydınlatılmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın devamında, şahıs ve tanrı adlarının değerlendirilmesi sonucunda, Koloni Dönemi'nde var oldukları anlaşılan halklar hakkında temel bilgiler verilmiştir.

Tezimizin II. Bölümünde, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Anadolu'nun sosyal yapısı ele alınmıştır. Kültepe tabletleri arasında ele geçen aile hukuku ile ilgili metinlerden yola çıkarak, M.Ö. II. binyılı başlarında, Anadolu halklarının aile hayatına dâir önemli bilgiler elde edilmiştir. Daha sonra, özellikle Kültepe'nin Ib safhasına tarihlenen belgelerde geçen rabî'li yüksek memuriyet ünvanları ele alınarak, Anadolu saraylarında idarî yapının nasıl işlediği hususunda değerlendirmeler yapılmıştır. Metinlerde bazen tek başına bazen de teofor isimler içerisinde geçen tanrı adları ve Kültepe'nin yerli mühürlerinde tasvir edilen mitolojik sahneler gözönünde tutularak, Koloni Dönemi'nde Anadolu insanının dinî inançları ortaya konmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

In our thesis, the ethnical and social structure of Anatolia in the era of Assyrian Colony Trade is researched with the illumination of the documents in cuneiform. Our thesis has been summed up in two chapters and after mentioning the handicaps we have confronted while dealing with our theme, we have put forward the fundamental sources improved during our study. In the first chapter of our study, just after bringing out the general knowledge about the Assyrian Colony Trade, first of all the "Kültepe tablets" then with the assistance of Hittite texts, follows the classification of the Anatolian tribes. It is tried to illuminate that which tribes had lived in Anatolia in the second millenium (B.C), by the way of examining the gods' and people's names existing in the texts. In the further parts of our study, after evaluating these names of gods and people, foundation information has put forward about the public existed in the era of the Colony.

In the second chapter of our thesis, the social structure of Anatolia in the era of Assyrian Colony Trade has been researched. Important knowledge about the family life of the Anatolian tribes in the early second millenium (B.C) has been obtained with the assistance of the texts about the familial law founded among the Kültepe tablets. After that by the way of taking up the high official titles with "rabi" mentioned in the documents of Kültepe dated as period Ib, some evaluations has been brought out on how the administrative formation works in the palaces of Anatolia. While the names of gods that appear both alone and in the theophore names and the mythological scenes depicted in the local seals of Kültepe has been kept in view. It is tried to put forward the religious beliefs of the Anatolian people in the era of the Colony.

KAYNAKÇA

Akurgal, E.(1987): “Hatti Uygarlığı”, AÜDTCF Yayınları, Remzi Oğuz Arık Armağanı, No: 360, s. 1-13, Ankara.

Albayrak, İ. (1995): Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu Halkının Aile Hukuku, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

_____ (2000): “Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Asurlu Tüccarlar ile Yerli Halk Arasındaki İlişkiler”, III. Kayseri ve Yöresi Sempozyumu Bildirileri, s. 35-42, Kayseri.

_____ (2002): “Kültepe’den Değişik Bir Masraf Listesi”, Ar. An. V, s. 1-8, Ankara.

_____ (2004): “She Will Live, Eat And Be Anointed Together With Them”, Assyria And Beyond Studies Presented To Mogens Trolle Larsen, (ed): Dercksen, J. G, s. 1-17, Leuven.

Alp, S. (1997): “Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Kaneş/Neşa’da Hititler’in Varlığı ve Yoğunluğu”, Ar. An. III. s. 1-17, Ankara.

Alpman, A. (1982): “Hurriiler”, AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, c. XIV, Sayı: 25, s. 283-313, Ankara.

_____ (1994): “Hurri Hukukunda ‘İntifa Hakkı’”, XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, s. 247-252, Ankara.

Balkan, K. (1957): Mama Kralı Anum-Hirbi’nin Kaniş Kralı Waršama’ya Gönderdiği Mektup, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

_____ (1987): “Eski Asur ve Anadolu’da Kızların Çocuk Yaşında Nişanlanması”, Belleten, c. LI, sayı: 200, s. 417-427, Ankara.

Bayram, S-Çeçen, S (1995): “6 Neue Urkunden Über Heirat und Scheidung Aus Kaniš”, Ar. An. I, s. 1-12, Ankara.

Bayram, S (1998): “Kültepe’den Kaçakçılıkla İlgili Yeni Metinler”, XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi, s. 285-289, İstanbul.

Bilgiç, E (1993): “Kapadokya Tabletlerine Göre Anadolu Kavimleri Üzerinde Araştırmalar”, AÜDTCFD, c. 11, sayı: 1, s. 33-43, Ankara.

_____ (1948): “Anadolu’nun İlk Tarihi Çağının Ana Hatlarıyla Rekonstrüksiyonu (Siyasi-İdari ve İktisadi-İçtimai Bakımlardan)”, AÜDTCFD, c. VI, sayı: 5, s. 489-516, Ankara.

_____ (1951): “Hititlerden Önceki Anadolu Halkının Evlilik Hukukunun Orijinal Tarafları” AÜDTCFD, c. IX, sayı: 3, s. 227-238, Ankara.

_____ (1953): “Kapadokya Metinlerinde Geçen Yerli Appellatifler Ve Bunların Eski Anadolu Dilleri İçerisinde Yeri, Ankara.

Bilgiç, E. – Bayram, S. – Günbattı, C. – Sever, H. (1990): Ankara Kültepe Tabletleri I (AKT), Ankara.

Bilgiç, E. – Bayram, S. (1995): Ankara Kültepe Tabletleri II (AKT), Ankara.

Cancik, H. (2002): “Luvce Tarih Yazımı” “Die Luwische Historiographie”, Hititler Ve Hitit İmparatorluğu, s. 424-426, Bonn.

Çapar, Ö. (1979): “Anadolu’da Kybele Tapınımı”, AÜDTCFD, c. XXIX, sayı: 1-4, s. 191-210, Ankara.

Çeçen, S. (1991): “Koloni Devri Anadolu’sunda Tarihi Ve Sosyal Olayların Asurlu Tüccarlar Tarafından Tarihleme Olarak Kullanılışı”, AÜDTCFD, c. XXXV, sayı: 1, s. 45-59, Ankara.

_____ (1998): "Yerli Kralların Mabedleri Ziyareti Ve Çıkan Neticeler", III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, s. 119-124, Ankara.

Dercksen, J. G. : Old Assyrian Personal Names (OAPN) (Henüz yayınlanmamıştır)

_____ (2004): "Old Anatolian Society", Assyria and Beyond Studies Presented To Mogens Trolle Larsen, s. 137-177, Leuven.

Donbaz, V. – Veenhof, K. R. (1985): "New Evidence For Some Old Assyrian Terms", *Anatolica* XII, s. 131-155, Leiden.

Donbaz, V. (1989): "Some Remarkable Contracts of 1-B Period Kültepe Tablets", K. Emre, B. Hrouda, M. Mellink, N. Özgüç (eds), *Anatolia and the Ancient Near East Studies in Honor of Tahsin Özgüç*, s.75-98, Ankara.

_____ (1990): "Kültepe 1-B Katı Tabletlerine Genel Bakış", X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, s. 433-451, Ankara.

_____ (1993):): "Some Remarkable Contracts of 1-B Period Kültepe Tablets II", M. I. Mellink, E. Porada, T. Özgüç (eds), *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbours Studies in Honor of Nimet Özgüç*, s. 131-154, Ankara.

_____ (2001): "Some Recently Discovered Kārum 1-b Tablets and Related Observations", G. Wilhelm (ed), *Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie (Würzburg, 4-8. Oktober 1999)*, *St BoT* 45, s. 106-114.

Edzard, D. O. (1989): "Altassyrisch Nuwā'um", K. Emre, B. Hrouda, M. Mellink, N. Özgüç (eds), *Anatolia and the Ancient Near East Studies in Honor of Tahsin Özgüç*, s. 107-109, Ankara.

Ertem. H. (1980) "Hitit Devletinin İki Eyaleti: Pala-Tum(m)ana İle Yakın Çevrelerindeki Yerlerin Lokalizasyonu Üzerine Yeni Denemeler, AÜDTCFD Yayınları, no: 295, Ankara.

Forrer, E. (1919): Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften philosophisch-historische Klasse 53 (SPAW).

_____ (1922): Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 76, (ZDMG), Leipzig/Wiesbaden.

Garelli, P. (1963): Les Assyriens en Cappadoce (AC), Paris.

Garelli, P – C. Michel (1996): “New Old Assyrian Marriage Contracts”, 1995 Müze yılı, s. 295-302, Ankara.

Goetze, A. (1957): Kleinasien, München.

Günbattı, C. (1989): “Ev Satışı ile İlgili Beş Kültepe Tableti ve Bunlardan Çıkan Bazı Sonuçlar”, Belleten, c. LIII, sayı: 206, s. 51-59, Ankara.

_____ (1997): “Kültepe’den Akadlı Sargon’a Ait Bir Tablet”, Ar. An. III, s. 131-151, Ankara.

_____ (1998): “Kārum’lar Arasındaki Mektuplaşmalardan Yeni Örnekler” XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi, s. 479-484, İstanbul.

_____ (1999): “Asur Ticaret Kolonileri Devri’nde Anadolu Kralları ile Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkilere Işık Tutan İki Yeni Belge”, XII. Türk Tarih Kongresi, s. 75-83, Ankara.

_____ (2004): “Two Treaty Texts Found At Kültepe”, Assyria And Beyond Studies Presented To Mogens Trolle Larsen, ed: Dercksen, J.G, s. 249-264, Leuven.

Haas, V. (1994): Geschichte der Hethitischen Religion, Leiden-New York-Köln.

_____ (2002): “Hitit Dini” “Die Hethitische Religion”, Hititler Ve Hitit İmparatorluğu, s. 438-442, Bonn.

Hawkins, J. D. (2002): “Büyük İmparatorluğun Mirasçıları I” “Die Erben des Großreiches I”, Hititler ve Hitit İmparatorluğu, s. 409-411, Bonn.

Hecker, K. (1968): Grammatik der Kültepe Texte (GKT), Roma.

_____ (1990): "Hitit Çivi Yazısının Kökeni Hakkında", I. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, s. 43-52, Ankara.

Hirsch, H (1961): Untersuchungen zur altassyrischen Religion (UaR), Graz.

Hrozny, B. (1915): Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft 56 (MDOG), Berlin.

_____ (1920): Boghazköi-Studien (BoST), Leipzig.

Imparati, F. (1992): Hitit yasaları, Ankara.

Kawasaki, Y. (1994): Status of Women and Marriage of the Old Assyrian Society, *Oriente (Japan)* 37/1.

Kınal, F. (1956): "Eski Anadolu'da Kadının Mevkii", *Belleten*, c.XX, sayı: 79, s. 355-366, Ankara.

_____ (1987): Eski Anadolu Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Kienast, B. – Lewy, J. (1929): Die Kültepetexte der Sammlung Rudolf Blanckertz (KTB), Berlin.

Kienast, B. (1960): Die Altassyrischen Texte Des Orientalischen Seminars Der Universität Heidelberg Und Der Sammlung Erlenmeyer Basel (ATHE), Berlin.

_____ (1984): Das Altassyrische Kaufvertragsrecht, Stuttgart.

Klengel, H. (2002): "Hitit Tarihi" "Die Geschichte des Hethitischen Reiches", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu*, s. 412-419, Bonn

Kryszat, G. (2004): "Herrscher, Herrschaft und Kulttradition in Anatolien nach den Quellen aus den Altassyrischen Handels Kolonien", *Altorientalische Forschungen* 31, 1, s. 15-45.

Landsberger, B. (1948): Sam'al I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Laroche, E. (1966): *Les Noms Des Hittites*, Paris.

_____ (1971): *Catalogue des Textes Hittites*, Paris.

Larsen, M. T. (1976): *Old Assyrian City-State and Its Colonies (OACC)*, Copenhagen.

Lewy, J. (1956): "On Some Institutions of the Old Assyrian Empire", (HUCA 27), s. 1-79, Cincinnati.

Macquen, J. (2001): *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Ankara.

Matouš, L. – Rajmová, M. M. (1984): *Kappadokische Keilschrifttafeln mit Siegeln (KKS)*, Prag.

Michel, C. (2003): *Old Assyrian Bibliography of Cuneiform Texts, Bullae, Seals And The results of The Excavations At Aššur, Kültepe/Kaniš, Acemhöyük, Alişar And Boğazköy, Old Assyrian Archives, Studies, Volume 1*, İstanbul.

Neu, E. (1974): *Der Anitta Text, StBoT 18*, Wiesbaden, Harrassowitz.

Oettinger, N. (2002): "Hint-Avrupa Dilleri Grubuna Ait Dilleri Konuşanlar Anadolu'da M.Ö. 3. Binyıldan Bu Yana Yaşıyorlardı" "Indogermanische Sprachtrager lebten schon im. 3. Jahrtausend v. Chr. In Kleinasien", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu*, s. 406-408, Bonn.

Özgüç, N. (1965): *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, Ankara.

Özgüç, T. (1986): *Kültepe-Kaniš II*, Ankara.

_____ (2002): "Eski Tunç Çağı" "Frühe Bronzezeit", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu*, s. 399-400, Bonn.

Sever, H. (1992): "Anadolu'da Nişanın Bozulması Hakkında Verilmiş Kaniš Kārumu Kararı", *Belleten*, c. LVI, sayı: 217, s. 667-674, Ankara.

Steiner, G. (1981): "The Role of The Hittites in Ancient Anatolia, The Journal of Indo-European Studies 9, s. 150-173.

Soysal, O. (2000): "Bazı Kayıp, Gözden Kaçmış ve Yanlış Saptanmış Hattice Fragmanlar", Ar. An. IV, s. 177-205, Ankara.

Şahin, H. A. (2004): Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Devri, Kayseri.

Teissier, B. (1994): Sealing and Seals On Texts From Kültepe Kārum Level II, İstanbul.

Tosun, M. - Yalvaç, K. (1975): Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Ünal, A. (1999): Hititler-Etiler ve Anadolu Uygarlıkları, Münih.

Veenhof, K. R. (1972): Aspects of Old Assyrian Trade and Its Terminology (AOATT), Leiden.

_____ (1977): Some Social Effects of Old Assyrian Trade, Iraq 39.

_____ (1982): "The Old Assyrian Merchants and Their Relations With The Native Population of Anatolia", s. 147-160, CRRAI XXV.

_____ (2001): Geschichte des Alten Orients bis zur Zeit Alexanders des Grossen (ATD Ergänzungsreihe II), Göttingen.

_____ (2003): The Old Assyrian List of Year Eponyms from Kārum Kanish and Its Chronological Implications, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

Westenholz, J. G. (1997): Legends of The Kings of Akkade (LKA): The Texts (E – mc – 7), Indiana.

Wilhelm, G. (2002): "Hitit İmparatorluğu'nun Dilleri" "Die Sprachen des Hettiterreiches", Hititler ve Hitit İmparatorluğu, s. 403-405, Bonn.

İNDEKS

ŞAHIS ADLARI

^dAB—ba—ni :40 (A-ba-ba'nın oğlu)

A-gi-a: 70

A-hu-wa-qar : 39

Ah-ša-lim : 42 (I-dí-Ištar'ın oğlu), 46

A-lú-lu : 69 (Wa-al-ha-áš-na'nın oğlu), 94

A-mur-Ištar : 41

A-na-ah-A-šur : 51

A-na-na : 56, 73, 77

A-ni-na : 53, 69, 73

A-ni-ta : 64 (rabî simmiltim)

A-sú-a : 51

A-sú-pá-lá : 87

A-ší-e-et : 90

A-šur-ba-ni : 5 (Ha-zu-zim'ın oğlu)

A-šur-be-li: 57

A-šur-DU₁₀: 58

A-šur-iš-tí-kal : 60

A-šur-ma-lik: 13, 55, 58, 88

A-šur-na-da : 52

A-šur-né-me-dí : 53

A-šur-i-dí : 93

A-šur-šú-lu-lí : 53

A-šur-ták-lá-ku : 69

A-zu-za : 84

Be-lá-num : 46

Bu-li-na : 87

Bu-ur-Sú-en₆ : 42 (Da-da'nın oğlu), 57

Da-ar-ha-ší-ad : 67

Da-ku-na : 67

Da-lá-áš : 7, 19, 69

Dan-A-šur : 45

Eh-li-a-du : 12

E-lá-li : 47 (līmum), 58

E-na-ah-DINGIR : 46

E-na-na-tim : 48 (Tí-tí-na-tal'in oğlu)

En-nam-A-šur : 19, 40 (Bu-da-tum'un oğlu), 46, 50

Er-ra-a : 6, 80

E-ta-tal : 50

Ga-áb-ri-a : 88

Ga-ah-šu-šar : 74

Ha-ar-šu-lá : 73 (Šu-bi-a-na'nın oğlu)

Ha-d[a...] : 5

Ha-áš-ta-ah-šu-šar : 46

Ha-bu-a-šu : 73

Ha-ma-na-lí : 73

Ha-nu : 55

Ha-pu-wa-lá : 85

Ha-šu-i : 86

Ha-šu-ša-ar-na:. 67 (Ud-ga-ri-a'nın kızı)

Ha-ta-lá : 59 (E-ni-iš-ru'nun kızı)

Hi-iš-ta-ah-šu-šar : 55, 72, 73

Hu-dar-lá-ni : 73

Ī-dí-A-šùr : 45, 69

Ī-dí-Ištar : 42

Ī-dí-^d IM : 56

Ī-lí-a : 46

Ī-lá-lí-an-ta : 65

Ī-lí-dan : 94 (līmum)

^d IM- SIG₅ : 48 (Pì-lá-ah-Ištar'ın oğlu)

Im-di-lum : 94 (hamuštum)

I-na-ar : 55, 76

I-ri-šum : 45

İR^{ad} -Ku-be : 65

I-tur₄-DINGIR : 83

Ištar-ip-ra : 65, 75 (rabî simmiltim)

Ištar-lá-ma-sí : 52

Ištar-na-da : 48

Kà-ri-a : 84

Ki-ma-ar-ni-ma-an : 58

Ku-nu-wa-an : 74

Kur-ub-Ištar : 84

Ku-ul-zi-a : 55

Ku-zi-zi-a : 42 (Ì-lí-a-lim'in oğlu)

Lá-qé-pu-um : 59

Li-li[...] : 65

Ma-za-a : 60

Ma-nu-um-ba-lúm-A-šur : 53

Mu-a-tí : 65

Na-ki-le-e-ed : 67

Ni-ki-li-a-at : 87

Ni-ki-li-et : 63

Pá-na-kà : 45

Pè-ru-wa : 55, 73

Pè-ru-wa-áš-[] : 65

Pí-lá-ah-Ištar : 41, 70

Pí-ít-ha-na : 63

Pu-šu-ke-en₆ : 6, 77, 80

Puzur-Ištar : 52

Puzur₄-ša₁₀-dú: 19, 50

Pu-zi : 51

Ša-ak-ri-iš-wa : 68

Ša-hi-iš-ga-an : 67

Ša-lá : 86 (Zu-zu'nun oğlu)

Šál-lim-A-šur : 83, 90

Ša-ta-ah-šu : 69 (Da-lá-áš'in oğlu)

Ša-ša-li-kà : 63

Šé-ba-na : 76

Ší-im-nu-ma-an : 72 (Ta-ta-li'nin oğlu)

Ší-wa-na-la : 13

Šu-Be-lúm : 7

Šu-pi-il₅-kà : 58

Šu-~~pi~~-a-ni-kà: 60, 72

Šu-hu-ur-bi-a : 67

Šu-Ištar : 93 (hamuštum)

Šu-Lá-ba-an : 46

Šu-ma-bi-a : 5

Šu-pu-na-ah-šu : 84 (Šu-ra-ma'nin oğlu)

Šu-Sú-en₆ : 48 (Ili₅-mì-tí'nin oğlu), 50

Ta-ar-ma-na : 90

Ta-li-a : 60, 67

Tár-hu-ší : 65

Ta-ta-li-i : 72

Ta-ta-na : 70

Tí-ik-ša-ar : 87

Tí-tí-na-tal : 48

Tù-ut-ha-li-a : 76

Ú-na-áp-šé : 12

Ud-ni-ih-šu : 73

Ú-sú-[...] : 5

Uš-ma-na-ah-šu : 69

Wa-ar-hu-nu : 87

Wa-li-a-ša-zu : 74

Wa-lí-wa-lí : 87

Wa-ša-tap-ra : 76

Wa-ši-nu-ma-an : 76

Za-ba-ra-áš-na : 55

Zi-be-zi-be : 90

Zu-ba : 39

Zu-zu : 65 (rubā'um), 75 (rubā'um)

Tanrı Adları

Anna : 5, 14, 94

Arma : 16

Aššur : 41

Halki : 94

Halmašuit : 23

Hammāni : 15

Hapantalli : 15

Harihari : 94

Hašamili : 15

Hatepinuš : 15

Hepat : 16

Hilanzipa : 18

Ilaliiati(k)eš : 18

^d IM : 15

Kamama : 18

Karzi : 15

Katahziwuri : 18

Kubabat : 16

Kumarbi : 16

Kuizannikeš : 18

Kušuh : 16

Mamma : 15, 17

Mezullaš : 15, 22

Nipas : 14, 94

Parka : 5, 94

^d SIN : 17

Šaušhalla : 18

Šauška : 17

Šimegi : 16

Tarun/Tarun(t)a : 15

Telepinuš : 15, 22, 23

Tešup : 15

Tetepirān : 15

Tiiāz : 18

Tiwat : 17

Tuhtuhānum : 5, 94

Uliliantikeš : 18

Wurušemu : 15, 22

Zintuhi : 22

Ziparva : 17, 28

Yer Adları

Akuwa : 86

B/Purušhattum : 5, 52, 58

Hattum : 52

Hurama : 38

Kaniš : 5, 12, 40, 50, 52, 58, 70

Luhuzattiya : 38

Nihria : 50

Šalahšua : 38

Tegarama : 40

Turhumit : 58

Wahšušana : 58

Kısmen Yada Tamamı Kullanılan Metinler

AKT I, 4 : 13

AKT I, 21 : 55

AKT I, 76 : 56

AKT I, 77 : 50

ATHE 62 : 6, 38, 80

BIN IV, 63 : 84

BIN IV, 193 : 7, 16

I 490 : 52

ICK I, 3 : 59

ICK III, 57 : 92

JCS 14,561 : 85

Kt 83/k 164 : 45

Kt 84/k 281 : 46

Kt 88/k 71 : 52

Kt 88/k 90 : 88

Kt 88/k 269 : 70

Kt 88/k 625 : 41

Kt 89/k 370 : 76

Kt 89/k 371 : 87

Kt 90/k 108 : 58

Kt a/k 606b : 85

Kt a/k 1263b : 86

Kt d/k 27a : 16

Kt i/k 9 : 94

Kt i/k 120 : 39

Kt j/k 97 : 2, 20

Kt k/k 1 : 16, 65

Kt k/k 4 : 12

Kt n/k 31 : 90

Kt n/k 559 : 7

Kt n/k 1339 : 5

Kt n/k 1414 : 68

Kt n/k 1429 : 5

Kt n/k 1716/b : 94

Kt v/k 152 : 90

KKS 57 : 73

KTH ahn3 : 86

KTK 106 : 84

KTP 43 : 92

Liv. 8 : 72

OIP XXVII, 4A : 86

TC I, 67 : 48

TC III, 214 : 63

TCL I, 242 : 67